

**ПРИВАТНА УСТАНОВА
«НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА»**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛУКОШКІНА ЮЛІЯ ЮРІЇВНА

УДК 342.92

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДОСТУП ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА
ЯК ГАРАНТІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД**

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Ю.Ю. Лукошкіна

Науковий керівник – **Сибіга Олександр Миколайович**,
доктор юридичних наук, професор

Ужгород – 2025

АНОТАЦІЯ

Лукошкіна Ю.Ю. Доступ до адміністративного судочинства як гарантія реалізації права на справедливий суд. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2025.

Наукова новизна полягає у тому, що ця дисертація є одним із перших у науці адміністративного права комплексних досліджень, у якому визначено нормативно-правові характеристики доступу до адміністративного судочинства як гарантії реалізації права на справедливий суд, обґрунтування напрямів забезпечення його ефективності в умовах євроінтеграційних процесів в Україні. За результатами проведеного наукового дослідження сформульовано низку наукових положень і висновків, запропонованих здобувачкою особисто, які характеризуються науковою новизною, мають важливе практичне й теоретичне значення, зокрема:

уперше:

– доведено необхідність розуміння доступу до адміністративного судочинства як засадничого принципу забезпечення належності реалізації та захисту суб'єктивних публічних прав приватної особи;

– визначено, що доступ до адміністративного суду має гарантуватися територіальною доступністю судів, що, зокрема, у розгляді та вирішенні виборчих спорів функції адміністративних судів можуть виконуватися місцевими судами для забезпечення територіальної доступності судів у захисті пасивних та активних виборчих прав особи; незалежно від громадянства особи; встановлення критеріїв розмежування предметної юрисдикції спеціалізованих судів, що має виходити з принципів найбільш оптимального й ефективного врегулювання спору і має сприяти

забезпеченню єдності та сталості судової практики Верховним Судом; створення системи ефективних позасудових або досудових способів врегулювання адміністративного спору, що мають при цьому не розумітися як обмеження доступу до адміністративного судочинства; гарантування викладення судового рішення зрозумілою мовою, такою, що не є обтяженою складними філологічними конструкціями; доступність розміру судового збору, а також дієвість процедури звільнення від його справляння для малозабезпечених осіб, що має досягатися шляхом перегляду підходів до змісту ст. 133 КАС України; створення системи електронного судочинства; визначення на нормативному рівні меж судового втручання у здійснення дискреційних повноважень адміністративними органами, що відповідає світовим стандартам Rule of law checklist, відповідно до яких суду підконтрольні справи, пов'язані з використанням розсуду органами публічної влади, і при цьому здійснення перевірки їх діяльності має виходити з обґрунтованості та мотивованості актів публічної адміністрації, а не лише їх законності, де обсяг судового контролю має обмежуватися встановленням легітимності дій та рішень адміністративного органу, дотриманням вимог здійснення процедури під час їх реалізації та встановленням їх відповідності правам та інтересам людини;

– сформульовано авторський проект Закону України «Про забезпечення ефективності надання правничої допомоги та доступу до правосуддя», де обґрунтовано внесення змін до таких актів чинного законодавства, як Кодекс адміністративного судочинства України, Бюджетний кодекс України, Законів України «Про безоплатну правничу допомогу», «Про судовий збір»;

удосконалено:

– розуміння, що реалізація права на справедливий суд пов'язується з необхідністю виділення писаних і неписаних принципів здійснення судочинства, де першими є конституційні принципи, визначені в міжнародних актах, а також у кодифікованих та інших законодавчих актах

ідеї, тоді як другу групу принципів становлять принципи, що формуються в адміністративно-правовій доктрині;

– висновок, що гарантіями доступу до адміністративного судочинства є нормативно-правові, територіальні та інституційні, представницькі засоби ефективного та дієвого вирішення адміністративних спорів із метою захисту й поновлення прав, свобод та інтересів особи в судовому й позасудовому порядку;

набули подальшого розвитку:

– науково-теоретичні підходи до визначення оцінки ефективності реалізації права особи на доступ до адміністративного судочинства, що має враховувати низку критеріїв, зокрема: рівень нормативної визначеності прав та повноважень; належність надання правової допомоги та здійснення функцій представництва інтересів особи у суді, у тому числі представництва колективних інтересів; правова обізнаність і формальна грамотність населення; рівень правової активності населення; доступність та відкритість судових установ; формалізація судових проваджень; створення можливостей для реалізації права особи на перегляд судового рішення в порядку подання апеляційної та касаційної скарги; незалежність судової гілки влади та недоторканість суддів; відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування; запобігання корупції; належність виконання судових рішень; створення механізмів альтернативного (позасудового) вирішення спорів;

– наукові погляди до виявлення ключових особливостей медіації в адміністративному судочинстві, якими є: фасилітація третьою особою (переговори проводяться за участю третьої, спеціально підготовленої особи – медіатора); структурованість процедури (процедура медіації має особливу структуру, яка сприяє спільному пошуку взаємовигідного рішення); гнучкість (на відміну від класичного судового розгляду, медіація не обмежується процесуальним предметом спору).

Визначено, що гарантії доступу до адміністративного суду охоплюють як законодавчо закріплені норми, так і практичні механізми, спрямовані на забезпечення ефективного та своєчасного захисту прав громадян у сфері адміністративного управління. До системи гарантій доступу до адміністративного суду віднесено: право кожної особи на звернення до суду для оскарження дій або бездіяльності органів державної влади, що впливають на реалізацію її прав; встановлення належних судових процедур, які мають бути простими та зрозумілими для всіх учасників; забезпечення доступності інформації про роботу суду – розташування, години прийому, порядок подання заяв та оскарження рішень ; отримання безоплатної юридичної допомоги для малозабезпечених верств населення, що дає змогу кожному, незалежно від фінансових можливостей, звернутися до суду для захисту своїх прав.

Встановлено, що започатковані у 2016 році конституційна та судова реформи своїм наслідком мають перегляд нормативних підходів до визначення основоположних засад забезпечення доступу до адміністративного судочинства. Визначено, що внаслідок конституційно-правової реформи 2016 року було закріплено презумпцію відповідальності держави перед особою, а також право кожного подати адресне звернення до адміністративного суду для захисту суб'єктивних публічних прав та інтересів у процесі їх реалізації у сфері управлінської діяльності, у процесі взаємодії приватної особи й органів державної влади.

Встановлено, що невирішеними на нормативному рівні є питання: забезпечення реалізації права на звернення до адміністративного суду неповнолітньою чи малолітньою особою; реалізації права подання колективного публічно-правового позову; надмірної формалізації вимог до подання позову до адміністративного суду, що створює загрози, пов'язані з порушенням права особи на доступ до адміністративного судочинства та захистом її суб'єктивних публічних прав.

Зроблено висновок, що підвищенню ефективності виконання судового рішення в адміністративній справі може бути вжиття таких організаційно-правових заходів: активізація процесів синхронізації Державного реєстру боржників, автоматизованої системи виконавчого провадження та Єдиного державного реєстру судових рішень; перегляд підходів до нормативної побудови видаткової частини державного та місцевих бюджетів, де необхідним є встановити цільові кошти, що мають спрямовуватися на виконання зобов'язань органів державної влади та місцевого самоврядування; нормативна визначеність процедури виконання судових рішень в адміністративних справах і встановлення чітких строків та відповідальності за їх невиконання; запровадження механізмів стимулювання добровільного виконання судових рішень відповідачами; вирішення проблем кадрового потенціалу виконавчої служби в Україні шляхом запровадження до державних стандартів підготовки юристів-правників окремих навчальних дисциплін, присвячених питанням вивчення структури та специфіки діяльності органів та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів; запровадження систем моніторингу виконання судових рішень в адміністративних справах; сприяння розвитку міжнародного співробітництва у сфері виконання судових рішень, обміну відповідним досвідом і передовими практиками.

Ключові слова: адміністративне судочинство, апеляційне оскарження судових рішень, виконання судових рішень, воєнний стан, досудове вирішення спорів, Європейський суд з прав людини, касаційне оскарження судових рішень, право на доступ до правосуддя, право на судовий захист, розумний строк, справедливість, суб'єктивні публічні права людини.

SUMMARY

Lukoshkina Yu.Yu. Access to administrative proceedings as a guarantee of the realization of the right to a fair trial. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a candidate degree in law sciences by speciality 12.00.07 – administrative law and process; financial law; information law. – Uzhgorod National University, Uzhhorod, 2025.

The scientific novelty lies in the fact that this dissertation is one of the first in the science of administrative law of comprehensive research, which defines the regulatory and legal characteristics of access to administrative proceedings as a guarantee of the realization of the right to a fair trial, substantiating the directions of ensuring its effectiveness in the conditions of European integration processes in Ukraine. As a result of the conducted scientific research, a number of scientific provisions and conclusions proposed by the applicant personally have been formulated, which are characterized by scientific novelty and have important practical and theoretical significance, in particular:

firstly:

– the necessity of interpreting access to administrative justice as a foundational principle for ensuring the proper exercise and protection of a private individual's subjective public rights has been substantiated;

– it is determined that access to the administrative court should be guaranteed: by the territorial accessibility of the courts, that, in particular, in the consideration and resolution of electoral disputes, the functions of administrative courts can be performed by local courts in order to ensure the territorial accessibility of the courts in protecting the passive and active electoral rights of a person; regardless of the citizenship of the person; establishing criteria for delimiting the subject jurisdiction of specialized courts, which should be based on the principles of the most optimal and effective settlement of the dispute and should contribute to ensuring the unity and consistency of judicial practice by the

Supreme Court; creating a system of effective extrajudicial or pre-trial methods of settling an administrative dispute, which should not be understood as restricting access to administrative justice; guaranteeing the presentation of the court decision in understandable language, not burdened with complex philological constructions; accessibility of the amount of the court fee, as well as the effectiveness of the procedure for exemption from its payment for low-income persons, which should be achieved by reviewing the approaches to the content of Article 133 of the Code of Civil Procedure of Ukraine; creation of an electronic justice system; determination at the regulatory level of the limits of judicial intervention in the exercise of discretionary powers by administrative bodies, which meets the global standards of the Rule of law checklist, according to which the courts are subject to control over cases related to the use of discretion by public authorities, and at the same time, the verification of their activities should be based on the validity and motivation of acts of public administration, and not only their legality, where the scope of judicial control should be limited to establishing the legitimacy of the actions and decisions of the administrative body, compliance with the requirements of the procedure for their implementation, and establishing their compliance with human rights and interests;

– formulated the author’s draft of the Law of Ukraine “On Ensuring the Effectiveness of Legal Aid and Access to Justice”, which substantiates the introduction of amendments to such acts of current legislation as the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the Budget Code of Ukraine, the Laws of Ukraine “On Free Legal Aid”, “On Court Fee”;

improved:

– understanding that the implementation of the right to a fair trial is associated with the need to distinguish written and unwritten principles of judicial proceedings, where the first are constitutional principles, principles defined in international acts, as well as in codified and other legislative acts of ideas, while the second group of principles consists of those principles that are formed in the administrative legal doctrine;

– conclusion that the guarantees of access to administrative justice are regulatory, territorial and institutional, representative means of effective and efficient resolution of administrative disputes in order to protect and restore the rights, freedoms and interests of a person in judicial and extrajudicial proceedings;

have been further developed:

– scientific and theoretical approaches to evaluating the effectiveness of the implementation of a person's right to access administrative justice should take into account a number of criteria, in particular: the level of regulatory certainty of rights and powers; the appropriateness of providing legal aid and exercising the functions of representing the interests of a person in court, including the representation of collective interests; legal awareness and formal literacy of the population; the level of legal activity of the population; accessibility and openness of judicial institutions; formalization of judicial proceedings; creation of opportunities for the implementation of a person's right to review a court decision in the procedure for filing an appeal and cassation complaint; independence of the judicial branch of power and the inviolability of judges; responsibility of state authorities and local self-government bodies; prevention of corruption; the appropriateness of the execution of court decisions; creation of mechanisms for alternative (out-of-court) dispute resolution;

– scholarly views on identifying the key features of mediation in administrative proceedings include: facilitation by a third party (negotiations are held with the participation of a third, specially trained person - a mediator); structured procedure (the mediation procedure has a special structure that promotes the joint search for a mutually beneficial solution); flexibility (unlike classical litigation, mediation is not limited to the procedural subject of the dispute).

It has been determined that guarantees of access to the administrative court include both legally enshrined norms and practical mechanisms aimed at ensuring effective and timely protection of citizens' rights in the field of administrative administration. The system of guarantees of access to the administrative court includes: the right of every person to apply to the court to challenge the actions or

inaction of state authorities that affect the exercise of their rights; establishment of appropriate judicial procedures that should be simple and understandable for all participants; ensuring the availability of information about the work of the court - location, reception hours, procedure for submitting applications and appealing decisions; obtaining free legal aid for low-income groups of the population, which allows everyone, regardless of financial capabilities, to apply to the court to protect their rights.

It was established that the constitutional and judicial reforms initiated in 2016 resulted in a revision of regulatory approaches to determining the fundamental principles of ensuring access to administrative justice. It was determined that as a result of the constitutional and legal reform of 2016, the principle of the presumption of state responsibility to an individual was enshrined, as well as the right of everyone to file a direct appeal to an administrative court to protect subjective public rights and interests in the process of their implementation in the field of administrative activity, in the process of interaction between a private individual and state authorities.

It was established that the following issues remain unresolved at the regulatory level: ensuring the implementation of the right to apply to an administrative court by a minor or underage person; implementing the right to file a collective public-law claim; excessive formalization of the requirements for filing a claim with an administrative court, which creates threats to the violation of a person's right to access administrative justice and the protection of his or her subjective public rights.

It was concluded that the effectiveness of the execution of a court decision in an administrative case can be increased by adopting such organizational and legal directions as: activating the processes of synchronization of the State Register of Debtors, the automated system of enforcement proceedings and the Unified State Register of Court Decisions; reviewing approaches to the normative construction of the expenditure part of the State and local budgets, where it is necessary to establish target funds that should be directed to the fulfillment of the obligations of

state authorities and local self-government bodies; normative certainty of the procedure for the execution of court decisions in administrative cases and establishing clear deadlines and responsibility for their non-fulfillment; introducing mechanisms to stimulate the voluntary execution of court decisions by defendants; solving the problems of the personnel potential of the enforcement service in Ukraine by introducing into the state standards for the training of lawyers certain academic disciplines devoted to the study of the structure and specifics of the activities of bodies and persons that carry out the forced execution of court decisions and decisions of other bodies; introducing systems for monitoring the execution of court decisions in administrative cases; promoting the development of international cooperation in the field of enforcement of court decisions, exchange of relevant experience and best practices.

Key words: administrative justice, appeal of court decisions, cassation appeal of court decisions, enforcement of court decisions, European Court of Human Rights, fairness, martial law, pre-trial dispute resolution, reasonable time, right to access to justice, right to judicial protection, subjective public human rights.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Лукошкіна Ю.Ю. Забезпечення доступу до адміністративного судочинства на стадії виконання судових рішень. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2024. № 5(65). Р. 207–213. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2024.5.33>.
2. Лукошкіна Ю.Ю. Право особи на справедливий суд як складова частина правового статусу учасників публічно-управлінських правовідносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 666–668. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/156>.

3. Лукошкіна Ю.Ю. Розуміння змісту права особи на справедливий суд. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. № 4(86). С. 218–222. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.34>.

4. Лукошкіна Ю.Ю. Нормативне регулювання забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства в загальних умовах та в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 645–650. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.96>.

5. Лукошкіна Ю.Ю. Зарубіжні та міжнародні стандарти нормативного регулювання забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства. *Право та державне управління*. 2024. № 4. С. 323–327. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.43>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Лукошкіна Ю.Ю. Право на безоплатну правничу допомогу як складник права на справедливий суд. *Proceedings of the international scientific conference “Advances in law: the view of domestic and foreign scholars”*, Riga, the Republic of Latvia, October 3–4, 2024. Riga : Publishing House “Baltija Publishing”, 2024. P. 330–332. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-493-1-85>.

2. Лукошкіна Ю.Ю. Справляння судового збору та доступ до адміністративного судочинства. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 5–7 грудня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 453–455. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-452-1-122>.

3. Лукошкіна Ю.Ю. Досудовий порядок врегулювання публічно-правового спору і право на справедливий суд. *Proceedings of the international scientific conference “Theoretical foundations of law, public management and practice of their application”*, Riga, the Republic of Latvia, December 25–26, 2024. Riga : Publishing House “Baltija Publishing”, 2024. P. 281–283. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-526-6-66>.

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	14
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСТУПУ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА ЯК ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД.....	24
1.1 Право особи на справедливий суд як складник правового статусу учасників публічно-управлінських правовідносин.....	24
1.2 Гарантії реалізації права на справедливий суд під час розгляду та вирішення адміністративних спорів.....	37
1.3 Нормативне регулювання забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства в загальних умовах та в умовах воєнного стану.....	64
1.4 Зарубіжні та міжнародні стандарти нормативного регулювання забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства.....	82
Висновки до першого розділу.....	94
РОЗДІЛ 2 ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА ЯК ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД.....	105
2.1 Забезпечення доступу до адміністративного судочинства на підготовчій стадії розгляду та вирішення публічно-правових спорів.....	105
2.2 Забезпечення доступу до адміністративного судочинства під час розгляду та вирішення публічно-правових спорів.....	132
2.3 Забезпечення доступу до адміністративного судочинства на стадії виконання судових рішень.....	149
Висновки до другого розділу.....	159
ВИСНОВКИ.....	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	175
ДОДАТКИ.....	207

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВП ВС – Велика палата Верховного Суду

ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень

ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України

КАС ВС – Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду

НААУ – Національна асоціація адвокатів України

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Право на справедливий суд є одним із ключових прав людини, закріплених у міжнародних і національних правових актах. Воно гарантує кожному право на розгляд його справи незалежним і неупередженим судом у розумний строк із дотриманням принципів справедливості. Право на справедливий суд встановлюється у статті 10 Загальної декларації прав людини (1948 р.), де гарантується кожному рівне право на справедливий і публічний розгляд його справи незалежним і неупередженим судом; у статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.), що передбачає рівність усіх перед законом, право на захист, презумпцію невинуватості та можливість перегляду вироку вищим судом; у статті 6 Європейської конвенції з прав людини (1950 р.), що містить основні гарантії справедливого судочинства, включно з правом на незалежний суд, публічний розгляд справи і розумний строк провадження.

Забезпечення права на справедливий суд у публічно-управлінських правовідносинах стикається з низкою проблем. По-перше, залежність судової влади від політичних та адміністративних факторів підриває її неупередженість. По-друге, низька ефективність адміністративного судочинства зумовлена затягуванням розгляду справ, формалізмом і нерівністю сторін у спорах із державними органами. По-третє, відсутність належного механізму виконання судових рішень щодо органів влади послаблює правовий захист громадян. Крім того, недостатній рівень правової культури чиновників сприяє порушенням процесуальних гарантій, що ускладнює реалізацію принципу верховенства права.

Російсько-українська війна, що триває, загострила проблеми доступу до адміністративного судочинства в розрізі забезпечення права особи на справедливий суд у сфері публічно-управлінських правовідносин. При цьому наявні наукові розробки не вирішують повною мірою питання забезпечення

доступу до адміністративного судочинства як гарантії реалізації права на справедливий суд.

Окремі питання здійснення адміністративного судочинства, його нормативно-правової регламентації висвітлювались у наукових працях таких учених і практиків, як В.Б. Авер'янов, Н.О. Армаш, Я.О. Берназюк, Ю.П. Битяк, М.А. Бояринцева, М.Ю. Віхляєв, І.П. Голосніченко, П.В. Діхтієвський, Р.А. Калюжний, Т.О. Карабін, Л.Є. Кисіль, М.І. Козюбра, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, М.П. Кучерявенко, Ю.О. Легеза, Д.В. Лученко, Р.В. Миронюк, П.М. Рабінович, М.В. Савчин, О.Л. Соколенко, В.В. Тильчик, А.А. Шарая, Ю.С. Шемшученко та ін. Забезпечення права на судовий захист у публічно-управлінських правовідносинах розглядалось у працях таких учених, як В.М. Бевзенко, І.О. Верба, А.В. Завидняк, Т.М. Іваненко, Я.В. Лазур, Н.Б. Писаренко, М.І. Смокович та ін.

Актуальність теоретичних і практичних аспектів доступу до адміністративного правосуддя не викликає сумнівів з урахуванням розвитку судової практики та зміною суспільних потреб. Саме через адміністративні суди реалізується ефективний захист прав і свобод людини, а також прав і законних інтересів юридичних осіб. Доступність правосуддя забезпечує належний судовий контроль за діяльністю органів державної влади, сприяє верховенству права та зміцненню демократичних засад. В Україні формування ефективної системи адміністративного судочинства є необхідною умовою забезпечення справедливості та правової визначеності. Покращення механізмів доступу до правосуддя сприяє підвищенню довіри громадян до судової системи. Вирішення проблем доступу до адміністративного судочинства як гарантії реалізації права на справедливий суд належить до актуальних проблем сучасної юридичної науки та визначає теоретичну цінність і практичну затребуваність цієї дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Тема дисертаційного дослідження корелюється із

Загальнодержавною програмою адаптації законодавства України до законодавства ЄС, затвердженою законом України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV, Стратегією розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 рр., схваленою указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015, Стратегією розвитку Національної школи суддів України на 2016–2020 рр., Стратегією сталого розвитку «Україна-2020», схваленою указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 рр., ухваленою указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021, та ін.

Мета дослідження. Метою цього дослідження є визначення правової природи доступу до адміністративного правосуддя у тому числі як юридичної (правової) гарантії реалізації фізичними та юридичними особами суб'єктивного права на справедливий суд, що виступає одним з фундаментальних компонентів правової держави та забезпечення його ефективності в умовах євроінтеграційних процесів в Україні. Поставлена мета зумовила вирішення таких *задач*:

– охарактеризувати право особи на справедливий суд як складник правового статусу учасників публічно-управлінських правовідносин;

– встановити гарантії реалізації права на справедливий суд під час розгляду та вирішення адміністративних спорів;

– визначити особливості нормативного регулювання забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства в загальних умовах та в умовах воєнного стану;

– описати зарубіжні та міжнародні стандарти нормативного регулювання забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства;

– охарактеризувати забезпечення доступу до адміністративного судочинства на підготовчій стадії розгляду та вирішення публічно-правових спорів;

- висвітлити особливості забезпечення доступу до адміністративного судочинства під час розгляду та вирішення публічно-правових спорів;
- відобразити специфіку забезпечення доступу до адміністративного судочинства на стадії виконання судових рішень.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини у сфері здійснення адміністративного судочинства.

Предметом дослідження є доступ до адміністративного судочинства як гарантія реалізації права на справедливий суд.

Методи дослідження. Визначення методологічних засад дисертаційного дослідження пов'язується із застосуванням системи спеціально- і загальнонаукових методів та прийомів пізнання, що функціонально обґрунтовано системно-структурним підходом, який дає змогу здійснити дослідження проблематики доступу до адміністративного судочинства як гарантії реалізації права на справедливий суд. Діалектичний метод дав можливість охарактеризувати право особи на справедливий суд як складник правового статусу учасників публічно-управлінських правовідносин (підрозділ 1.1). Системно-структурний метод сприяв встановленню гарантії реалізації права на справедливий суд під час розгляду та вирішення адміністративних спорів (підрозділ 1.2). Застосування логіко-семантичного методу дало змогу визначити особливості нормативного регулювання забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства в загальних умовах та в умовах воєнного стану (підрозділ 1.3 і розділ 2). Компаративний (порівняльно-правовий) метод використано для дослідження зарубіжних і міжнародних стандартів нормативного регулювання забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства (підрозділи 1.4, 2.2, 2.3).

Науково-теоретичною базою цього дисертаційного дослідження є відповідні наукові праці вчених у галузі адміністративного права, адміністративного процесу, права прав людини, муніципального права, міжнародного права, теорії держави і права, конституційного права й інших

галузей юридичної науки з питань судоустрою, забезпечення прав на справедливий і безсторонній судовий розгляд.

Нормативну основу дослідження становлять Конституція України, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Кодекс адміністративного судочинства України, закони України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини», «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», «Про судоустрій і статус суддів», «Про Конституційний Суд України», «Про судовий збір» та «Про безоплатну правничу допомогу».

Емпірична основа дослідження сформована на рішеннях Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини та національної системи судоустрою, а також висновків Венеційської комісії.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що ця дисертація є одним із перших у науці адміністративного права комплексних досліджень, у якому визначено нормативно-правові характеристики доступу до адміністративного судочинства як гарантії реалізації права на справедливий суд, обґрунтування напрямів забезпечення його ефективності в умовах євроінтеграційних процесів в Україні. За результатами проведеного наукового дослідження сформульовано низку наукових положень і висновків, запропонованих здобувачкою особисто, які характеризуються науковою новизною, мають велике практичне й теоретичне значення, зокрема:

у перше:

– доведено необхідність розуміння доступу до адміністративного судочинства як засадничого принципу забезпечення належності реалізації та захисту суб'єктивних публічних прав приватної особи;

– визначено, що доступ до адміністративного суду має гарантуватися територіальною доступністю судів, що, зокрема, у розгляді та вирішенні виборчих спорів функція адміністративних судів може виконуватися місцевими судами для забезпечення територіальної доступності судів у захисті пасивних та активних виборчих прав особи; незалежно від

громадянства особи; встановлення критеріїв розмежування предметної юрисдикції спеціалізованих судів, що має виходити з принципів найбільш оптимального й ефективного врегулювання спору і має сприяти забезпеченню єдності та сталості судової практики Верховним Судом; створення системи ефективних позасудових або досудових способів врегулювання адміністративного спору, що мають при цьому не розумітися як обмеження доступу до адміністративного судочинства; гарантування викладення судового рішення зрозумілою мовою, такою, що не є обтяженою складними філологічними конструкціями; доступність розміру судового збору, а також дієвість процедури звільнення від його справляння для малозабезпечених осіб, що має досягатися шляхом перегляду підходів до змісту ст. 133 КАС України; створення системи електронного судочинства; визначення на нормативному рівні меж судового втручання у здійснення дискреційних повноважень адміністративними органами, що відповідає світовим стандартам Rule of law checklist, відповідно до яких суду підконтрольні справи, пов'язані з використанням розсуду органами публічної влади, і при цьому здійснення перевірки їхньої діяльності має виходити з обґрунтованості та мотивованості актів публічної адміністрації, а не лише їх законності, де обсяг судового контролю має обмежуватися встановленням легітимності дій та рішень адміністративного органу, дотриманням вимог здійснення процедури під час їх реалізації та встановленням їх відповідності правам та інтересам людини;

– сформульовано авторський проєкт Закону України «Про забезпечення ефективності надання правничої допомоги та доступу до правосуддя», де обґрунтовано внесення змін до таких актів чинного законодавства, як Кодекс адміністративного судочинства України, Бюджетний кодекс України, законів України «Про безоплатну правничу допомогу», «Про судовий збір»;

удосконалено:

– розуміння, що реалізація права на справедливий суд пов'язується з необхідністю виділення писаних і неписаних принципів здійснення

судочинства, де першими є конституційні принципи, визначені в міжнародних актах, а також у кодифікованих та інших законодавчих актах ідеї, тоді як другу групу принципів становлять принципи, що формуються в адміністративно-правовій доктрині;

– висновок, що гарантіями доступу до адміністративного судочинства є нормативно-правові, територіальні та інституційні, представницькі засоби ефективного та дієвого вирішення адміністративних спорів із метою захисту й поновлення прав, свобод та інтересів особи у судовому й позасудовому порядку;

набули подальшого розвитку:

– науково-теоретичні підходи до визначення оцінки ефективності реалізації права особи на доступ до адміністративного судочинства, що має враховувати низку критеріїв, зокрема: рівень нормативної визначеності прав та повноважень; належність надання правової допомоги та здійснення функцій представництва інтересів особи у суді, у тому числі представництва колективних інтересів; правова обізнаність і формальна грамотність населення; рівень правової активності населення; доступність та відкритість судових установ; формалізація судових проваджень; створення можливостей для реалізації права особи на перегляд судового рішення в порядку подання апеляційної та касаційної скарги; незалежність судової гілки влади та недоторканість суддів; відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування; запобігання корупції; належність виконання судових рішень; створення механізмів альтернативного (позасудового) вирішення спорів;

– наукові погляди до виявлення ключових особливостей медіації в адміністративному судочинстві, якими є: фасилітація третьою особою (переговори проводяться за участю третьої, спеціально підготовленої особи – медіатора); структурованість процедури (процедура медіації має особливу структуру, яка сприяє спільному пошуку взаємовигідного рішення); гнучкість (на відміну від класичного судового розгляду, медіація не обмежується процесуальним предметом спору).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висновки та пропозиції, що обґрунтовані в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані в:

– *науково-дослідній роботі* – для подальшого дослідження практичних і теоретичних аспектів доступу до адміністративного судочинства як гарантії реалізації права на справедливий суд, а також його основоположних принципів;

– *правотворчій діяльності* – для подальшого вдосконалення нормативних положень, які забезпечують доступ до адміністративного судочинства як гарантії реалізації права на справедливий суд;

– *правозастосовній діяльності* – шляхом їх застосування в діяльності судами при розгляді відповідних категорій справ, у забезпеченні розгляду публічно правових спорів адвокатами та іншими суб'єктами під час здійснення професійної діяльності;

– *навчальному процесі* – у юридичних та інших вищих навчальних закладах під час вивчення дисциплін «Загальна теорія права», «Адміністративне право України», «Адміністративне судочинство» й окремих галузевих дисциплін, а також для підготовки підручників, посібників, розробки методичних рекомендацій, під час викладання лекцій і проведення практичних занять.

Апробація матеріалів дисертації. Основні наукові положення та висновки дисертаційного дослідження були представлені в доповідях на 3 науково-практичних конференціях: «Advances in law: the view of domestic and foreign scholars» (м. Рига, Латвійська Республіка, 3–4 жовтня 2024 р.); «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 5–7 грудня 2024 р.); «Theoretical foundations of law, public management and practice of their application» (м. Рига, Латвійська Республіка, 25–26 грудня 2024 р.).

Публікації. Основні наукові положення та результати дисертаційного дослідження висвітлено у 8 публікаціях, серед яких: 4 статті – у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, 1 стаття – у зарубіжному науковому періодичному виданні, та тези трьох доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Структура цього дослідження визначена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, двох розділів, 7 підрозділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг дослідження – 212 сторінок, у тому числі основного тексту – 160 сторінок. Список використаних джерел містить 230 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСТУПУ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА ЯК ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

1.1 Право особи на справедливий суд як складник правового статусу учасників публічно-управлінських правовідносин

Забезпечення належного доступу до засобів адміністративно-судочинного врегулювання спорів є складовою права особи на справедливий судовий розгляд, що встановлено у статті 55 Конституції України [56].

Вимоги щодо доступності правосуддя визначаються в положеннях чинного законодавства України, де встановлюються стандарти відкритості судів, розумності строків розгляду справ і їх дотримання, а також гарантування особі права на оскарження судових рішень.

Відкритість і доступність правосуддя є реалізацією основоположних засад верховенства права та гарантій незалежності судів.

Однак при цьому верховенство права має базуватися на застосуванні закону, який є справедливим, а отже, адміністративний суд має уникати застосування такого нормативно-правового акта, який суперечить конституційним принципам права або застосування якого призводить до порушення прав та інтересів людини і громадянина як найвищої соціальної цінності. Але при цьому адміністративний суд не повинен допускати обмежувального тлумачення норм закону, якщо воно призводить до обмеження прав і свободи особи та громадянина [87; 88].

Розвиток змісту категорії «доступ до правосуддя» закріплюється також у сталій практиці Конституційного Суду України [137]. Так, у рішенні Конституційного Суду України № 9-рп/2012 від 12.04.2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо

офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) зазначено, що «конституційні права і свободи є фундаментальною основою існування та розвитку Українського народу, а тому держава зобов'язана створювати ефективні організаційно-правові механізми для їх реалізації. Відсутність таких механізмів нівелює сутність конституційних прав і свобод, оскільки призводить до того, що вони стають декларативними, а це є неприпустимим у правовій державі» [137]. Згідно із ч. 1 ст. 55 Конституції України [57] права і свободи людини і громадянина захищаються судом, і тому держава зобов'язана гарантувати кожному захист його прав і свобод у судовому порядку; суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав і свобод (пункт 1 резолютивної частини рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 року № 9-зп) [138].

Відповідно до ч. 1, 2 ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією України, законами чи міжнародними договорами України (ч. 1 ст. 26 Конституції України). Такий самий підхід встановлено в частині четвертій статті 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI [132].

Стандарти рівності та недопустимості проявів дискримінації особи є не лише національними стандартами правової системи України, а й міжнародними правовими стандартами, зокрема, ст. 1, 2, 7 Загальної

декларації прав людини 1948 року [39], ст. 14, 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року [84], ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [54], статті 1 Протоколу № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [133], що в різні часи були ратифіковані Україною.

У рішенні Конституційного Суду України № 9-рп/2012 від 12.04.2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) було зазначено, що «рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод». Конституційним Судом України наголошувалося, що в правовій державі звернення до суду є універсальним механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Отже, до основних засад судочинства потрібно віднести передусім законність, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність сторін та свободу в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості, що в сукупності означає його доступність (п. 1, 2, 4 ч. 3 ст. 129 Конституції України).

Зміст рішень Конституційного Суду України свідчить про непорушність права особи на доступ до правосуддя, яке охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд і брати безпосередню участь у судовому процесі, і ніхто не може бути позбавлений такого права і обмежений у такому праві [137].

Звернення до аналізу практики Верховного Суду також свідчить про необхідність захисту права особи на доступ до суду, його гарантування державою [101]. Так, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 28 квітня 2020 р., справа № 607/15692/19, було розглянуто питання забезпечення доступу позивача до суду. Великою Палатою Верховного Суду було зазначено, що відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав

людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) [54] кожен має право на справедливий розгляд його справи судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо прав та обов'язків цивільного характеру. З огляду на практику Європейського суду з прав людини право доступу до суду є невід'ємною складовою права на суд, гарантованого пунктом 1 статті 6 Конвенції (такий висновок було досягнуто у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» (*Golder v. the United Kingdom*) від 21 лютого 1975 року, заява № 4451/70, § 36[168]).

Але при цьому «право на суд», попри те що воно є невід'ємним, не є абсолютним. Застосування обмежень щодо реалізації права на суд є можливим, але має бути врегульовано державою, при цьому Конвенцією залишається вибір за державою засобів, що можуть бути використані для досягнення цієї мети (наприклад, рішення у справі «Креуз проти Польщі» (*Kreuz v. Poland*) від 16 червня 2001 року, заява № 28249/95, § 53[156]).

Отже, не кожна перешкода в реалізації права на суд, зокрема права на доступ до суду, є порушенням такого права. Застосовані державою обмеження права на доступ до суду не можуть порушувати саму сутність цього права. Ба більше, обмеження не належить до сфери застосування пункту 1 статті 6 Конвенції, якщо не переслідує легітимну мету і якщо відсутнє «пропорційне співвідношення між використаними засобами та переслідуваною метою» [167; 171].

Потрібно підкреслити, що обмеження в доступі до того чи іншого суду можуть бути застосовані державою лише в тому випадку, коли є необхідним встановити належність предметної юрисдикції врегулювання спору. Крім того, позивач не має юридичної можливості вимагати заборони на майбутнє видавати розпорядження про витребування заяв на отримання разової грошової допомоги від учасників бойових дій. Це є правомірним обмеженням, яке забезпечує юридичну визначеність у застосуванні норм процесуального права. Таке судження свідчить про дотримання права особи на доступ до суду. Забезпечення доступу до суду має гарантуватися тим, що є

допустимим звернення до суду з позовом із витребуванням відповідних документів.

Необхідно підкреслити, що лише факт доступу до правосуддя не означає якість реалізації функції судового контролю. Саме тому право на доступ до адміністративного судочинства має розглядатися не лише як суб'єктивне публічне право, а і як об'єктивно гарантована інституція, що є складовою функції держави.

Таким чином, розгляд права на доступ до адміністративного судочинства потребує дослідження його суб'єктивного й об'єктивного розуміння та має бути відображено у його співвідношенні з вимогами дотримання принципу верховенства права, який має як гуманістичний, так інституційний характер реалізації [62].

Реалізація особою права на судовий захист має розглядатися як право особи звертатися до уповноваженого юрисдикційного органу, що безпосередньо розуміється як здійснення права на звернення до суду [43]. При цьому право на судовий захист має складатися з таких компетентностей, як-от: право на належний судовий захист; право на незалежний і безсторонній судовий розгляд; право на нормативну визначеність; право доступу до правосуддя; право на остаточність судового рішення (*res judicata*).

належність та ефективність виконання судових рішень [66, с. 135-137]. До основних елементів доступу до правосуддя авторка відносить гарантії рівності у судовому процесі, доступ до правничої допомоги, розумні строки розгляду справи, порядок оскарження судових рішень [161, с. 138]

Право на судовий захист належить до універсальних засобів захисту прав особи [161].

Чинним адміністративно-процесуальним законодавством України встановлюється, що є забороненою відмова в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини (ч. 6 статті 7 КАС України) [49].

Процесуальний статус особи реалізується не лише шляхом надання їй можливості в доступності правосуддя, але й створенням можливості для того, щоб бути заслуханим, отримати справедливе й об'єктивне обґрунтоване рішення, що має бути ухвалено в розумні строки та з визначенням найбільш ефективного способу відновлення порушеного права. Такий підхід є складовою концепції *good governance* (доброго урядування), що була в 1970-х роках проголошена у Європі і стосувалася не лише судових органів, але й діяльності органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування [227; 228].

Зазначені міркування свідчать про багатоаспектність реалізації процесуального статусу особи у сфері публічно-управлінських відносин, де важливим є забезпечення не лише права особи на доступ до адміністративного суду, але й права особи на належне урядування, а отже, і задоволення її суб'єктивних публічних прав та інтересів.

Належність реалізації права особи на доступ до адміністративного судочинства визначається такими показниками ефективності правової системи, як сталість судової практики, створення можливостей для запровадження альтернативних засобів і способів врегулювання спору, створення умов для заслуховування потреб особи, належність виконання рішення суду.

Право на доступ до адміністративного судочинства має розглядатися як недопустимість відмови в порушенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини [88].

Практика КС України виходить із того, що відмова суду у прийнятті до розгляду позовної заяви, що є належним чином оформленою, є порушенням права на судовий захист, яке згідно із Конституцією України є непорушним, невід'ємним правом [138].

Встановлення права на доступ до адміністративного судочинства у визначенні статусу особи пов'язуємо з висвітленням принципів здійснення правосуддя в публічно-правових спорах, встановлених чинним законодавством України [49].

Тлумачення змісту принципів адміністративного судочинства потребує їх лінгвістичного відображення як моральних засад розуміння належності діяльності особи, усталеного закону суспільного розвитку, вихідних засад нормативного регулювання суспільних відносин [224].

Реалізація принципів здійснення адміністративного судочинства впливає на якість судового захисту прав та інтересів особи [59]. Отже, принципами здійснення адміністративного судочинства є керівні засади розгляду та вирішення справи по суті, у той спосіб, що є найбільш ефективним і прийнятним за фактичних обставин справи [191].

Встановлення сутності принципів права потребує такої організації судового процесу, за якої досягається його головне завдання – прийняття рішення, що відповідає вимогам повноти, об'єктивності, законності й обґрунтованості фактичних та юридичних обставин справи [11].

Важливим є встановлення таких особливостей адміністративного судочинства, що відрізняють його від інших предметних юрисдикцій, як-от пріоритетність пошуку співмірності публічних і приватних інтересів під час вирішення адміністративного спору по суті, де є необхідним визначити суспільну цінність об'єкта, що є предметом справи, що має відобразитися у виборі того чи іншого способу відновлення порушеного суб'єктивного публічного права особи [173].

Цікавою є думка, що пов'язується з необхідністю виділення писаних і неписаних принципів здійснення судочинства [94], де першими є

конституційні принципи, визначені в міжнародних актах, а також у кодифікованих та інших законодавчих актах ідеї, тоді як другу групу принципів становлять принципи, що формуються в адміністративній правовій доктрині. Адміністративно-правова доктрина – це система наукових суджень, ідей, концепцій і принципів, яка формує теоретичну основу адміністративного права як галузі публічного права. Вона відображає особливості державного управління, механізми регулювання адміністративних правовідносин, а також визначає межі застосування адміністративних норм у практиці державного управління та захисту прав громадян. Доктрина адміністративного права містить узагальнений погляд на юридико-правові явища у сфері державного управління. Вона охоплює базові поняття та категорії: визначення сутності адміністративних відносин, обсяг повноважень державних органів, механізми контролю та забезпечення прав громадян; системний апарат, що має фундаментальні принципи, понятійно-категоріальний апарат і методологічні підходи до дослідження адміністративних явищ [50].

Адміністративно-правова доктрина базується на методологічному плюралізмі, що дає змогу поєднувати історичний аналіз, філософські та теоретико-правові підходи для пояснення сутності адміністративного права. Це сприяє формуванню єдиних методів правового аналізу і тлумачення норм, які регулюють відносини між державою та громадянами [50].

Доктрина виступає основою для формування нових концепцій у сфері адміністративного права та впливає на розвиток нормативно-правової бази. Вона слугує орієнтиром для судової практики та правотворчості, сприяючи забезпеченню юридичної визначеності та стабільності адміністративних відносин [5].

В умовах реформ і модернізації державного управління доктрина допомагає інтегрувати міжнародні стандарти, сприяє гармонізації національного законодавства із сучасними тенденціями у сфері публічного адміністрування.

Сучасна адміністративно-правова доктрина в Україні перебуває у фазі активного оновлення, що обумовлено: трансформацією державного управління та змін у суспільстві, інтеграційними процесами та гармонізацією правових норм із загальноєвропейськими стандартами, необхідністю вдосконалення механізмів контролю за діяльністю органів виконавчої влади [5].

Адміністративно-правова доктрина є фундаментальною складовою правової науки, що забезпечує єдність теоретичних уявлень і практичних підходів до регулювання державного управління. Вона дає змогу формувати цілісну методологічну базу для аналізу й реформування адміністративного права, сприяючи підвищенню ефективності діяльності органів виконавчої влади та захисту прав громадян. Як результат, ця доктрина є важливим інструментом як для правотворчості, так і для правозастосування, визначаючи напрямки розвитку адміністративного права в умовах сучасних викликів і трансформацій у суспільстві.

Варто підкреслити, що європейська адміністративна доктрина базується саме на забезпеченні права особи на доступ до суду, а не на впровадженні й забезпеченні ефективності права особи на доступ до правосуддя [85].

Отже, доступ до адміністративного суду потребує вчинення дій попереднього досудового врегулювання спору, тобто пошуку інших альтернативних способів захисту прав і свобод особи у сфері публічно-управлінських правовідносин. Ефективність адміністративного оскарження пов'язується при цьому зі створенням спрощених процедур подання адміністративної скарги, розумними та доступними провадженнями з розгляду адміністративних скарг, гарантуванням можливостей оскарження рішення владного суб'єкта в порядку субординаційного взаємозв'язку, мінімізацією проявів бюрократизму і формалізованого підходу до розгляду адміністративної скарги, доступністю та зрозумілістю критеріїв встановлення

адміністративної підвідомчості органу з розгляду адміністративної скарги [81].

Варто підкреслити, що ефективна система альтернативних способів врегулювання спорів функціонально створює умови для підвищення ефективності доступу до адміністративного суду і водночас дає змогу зменшити навантаження на систему адміністративних судів шляхом встановлення дієвих способів оперативного позасудового врегулювання спорів [40].

Перешкодами в реалізації доступу до адміністративного суду, усунення яких неодноразово в літературі визначалось за потрібне, є такі: подолання майнового цензу як критеріїв доступності правосуддя; подолання проблем подолання колективного адміністративного позову; зтягнення судового розгляду справи [16].

Зазначене свідчить про те, що ефективність реалізації права особи на доступ до адміністративного суду передусім належить до системи гарантій, які мають державою встановлюватися й ефективно впроваджуватися [67; 159].

Варто підтримати висновок, обґрунтований у наукових працях А. В. Завидняк [36; 37], яка зазначає, що поняття «доступ до суду» та «доступ до правосуддя» співвідносяться як частина та ціле. При цьому право на доступ до правосуддя є складовою права особи на захист, встановленого Конституцією України.

Розуміти доступність правосуддя можна як можливість громадян без перешкод звертатися до судів для захисту своїх прав і свобод. Це забезпечує не лише юридичне право на звернення, але й реальні умови для фізичної та фінансової доступності судових процедур. Повноцінне забезпечення доступності правосуддя охоплює наявність стандартів щодо рівності сторін, безкоштовну юридичну допомогу для малозабезпечених, а також своєчасність і справедливість судових рішень. Законодавчо це забезпечується не лише на рівні конституційних норм, а й на рівні практики

правозастосування, котра повинна створювати ефективні механізми для доступу до судової влади та запобігання будь-яким бар'єрам на шляху правосуддя. Доступність правосуддя являє собою нормативно закріплену та реально забезпечену можливість кожного громадянина безперешкодно звертатися до судових інстанцій для захисту своїх прав і свобод. Цей принцип є фундаментальним елементом правової держави, гарантує рівний доступ до правосуддя незалежно від соціального чи економічного становища. Законодавство передбачає створення умов для оперативного розгляду справ, забезпечення прозорості судових процедур і надання правової допомоги, що сприяє усуненню адміністративних, фінансових і організаційних бар'єрів. Таким чином, доступність правосуддя стає ключовою умовою ефективного захисту прав людини. Сучасна судова система повинна забезпечувати оперативність, доступність і зрозумілість процедур, що дає змогу кожному громадянину швидко отримувати справедливе вирішення своїх спорів для повної гарантії прав [78].

До системи забезпечення доступу до правосуддя належать такі складові: система судоустрою; встановлений порядок розгляду спору; дотримання вимог розумності строків та обсягу судового збору; забезпечення вимог незалежності та неупередженості суду; юридичний супровід справи кваліфікованої правової допомоги [78].

Доступність до правосуддя може розглядатися як певний стан задоволення публічних і приватних потреб особи у врегулюванні юридично значущих справ [91].

Доступ до адміністративного суду може розглядатися крізь призму дотримання засад справедливості [146]. Так, право на звернення до адміністративного суду має розглядатися як право на справедливе врегулювання спору [146]. Такий підхід висловлений у рішенні Конституційного Суду України у справі, пов'язаній із кримінально-правовим захистом прав та інтересів особи, але може бути прийнятним і до визначення сутності права особи на доступ до адміністративного суду. Ще за часів

Давнього Риму було проголошено найважливіший принцип врегулювання спору судом, що полягає не лише в законному рішенні у справі, але й у дотриманні вимог доброї совісті (*boni iudi cis est ampliare iustitiam* – «обов'язок доброго судді приймати рішення, що сприяють розвитку правосуддя») [163].

Доступ до правосуддя в широкому сенсі – це певний стандарт, який гарантує, що кожна заінтересована особа має можливість отримати справедливий і ефективний судовий захист. Він реалізується через необмежену судову юрисдикцію, тобто можливість суду розглядати всі спори, що потребують вирішення, а також через застосування належних судових процедур, що забезпечують прозорість, змагальність і неупередженість розгляду справ. До цього також належать розумні строки розгляду справ і безперешкодне звернення до суду, яке усуває адміністративні та інші бар'єри [90; 164].

Реалізація права на доступ до адміністративного суду потребує дотримання організаційних умов, серед яких необхідно виділити вирішення: проблем територіального доступу установи; проблем інформованості громадськості про місцезрешташування установи та графік її діяльності; проблем кадрового забезпечення судів та їх матеріально-технічного оснащення тощо.

Реалізація права на доступ до адміністративного суду потребує дотримання нормативно-правових умов, де необхідно виділити: гарантування незалежності та безсторонності суддів; дотримання вимог рівності громадян перед законом і судом; розумність строків розгляду справи; надання кваліфікованої правничої допомоги всім категоріям осіб; контроль за ціноутворенням у встановленні розміру оплати юридичних послуг [163].
(текст зі статті, краще переформатувати)

Подібний підхід підтримано в наукових працях І. О. Верби, де вченою доступ до адміністративного суду розглядається через його належну територіальність, злагожденість та взаємодію системи судоустрою, простоту

процедури розгляду справ, що має супроводжуватися створенням можливостей для надання безоплатної правничої допомоги, розумністю судових зборів і звільненням від їх справляння для окремих соціально уразливих категорій, ефективністю виконання судових рішень [17].

Отже, право на доступ до адміністративного суду в об'єктивному розумінні є сукупністю норм права, що визначають суспільні відносини, які виникають у сфері реалізації та захисту суб'єктивних публічних прав приватної особи, що здійснюються у взаємодії з органом державної влади, місцевого самоврядування чи іншим суб'єктом – носієм делегованих повноважень.

Право на доступ до адміністративного суду в суб'єктивному розумінні є нормативно визначеною можливістю особи звернутися до суду для відновлення її порушеного суб'єктивного публічного права чи інтересу.

Реалізація права на доступ до адміністративного суду в суб'єктивному розумінні має гарантуватися державою. Гарантії доступу до адміністративного суду охоплюють як законодавчо закріплені норми, так і практичні механізми, спрямовані на забезпечення ефективного та своєчасного захисту прав громадян у сфері адміністративного управління. По-перше, конституційні та законодавчі акти гарантують право кожної особи на звернення до суду для оскарження дій або бездіяльності органів державної влади, що впливають на реалізацію її прав. Це забезпечує необмежену судову юрисдикцію адміністративних судів.

По-друге, гарантії передбачають встановлення належних судових процедур, які мають бути простими та зрозумілими для всіх учасників. До цього належать прозорість процесу, змагальність сторін і дотримання принципу рівності перед законом. Судовий розгляд справ повинен здійснюватися в розумні строки, що мінімізує затримки у вирішенні спорів.

Також важливою гарантією є забезпечення доступності інформації про роботу суду – розташування, години прийому, порядок подання заяв та оскарження рішень. Матеріально-технічне забезпечення адміністративних

судів, включно з використанням сучасних цифрових технологій (наприклад, систем електронного судочинства), сприяє зменшенню бар'єрів для громадян.

Не менш вагомою є можливість отримання безоплатної юридичної допомоги для малозабезпечених верств населення, що дає змогу кожному, незалежно від фінансових можливостей, звернутися до суду для захисту своїх прав. Таким чином, система гарантій забезпечує комплексний захист прав громадян у сфері адміністративного судочинства.

1.2 Гарантії реалізації права на справедливий суд під час розгляду та вирішення адміністративних спорів

Право на справедливий суд під час розгляду та вирішення адміністративних спорів є складовою права на судовий захист (стаття 55 Конституції України), що визначає необхідність його гарантування державою [57].

Загальні засади процедурно-процесуальних гарантій прав людини передбачають систему правових механізмів, що забезпечують реалізацію основних прав і свобод у процесі судового розгляду й інших юридичних процедур. Серед основних засад виділяються: принцип верховенства права – забезпечення дотримання законності на всіх етапах процесу, всі дії державних органів мають відповідати нормам права; право на справедливий суд, що передбачає об'єктивність, незалежність і безсторонність суддів, а також право на рівність перед судом; доступ до правосуддя, що розуміється як здатність кожної особи мати можливість звертатися до судової інстанції для захисту своїх прав без будь-яких бар'єрів; принцип прозорості та відкритості, що розглядається через визнання судових процедур публічними, для забезпечення здійснення форм і методів громадського контролю за діяльністю судів; принцип рівності сторін у процесі.

Загальні засади процедурно-процесуальних гарантій прав людини ґрунтуються на низці фундаментальних принципів, що забезпечують ефективний захист прав і свобод особи в судовому процесі. По-перше, принцип рівності перед законом гарантує, що кожен має рівний доступ до правосуддя, а дискримінація у процесі розгляду справ заборонена. По-друге, принцип справедливості забезпечує об'єктивний, неупереджений розгляд справи в розумні строки, що дає змогу уникнути зловживань і необґрунтованих затримок. По-третє, принцип публічності судового розгляду сприяє прозорості процесу і дає можливість суспільного контролю за діяльністю суддів. Також до гарантій належить право на отримання безоплатної юридичної допомоги, що робить судовий захист доступним для малозабезпечених верств населення. Ці засади формують основу процедурно-процесуальних гарантій, які відповідають як національним, так і міжнародним стандартам захисту прав людини.

М. Савчин визначає як процедурні гарантії доступу до адміністративного суду сукупність процедур, що сприяють створенню чи отриманню матеріального чи особистого немайнового блага, є співмірними з публічним інтересом і реалізуються в межах юрисдикції владного органу [161].

Навіть якщо носій права свідомо висловлює своє бажання скористатися правом на судовий захист, держава не звільняється від обов'язку забезпечувати належне функціонування адміністративних судів. Інакше кажучи, незалежно від індивідуальної волі особи, судова система повинна бути організована таким чином, щоб усі звернення розглядалися оперативної й об'єктивно, а судді – приймали щодо них аргументовані та справедливі рішення. Це означає, що законодавство має гарантувати необмежену юрисдикцію адміністративних судів, забезпечувати доступність судових процедур і дотримання встановлених строків розгляду справ. Такий підхід сприяє захисту прав людини, реалізації принципів рівності перед законом і гарантує, що держава як суб'єкт правового регулювання несе

відповідальність за ефективність судової влади в системі забезпечення правосуддя [83]. Саме для забезпечення подолання проявів бюрократизму у сфері публічно-управлінських правовідносин відповідно до ч. 5 ст. 125 Конституції України було проголошено створення системи адміністративних судів [57].

Забезпечення реалізації права особи на справедливий суд пов'язується зі встановленням факту порушення відповідної можливості, здійснення якої ускладнюється для особи в конкретних умовах [95]. Крім того, реалізація права на судовий захист потребує не лише встановлення факту недотримання прав особи, але й визначення особи, що вчинює протиправні дії чи в діях якої вбачається загроза вчинення таких протиправних дій. Такий висновок корелюється з доктриною належної правової процедури (due process of law), що проголошена в США та кореспондується з тематикою цього підрозділу.

Поняття «належна правова процедура» (due process of law) вказує на стурбованість належністю процедури, а не суттю. Наприклад, суддя Кларенс Томас зазначав, що «застереження про належну правову процедуру Чотирнадцятої поправки не є секретним сховищем суттєвих гарантій проти несправедливості», що розуміються як положення про належну процесуальну процедуру. Положення про належну правову процедуру передбачає захист належної правової процедури. Суддя Верховного Суду США Стівен Дж. Філд у своїй окремій думці підкреслив: «Положення про належну судову процедуру захищає осіб від законодавства штату, яке порушує їхні “привілеї та імунітет” відповідно до федеральної Конституції» [221].

Належна судова процедура тлумачиться як така, що охоплює такі речі, як право працювати на звичайній роботі, одружуватися та виховувати своїх дітей як батьки. У справі «Лохнер проти Нью-Йорка» (1905 р.) Верховний суд визнав неконституційним закон Нью-Йорка, який регулював робочий час пекарів, постановивши, що суспільної користі закону недостатньо, щоб виправдати основне право пекарів на належну правову процедуру працювати на власних умовах. Належна судова процедура по суті все ще застосовується і

в умовах сьогодення, що не позбавляє її певної критики з боку наукової спільноти [222].

Аналізуючи зміст доктрини належної судової процедури, потрібно зазначити, що реалізація права на судовий захист належить до категорії негативних прав, що означає, що його реалізація залежить від волевиявлення особи, право якої порушено [221].

Належна судова процедура (*due process of law*) є конституційною гарантією, яка запобігає неправомірному впливу урядів на громадян. У своїй сучасній формі належна судова процедура (*due process of law*) передбачає як процесуальні стандарти, яких суди повинні дотримуватися, щоб захистити особисту свободу людей, так і низку інтересів свободи, які закони та правила не повинні порушувати [221]. У главі 39 Великої хартії вольностей короля Джона передбачено, що жоден вільний не може бути арештований, позбавлений свого майна або йому завдано шкоди, окрім як «за законом країни», – вираз, який посилається на звичайну практику суду. Фраза «належна судова процедура» вперше з'явилася як заміна «закону країни» Великої хартії вольностей у статуті короля Едуарда III 1354 року, який підтвердив гарантію Великої хартії вольностей щодо свободи підданого. П'ята і Чотирнадцята поправки до Конституції США, які гарантують, що жодна особа не може бути «позбавлена життя, свободи або власності без належного судового процесу», містять модель верховенства права, яку англійські й американські юристи протягом століть найтісніше пов'язували з Великою хартією вольностей. Згідно із цією моделлю суворе дотримання звичайної процедури було найважливішою гарантією проти тиранії. Із часом суди в Сполучених Штатах постановили, що належна судова процедура також обмежує законодавство та захищає певні сфери індивідуальної свободи від регулювання [221].

З іншого боку, ухвалення ЄСПЛ рішення у справі *Airey v. Ireland*[196] призвело до започаткування формування концепції позитивних обов'язків держави щодо забезпечення доступу до правосуддя. Справа *Airey v. Ireland*

(App. No. 6289/73) стала однією з ключових у сфері прав людини та доступу до суду. Розглянута Європейським судом з прав людини в 1979 році, ця справа була порушена Жозі (Johanna) Аейрі, жінкою з Ірландії, яка прагнула отримати судові рішення про розлучення (у той час розлучення в Ірландії було заборонене) та розподіл майна. Через відсутність цивільної правової допомоги вона не могла оплатити послуги адвоката для подання позову. ЄСПЛ встановив, що відсутність безплатної правової допомоги в цивільних справах порушує її право на ефективний доступ до суду, гарантоване статтею 6 Європейської конвенції з прав людини. Суд зазначив, що навіть якщо конвенційні норми не зобов'язують державу забезпечувати безплатну правову допомогу в кожній справі, у випадках, коли така допомога є незамінною для ефективного захисту прав заявника, держава має позитивне зобов'язання усунути бар'єр [196].

Завдяки цьому рішення Ірландія була змушена реформувати свою систему правової допомоги: незабаром після справи було запроваджено безплатну правову допомогу для цивільних справ, зокрема справ сімейного права. Таким чином, справа *Airey v. Ireland* має велике значення як прецедент, що підтверджує, що економічні бар'єри не можуть заважати доступу до правосуддя, а також демонструє позитивні зобов'язання держав щодо забезпечення ефективного захисту прав людини [196]. Справа *Airey v. Ireland* (1979) стала важливим прецедентом у сфері прав людини, підкресливши, що ефективний доступ до правосуддя може вимагати надання безкоштовної правової допомоги в цивільних справах. Це рішення вплинуло на розвиток систем правової допомоги в багатьох країнах, забезпечуючи більш справедливий доступ до суду для осіб з обмеженими фінансовими можливостями.

Доступ до адміністративного суду має гарантуватися територіальною доступністю судів. Тож у розгляді та вирішенні виборчих спорів функції адміністративних судів можуть виконуватися місцевими судами для

забезпечення територіальної доступності судів у захисті пасивних та активних виборчих прав особи [18; 49; 100].

Територіальна доступність адміністративних судів в Україні є важливим аспектом забезпечення права громадян на справедливий судовий розгляд. До системи адміністративних судів входять місцеві загальні суди, окружні адміністративні суди, апеляційні адміністративні суди та Верховний Суд. Окружні адміністративні суди створені в кожній області та містах Києві й Севастополі, що сприяє територіальній доступності правосуддя.

Проте в умовах воєнного стану виникають виклики щодо забезпечення доступу до судів у деяких регіонах. Верховний Суд України видав розпорядження про зміну територіальної підсудності судових справ у зв'язку з неможливістю здійснення правосуддя в окремих судах. Ці заходи спрямовані на забезпечення безперервності судочинства та доступу громадян до правосуддя навіть у складних умовах [158].

Таким чином, попри існуючі виклики воєнного стану, система адміністративних судів в Україні прагне забезпечити територіальну доступність правосуддя для всіх громадян.

Доступ до адміністративного судочинства не повинен обмежуватися залежно від громадянства особи. З огляду на практику Конституційного Суду України встановлено, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку.

Території України, де, у зв'язку з війною, не здійснюється правосуддя судами загальної юрисдикції*

АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ ТА М. СЕВАСТОПОЛЬ:

1. Апеляційний суд Автономної Республіки Крим
 2. Алуштинський міський суд Автономної Республіки Крим
 3. Армянський міський суд Автономної Республіки Крим
 4. Бахчисарайський районний суд Автономної Республіки Крим
 5. Білогірський районний суд Автономної Республіки Крим
 6. Керченський міський суд Автономної Республіки Крим
 7. Кировський районний суд Автономної Республіки Крим
 8. Джанкойський міський районний суд Автономної Республіки Крим
 9. Євпаторійський міський суд Автономної Республіки Крим
 10. Красногвардійський районний суд Автономної Республіки Крим
 11. Красноперекіпський міський районний суд Автономної Республіки Крим
 12. Ленінський районний суд Автономної Республіки Крим
 13. Нижньогірський районний суд Автономної Республіки Крим
 14. Первомайський районний суд Автономної Республіки Крим
 15. Роздольненський районний суд Автономної Республіки Крим
 16. Сакський міський районний суд Автономної Республіки Крим
 17. Ялтинський міський суд Автономної Республіки Крим
 18. Совєтський районний суд Автономної Республіки Крим
 19. Судачський міський суд Автономної Республіки Крим
 20. Феодосійський міський суд Автономної Республіки Крим
 21. Залізничний районний суд м. Сімферополя
 22. Київський районний суд м. Сімферополя
 23. Центральний районний суд м. Сімферополя
 24. Сімферопольський районний суд Автономної Республіки Крим
 25. Чорноморський районний суд Автономної Республіки Крим
 26. Апеляційний суд м. Севастополя
 27. Балаклавський районний суд м. Севастополя
 28. Гагаринський районний суд м. Севастополя
 29. Ленінський районний суд м. Севастополя
 30. Нахімовський районний суд м. Севастополя
 31. Севастопольський апеляційний адміністративний суд
 32. Окружний адміністративний суд Автономної Республіки Крим
 33. Окружний адміністративний суд м. Севастополя
 34. Севастопольський апеляційний господарський суд
 35. Господарський суд Автономної Республіки Крим
 36. Господарський суд м. Севастополя
- ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ:
1. Волноваський районний суд Донецької області
 2. Володарський районний суд Донецької області
 3. Донецький апеляційний суд
 4. Жовтневий районний суд м. Маріуполя
 5. Іллічівський районний суд м. Маріуполя
 6. Орджонікідзевський районний суд м. Маріуполя
 7. Приморський районний суд м. Маріуполя
 8. Першотравневий районний суд Донецької області
 9. Краснолиманський міський суд Донецької області
 10. Краматорський міський суд Донецької області
 11. Вугледарський міський суд Донецької області
 12. Красноармійський міський районний суд Донецької області
 13. Новгородівський міський суд Донецької області
 14. Артемівський міський районний суд Донецької області
 15. Авдіївський міський суд Донецької області
 16. Дзержинський міський суд Донецької області
 17. Димитровський міський суд Донецької області
 18. Селидівський міський суд Донецької області
 19. Добропілляський міський районний суд Донецької області
 20. Костянтинівський міський районний суд Донецької області
 21. Великоновосілківський районний суд Донецької області
 22. Дружківський міський суд Донецької області
 23. Мар'їнський районний суд Донецької області

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ:

1. Брусилівський районний суд Житомирської області
2. Малинський районний суд Житомирської області
3. Овруцький районний суд Житомирської області

ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ:

1. Бердянський міський районний суд Запорізької області
2. Мелітопольський міський районний суд Запорізької області
3. Гуляйпільський районний суд Запорізької області
4. Василівський районний суд Запорізької області
5. Михайлівський районний суд Запорізької області
6. Токамацький районний суд Запорізької області
7. Кам'янсько-Дніпровський районний суд Запорізької області
8. Куйбишевський районний суд Запорізької області
9. Пологівський районний суд Запорізької області
10. Приазовський районний суд Запорізької області
11. Приморський районний суд Запорізької області
12. Чернігівський районний суд Запорізької області
13. Енергодарський міський суд Запорізької області
14. Якимівський районний суд Запорізької області
15. Веселівський районний суд Запорізької області
16. Розівський районний суд Запорізької області
17. Великобілозерський районний суд Запорізької області
18. Орхівський районний суд Запорізької області

КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ:

1. Бороданський районний суд Київської області
2. Іванківський районний суд Київської області
3. Ірпінський міський суд Київської області
4. Макаріївський районний суд Київської області

СУМСЬКА ОБЛАСТЬ:

1. Господарський суд Сумської області
2. Середино-Будський районний суд Сумської області
3. Тростянецький районний суд Сумської області
4. Охтирський міський районний суд Сумської області
5. Великописарівський районний суд Сумської області

ЛУГАНСЬКА ОБЛАСТЬ:

1. Луганський апеляційний суд
2. Біловодський районний суд Луганської області
3. Білокуракинський районний суд Луганської області
4. Кременський районний суд Луганської області
5. Лисичанський міський суд Луганської області
6. Марківський районний суд Луганської області
7. Міловський районний суд Луганської області
8. Новоайдарський районний суд Луганської області
9. Новопсковський районний суд Луганської області
10. Попаснянський районний суд Луганської області
11. Рубіжанський міський суд Луганської області
12. Сватівський районний суд Луганської області
13. Северодонецький міський суд Луганської області
14. Станично-Луганський районний суд Луганської області
15. Старобільський районний суд Луганської області
16. Троїцький районний суд Луганської області

МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ:

1. Снігурівський районний суд Миколаївської області
2. Господарський суд Миколаївської області
3. Березнегуватський районний суд Миколаївської області

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ:

1. Московський районний суд м. Харкова
2. Фрунзівський районний суд м. Харкова
3. Великобурлуцький районний суд Харківської області
4. Вовчанський районний суд Харківської області
5. Дворічанський районний суд Харківської області
6. Печенізький районний суд Харківської області
7. Харківський районний суд Харківської області
8. Чугуївський міський суд Харківської області
9. Комінтернівський районний суд м. Харкова
10. Червонозаводський районний суд м. Харкова
11. Ізюмський міський районний суд Харківської області
12. Ленінський районний суд м. Харкова
13. Орджонікідзевський районний суд м. Харкова
14. Шевченківський районний суд Харківської області
15. Золочівський районний суд Харківської області
16. Сажовицький районний суд Харківської області
17. Борівський районний суд Харківської області
18. Дергачівський районний суд Харківської області
19. Балаклійський районний суд Харківської області
20. Куп'янський міський районний суд Харківської області
21. Харківський апеляційний суд
22. Близньківський районний суд Харківської області
23. Лозівський міський районний суд Харківської області
24. Барвінківський районний суд Харківської області

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ:

1. Чернігівський апеляційний суд
2. Десянський районний суд м. Чернігова
3. Новгород-Сверський районний суд Чернігівської області
4. Новоградський районний суд м. Чернігова
5. Корюківський районний суд Чернігівської області
6. Корюківський районний суд Чернігівської області
7. Менський районний суд Чернігівської області
8. Сосницький районний суд Чернігівської області
9. Городнянський районний суд Чернігівської області
10. Ріпкинський районний суд Чернігівської області
11. Чернігівський районний суд Чернігівської області
12. Шорський районний суд Чернігівської області
13. Бобровицький районний суд Чернігівської області
14. Носівський районний суд Чернігівської області
15. Бахмацький районний суд Чернігівської області
16. Борзнянський районний суд Чернігівської області
17. Ніжинський міський районний суд Чернігівської області
18. Прилуцький міський районний суд Чернігівської області
19. Варвинський районний суд Чернігівської області
20. Ічнянський районний суд Чернігівської області
21. Срібнянський районний суд Чернігівської області
22. Талалаївський районний суд Чернігівської області
23. Козелецький районний суд Чернігівської області
24. Куликівський районний суд Чернігівської області
25. Господарський суд Чернігівської області
26. Семенівський районний суд Чернігівської області

ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ:

1. Херсонський апеляційний суд
2. Бериславський районний суд Херсонської області
3. Білозерський районний суд Херсонської області
4. Великопелетиський районний суд Херсонської області
5. Великоолександрівський районний суд Херсонської області
6. Верхньорогачицький районний суд Херсонської області
7. Високопільський районний суд Херсонської області
8. Генієвський районний суд Херсонської області
9. Голопристанський районний суд Херсонської області
10. Горностаївський районний суд Херсонської області
11. Іванівський районний суд Херсонської області
12. Каланчацький районний суд Херсонської області
13. Каховський міський районний суд Херсонської області
14. Нижньосірогозький районний суд Херсонської області
15. Нововоронцовський районний суд Херсонської області
16. Новокаховський міський суд Херсонської області
17. Новоутроїцький районний суд Херсонської області
18. Скадовський районний суд Херсонської області
19. Херсонський міський суд Херсонської області
20. Цюрупинський районний суд Херсонської області
21. Чаплинський районний суд Херсонської області
22. Господарський суд Херсонської області
23. Херсонський окружний адміністративний суд

Малюнок 1 – Території України, де у зв'язку з війною правосуддя судами загальної юрисдикції [158]

Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав і свобод. Відмова суду в прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене [138].

Отже, виходячи із позиції Конституційного Суду України, потрібно зробити висновок, що особа має право на власний розсуд розпоряджатися наданим їй право звернення до суду за захистом, що може бути обмежене лише в межах, встановлених у статті 64 Конституції України [57].

Частиною другою ст. 55 Конституції України встановлюються гарантії оскарження актів публічної адміністрації, що полягають у наданні кожному права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [57].

Не можна ототожнювати при цьому доступ до адміністративного судочинства та незаконність рішень, дій або бездіяльності органів публічної влади (державної влади та місцевого самоврядування). Сутністю реалізації доступу до адміністративного судочинства є саме здійснення громадського контролю за діяльністю органів публічної влади (державної влади та місцевого самоврядування), встановлення їх законності та правомірності для гарантування ефективної реалізації та здійснення наданих особі суб'єктивних публічних прав та інтересів і подолання неправомірних проявів у діяльності адміністративних органів[150]. Конституційним Судом України наголошується, що реалізація функції судового контролю за діяльністю органів виконавчої влади і є тим необхідним проявом принципу верховенства права. Для кожної особи мають гарантуватися можливості визначити свою позицію щодо проявів неправомірності втручання суб'єктів владних повноважень у сферу особистого, приватного чи господарського життя[150].

У розгляді виборчих спорів, що належать до адміністративного судочинства, позиція Конституційного Суду України базується на визнанні необхідності створення умов для їх досудового врегулювання. Конституційним Судом України було зазначено, що: «скарги щодо предметів, суб'єктів оскарження, які не розглядаються виборчими комісіями <...> можуть бути розглянуті в судовому порядку, що є гарантією захисту порушених виборчих прав. Звуження кола предметів та суб'єктів оскарження для виборчих комісій пов'язане з особливостями законодавчого врегулювання питань виборчого процесу, що не належить до гарантій, визначених частиною п'ятою статті 55 Конституції України щодо права будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень та протиправних посягань» [151].

У світлі реалізації права на доступ до адміністративного судочинства потрібно висвітлити і специфіку доступу до конституційного судочинства, яке у зв'язку з конституційною реформою КС України, що триває, є обмеженим. Відповідно до ч. 4 ст. 55 Конституції України доступ до конституційного судочинства встановлюється не лише нормами Основного Закону України, а й нормами спеціального законодавства. Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» «Конституційний Суд України є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України» [126].

Конституційним Судом України зазначається, що «суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушено чи порушуються, або створено чи створюються перешкоди для їх реалізації, або має місце інше ущемлення прав і свобод» [147]. Таким чином, процедура судового розгляду адміністративного спору не повинна обмежувати право особи на судовий

захист необґрунтовано. При цьому тривалі дискусії щодо доцільності нормативного встановлення вимоги про досудове врегулювання адміністративного спору не протирічить нормі Конституції України щодо правосуддя з огляду на позицію Конституційного Суду України, який наголосив, що «закріплення в Конституції України положення щодо можливого визначення в законі обов'язкового досудового порядку врегулювання спору є додатковим засобом правового захисту особи, який не позбавляє її можливості надалі звернутися до суду» [20]. Конституційним Судом України підкреслено, що встановлення критеріїв розмежування предметної юрисдикції спеціалізованих судів має виходити з принципів найбільш оптимального й ефективного врегулювання спору і має сприяти забезпеченню єдності та сталості судової практики Верховним Судом.

Позасудові або досудові способи врегулювання адміністративного спору при цьому не повинні розумітися як обмеження доступу до адміністративного судочинства, а, навпаки, мають визнаватися як їх складова частина, тому є тією частиною врегулювання справи, що підвищує ефективність захисту суб'єктивних публічних прав приватної особи у сфері управлінських правовідносин. Варто звернутися із цього приводу до одного з висновків Конституційного Суду України, де зазначається, що гарантування «можливості використання суб'єктами правовідносин досудового врегулювання спорів може бути додатковим засобом правового захисту, який держава надає учасникам певних правовідносин». Конституційним Судом України підкреслюється, що право на судовий захист не позбавляє суб'єктів правовідносин можливості досудового врегулювання спорів. Досудове врегулювання спору може мати місце також за волевиявленням кожного з учасників правовідносин. І саме до правосуб'єктності учасників справи належить право вибору способу захисту їх інтересів [139].

Зміни, внесені до Конституції України у 2016 р. [113], спричинили перегляд змісту доступу до судів. Відповідно до зазначених змін було встановлено, що юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний

спір і будь-яке кримінальне обвинувачення. Крім того, визначалось, що в передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи. Окремий акцент було зроблено на можливості встановлення на законодавчому рівні «обов'язкового досудового порядку урегулювання спору» [113].

Крім того, відбулася диференціація категорій «надання професійної правничої допомоги» та «представництво особи в суді». Якщо надання професійної правничої допомоги мають здійснювати адвокати, то представництво особи в суді може бути реалізовано будь-яким суб'єктом [21].

Отже, представництво інтересів особи в адміністративному судочинстві адвокатом вирішує задачу з кваліфікованого представництва, однак безпосередньо не має обмежувати право особи на судовий захист.

Як іншу гарантію реалізації права особи на належний доступ до адміністративного судочинства потрібно навести гарантування викладення судового рішення мовою зрозумілою, такою, що не є обтяженою складними філологічними конструкціями, про що, зокрема, йдеться в доповіді Венеціанської комісії *Rule of Law Checklist* [85].

Отже, реалізація права на доступ до адміністративного судочинства має гарантуватися державою шляхом створення територіально доступних судів із наданням можливості скористатися кваліфікованою правничою допомогою, але при цьому ініціювання такого провадження залежить від проявів волевиявлення заінтересованої особи.

Ефективність реалізації права на судовий захист при цьому має базуватися на ефективному використанні досудових засобів врегулювання спору, що потребує від держави розширення і таких можливостей для особи.

Відображення системи гарантій доступу до адміністративного судочинства пов'язується з визначенням специфіки останнього. У сучасному розумінні система адміністративного судочинства виникла у Франції з метою підвищення ефективності виконання функцій громадського контролю над діями публічної адміністрації та мінімізації проявів бюрократичного свавілля

влади. Саме тому важливого значення набуває забезпечення незалежності адміністративних судів від органів виконавчої влади, що належить до системи гарантій доступу до адміністративного судочинства [64].

В Україні постійною є дискусія щодо необхідності створення незалежності гілки адміністративної юстиції із відповідною вищою судовою інстанцією – Вищим адміністративним судом України (який тривалий час в Україні функціонував), висловлюються протилежні підходи, які стосуються порушення принципів сталості та єдності судової практики, що спричинює функціонування такої інституції. Унікальна природа публічно-правових спорів потребує спеціального порядку їх судового врегулювання, що не викликає заперечень із боку наукової спільноти та юридичної еліти [60].

До критеріїв віднесення справи до предметної юрисдикції адміністративних судів потрібно віднести: унікальний характер публічно-управлінських відносин; суб'єктну характеристику правовідносин; зміст діяльності владних суб'єктів; нормативні підстави врегулювання правовідносин; настання специфічних наслідків, що впливають на зміст досліджуваних спірних відносин [51].

У світі поширеними є дві моделі адміністративної юстиції: перша модель полягає у створенні відособленої гілки адміністративних судів, що успішно функціонує у Республіці Франція, ФРН, Італії, Республіці Польща, Туреччині; друга модель полягає у створенні спеціальних палат (колегій), які функціонують у межах загальних судів, що запроваджено в Іспанії, Нідерландах, Швейцарії; третьою моделлю є модель, запроваджена в країнах англоамериканської (прецедентної) системи права, де повноваження щодо розгляду позовів проти адміністрації належать загальним судам без виділення у їх структурі окремих палат (колегій), що, за оцінкою експертів, призводить до чисельних спорів стосовно визначення територіальної та предметної підвідомчості справи у зв'язку з множинністю різних судів [42]. Причиною існування таких підходів є різні позиції щодо врегулювання статусу саме органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, що означає

відмежування підходів у створенні можливостей відображення специфіки правового регулювання їх діяльності, а це призводить до створення окремої гілки судів, і запровадження підходів, що органи виконавчої влади мають керуватися загальними для всіх нормами, а тому їх діяльність не має унікальних характеристик і спори за участі із суб'єктами владних повноважень не потребують створення спеціальної адміністративної процедури [2].

А. В. Завидняк наводить такі міркування на користь виокремлення окремої гілки адміністративних судів: така побудова системи судоустрою пов'язується передусім із побудовою системи нормативно-правових актів загалом [37]. І саме домінування в англосаксонських країнах судового прецеденту робить недоцільним виокремлення окремої системи адміністративних судів; і з таким висновком вченої варто погодитися і врахувати його в подальшому дослідженні. Ще одним аргументом на користь виокремлення системи адміністративних судів як окремої гілки судової системи є власне характеристики суспільства, яке може страждати від проявів бюрократизації та корумпованості влади, що призводить до стабільно високих показників кількості публічно-управлінських спорів [28].

Як зазначив М. І. Смокович за сім років на розгляд Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду надійшло 331 788 справ і матеріалів, з яких розглянуто 322 767. Лише за 2024 рік нових справ і матеріалів надійшло 52 092 одиниці, що є рекордним показником надходжень. При цьому з урахуванням залишків і нових надходжень у 2024 році розглянуто 51 177 справ і матеріалів [175].

Вищезазначені міркування дають змогу зробити висновок не лише про прийнятність, але й про необхідність існування в Україні спеціальної гілки системи судоустрою, якими є адміністративні суди і відповідно адміністративне судочинство.

Варто підкреслити, що в національній правовій системі система адміністративного судочинства умовно походить від системи цивільного

судочинства. Так, у статті 16 Цивільного кодексу України встановлюються такі способи судового захисту:

- «1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб» [185].

Отже, до створення системи адміністративних судів спори про визнання правомірними рішень, дій чи бездіяльності владних суб'єктів належали до юрисдикції загальних судів та розглядалися або в порядку цивільного судочинства [186], або в порядку господарського судочинства [24]. Реалізація вимог адміністративної реформи в Україні призвела до необхідності перегляду підходів до визначення процедури врегулювання публічно-управлінських (публічно-правових) спорів. Регулювання ходу судового засідання є важливою складовою ефективного правосуддя. Суддя має право встановлювати чіткі межі для надання пояснень, заявлення клопотань і висловлення реплік учасниками процесу. Це дає змогу уникнути зайвого затягування розгляду справи та сприяє зосередженню на суті правової дискусії. Законодавство передбачає, що суддя може обмежувати час виступів, припиняти необґрунтовані чи повторювані репліки, а також зупиняти учасників, якщо їхні дії суперечать принципам процесуальної економії. Встановлення таких меж сприяє дотриманню прав сторін, рівності

процесуальних можливостей і підтриманню належного порядку в суді. Чітке регулювання ходу засідання спрямоване на досягнення максимальної результативності судового розгляду та запобігання судовій тяганині, забезпечуючи баланс між оперативністю процесу та правом кожного учасника на справедливий розгляд справи [14].

Згідно із статтею 5 КАС України кожна особа має право звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист шляхом:

- визнання протиправним і нечинним нормативно-правового акта чи окремих його положень;
- визнання протиправним і скасування індивідуального акта чи окремих його положень;
- визнання дій суб'єкта владних повноважень протиправними та зобов'язання утриматися від вчинення певних дій;
- визнання бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною та зобов'язання вчинити певні дії;
- встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень [49].

Предметом адміністративної юрисдикції є встановлення правомірності діяльності органів публічної адміністрації, як нейтрально незалежних посадовців, які з використанням майнових і людських ресурсів держави здатні задовольнити потреби суспільства. О. Пасенюк зазначає, що специфіка адміністративних судів відображається в контролі за тим, щоб органи публічної адміністрації діяли в межах закону та в межах прав приватних осіб [97].

Адміністративні суди покликані перевіряти, чи дотримано посадовцями вимог закону під час здійснення дискреційних повноважень, тобто у виборі одного з можливих варіантів поведінки, дозволених законодавством. Таке судове втручання спрямоване на забезпечення законності управлінських

рішень і запобігання зловживанню владою. Свобода вибору посадової особи не повинна порушувати права громадян, перевищувати межі, встановлені законом, або суперечити принципам розсудливості, обґрунтованості та пропорційності. Суд адміністративної юстиції має аналізувати, чи дія посадовця відповідає законодавчим вимогам, чи враховано всі обставини справи, а також чи не призвело прийняте рішення до необґрунтованого обмеження прав особи. Отже, адміністративні суди відіграють ключову роль у контролі за застосуванням дискреційних повноважень, забезпечуючи баланс між свободою дій посадовців і правами громадян, що гарантує справедливість у публічно-правових відносинах [4].

До гарантій належності забезпечення права особи на доступ до адміністративного судочинства потрібно віднести чіткість врегулювання критеріїв визначення їх предметної юрисдикції, що є основою для відмежування відповідних спорів від спорів, що виникають у сфері публічно-управлінських правовідносин. Головною проблемою в цьому сенсі є невизначеність і неоднозначність тлумачення сутності публічно-управлінських правовідносин, неоднозначність розуміння категорії «публічної служби», що в умовах відсутності нормативного закріплення ускладнює відмежування адміністративних спорів від спорів, що мають розглядатися в порядку цивільного чи господарського судочинства [80].

Сфера публічно-управлінських правовідносин охоплює правові зв'язки, що виникають між органами державної влади, місцевого самоврядування та громадянами або юридичними особами в процесі реалізації владних повноважень. Ці відносини мають імперативний характер, оскільки одна сторона (суб'єкт владних повноважень) діє від імені держави чи територіальної громади, а інша сторона підпорядковується ухваленим рішенням.

Важливими принципами таких відносин є законність, рівність перед законом, обґрунтованість управлінських рішень та їх пропорційність. Вони регулюються нормами адміністративного права та спрямовані на

забезпечення ефективного державного управління, захисту прав і свобод громадян.

Контроль за дотриманням законності в цій сфері здійснюють адміністративні суди, які оцінюють правомірність дій посадових осіб і державних органів, запобігаючи перевищенню влади чи свавільному втручанню у права осіб. Це гарантує справедливість і прозорість публічного управління. Як зазначає А. Г. Соломаха, реформа публічно-управлінських правовідносин пов'язується із запровадженням до цієї сфери людиноцентристської концепції, що обумовлює: «1) потребу у пошуку нових, дієвих форматів публічного управління; 2) еволюцію інститутів громадянського суспільства, що, в свою чергу, сприяє виникненню нових правових інститутів у складі адміністративного права; 3) інтеграцію українського адміністративного права в європейській правовий простір; 4) кризові ситуації (наприклад, війна), які потребують адаптації адміністративного права до цих викликів» [166].

Варто акцентувати увагу на встановленні змісту обмеження доступу до адміністративного судочинства через визначення суми судового збору, що стало предметом розгляду Конституційного Суду України. Так, Другий сенат Конституційного Суду України 20 січня на пленарному засіданні розглянув справу за конституційною скаргою Петра Конторського щодо відповідності Конституції підпункту 7 пункту 1 частини другої статті 4, частини першої статті 8 Закону України «Про судовий збір» [131]. Відповідно до підпункту 7 пункту 1 частини другої статті 4 Закону України «Про судовий збір» [131] ставка судового збору за подання до суду касаційної скарги на рішення суду, заяви про приєднання до касаційної скарги на рішення суду встановлюється в розмірі 200 % ставки, що підлягала сплаті за подання позовної заяви, іншої заяви і скарги в розмірі оспорюваної суми. Згідно із частиною першою статті 8 Закону України «Про судовий збір» [131], враховуючи майновий стан сторони, суд може своєю ухвалою за її клопотанням відстрочити або розстрочити сплату судового збору на певний строк, але не довше ніж до

ухвалення судового рішення у справі за наявності умов, визначених у цій статті [61].

У досліджуваній справі заявник вважає, що внаслідок застосування в остаточному судовому рішенні у його справі оспорюваного припису порушено його право на судовий захист за ознакою незадовільного майнового стану (через свою фінансову неспроможність сплатити судовий збір за подання касаційної скарги у розмірі, визначеному судом на підставі підпункту 7 пункту 1 частини другої статті 4 Закону України «Про судовий збір» [131]).

Також у своїй конституційній скарзі Петро Конторський стверджував, що «конструкція частини 1 статті 8 Закону України «Про судовий збір» [131], за якою «суд, враховуючи майновий стан сторони, може...», визначає, що питання звільнення, зменшення розміру, відстрочення чи розстрочення сплати судового збору осіб, які не зазначені в статті 5 Закону України «Про судовий збір» [131], або у справах із предметом спору, не охопленим статтею 5 Закону України «Про судовий збір» [131], є правом, а не обов'язком суду навіть за наявності однієї з умов для такого звільнення, зменшення розміру, відстрочення чи розстрочення».

КС України виходить із того, що згідно з приписами Основного Закону України, юридичними позиціями Суду, що є співвідносними з приписами Конвенції та практикою Європейського суду з прав людини, право на судовий захист, зокрема в аспекті доступу до суду касаційної інстанції, не є абсолютним.

Сплата судового збору як одна з вимог доступу до суду не суперечить суті права на судовий захист, гарантованого частиною першою статті 55 Основного Закону України. Приписами закону може бути встановлений обов'язок зі сплати судового збору. Тому Суд вказав, що оспорюваний припис є чітким і зрозумілим та відповідає вимозі юридичної визначеності, а мета унормування цим приписом ставки судового збору за подання касаційної скарги є правомірною [61].

При цьому в рішенні Суд вказав, що в державі, керованій правовладдям, реалізація права на доступ до суду має залежати насамперед від суті спору й інших значущих обставин, що пов'язані з питаннями права у цій справі, і не має залежати першочергово або винятково від фінансових можливостей сторони юридичного спору [152].

У висновках Конституційного Суду України зазначається, що саме в законі має бути встановлений порядок визначення ставки судового збору, розмір якої забезпечить досягнення в конкретній цивільній справі справедливого балансу між публічним інтересом в отриманні судового збору для фінансування здійснення правосуддя та приватним – у сплаті домірного розміру судового збору [152].

Зважаючи на роль, місце та повноваження Верховного Суду як суду касаційної інстанції в адміністративних справах, законодавець має встановити законом порядок визначення ставки судового збору, на підставі якого встановлюється домірний розмір судового збору за подання касаційної скарги стороною адміністративної справи.

У разі якщо на підставі закону буде встановлено нерозумно високий розмір судового збору за подання стороною адміністративної справи касаційної скарги, можливість реалізації права на касаційне оскарження рішення суду, гарантованого приписами частини першої статті 55, пункту 8 частини другої статті 129 Конституції України, буде теоретичною та ілюзорною. Такий висновок має бути застосовано і до врегулювання спорів у порядку адміністративного судочинства.

Особа, яка подала конституційну скаргу, повинна була сплатити судовий збір за подання касаційної скарги. Розмір цього збору становив значну частину її річного доходу та був співмірний із суттєвою часткою прожиткового мінімуму, встановленого законодавством. Це фактично позбавило її можливості реалізувати в межах цивільної справи право на судовий захист, гарантоване частиною першою статті 55 та пунктом 8 частини другої статті 129 Конституції України.

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України вважає, що окремий припис підпункту 7 пункту 1 частини другої статті 4 Закону України «Про судовий збір» [131] не відповідає принципу домірності, оскільки обмежує доступ особи до Верховного Суду як суду касаційної інстанції у цивільних справах з фінансового міркування.

З огляду на наведене Конституційний Суд України висновок, що окремий припис підпункту 7 пункту 1 частини другої статті 4 Закону України «Про судовий збір» [131] суперечить частині другій статті 3, частині першій статті 8, частині першій статті 55, пункту 8 частини другої статті 129 Конституції України [152].

Аналізуючи конституційність частини першої статті 8 Закону України, Суд виходить із того, що саме на рівні закону має бути чітко визначено порядок встановлення ставки судового збору. Її розмір повинен забезпечувати справедливу рівновагу між публічним інтересом — надходженням коштів до бюджету для фінансування судової системи — та приватним інтересом особи, яка зобов'язана сплачувати збір у розмірі, що не обмежує її право на доступ до правосуддя. Це відповідає положенням пункту 14 частини першої статті 92 Конституції України, згідно з якими порядок встановлення податків і зборів належить до предмету законодавчого регулювання.

Водночас передбачене частиною першою статті 8 Закону право суду на власний розсуд відстрочити або розстрочити сплату судового збору залежно від фінансового стану особи має легітимну мету. Ідеться про забезпечення реального доступу до суду для осіб у складному матеріальному становищі. Таке дискреційне повноваження суду виступає як додатковий інструмент державної підтримки (*affirmative action*), що сприяє реалізації права на судовий захист, гарантованого Конституцією України.

На підставі частини першої статті 8 Закону України «Про судовий збір» [131] суд має власне та незалежне від законодавця дискреційне повноваження з відстрочення або розстрочення сплати стороною судового збору на певний строк з огляду на її майновий стан. Це повноваження може бути реалізоване

лише з урахуванням конкретних обставин цивільної справи, передусім майнового становища сторони.

Застосування судом такого повноваження забезпечує реалізацію норм-принципів, сформульованих у частині другій статті 3 та частині першій статті 8 Конституції України, які зобов'язують державу гарантувати та забезпечувати права і свободи людини у спосіб та в межах, визначених Конституцією і законами України, та можливість здійснення конституційного права, гарантованого частиною першою статті 55, пунктом 8 частини другої статті 129 Конституції України.

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України висновок, що частина перша статті 8 Закону України «Про судовий збір» [131] не суперечить частині першій статті 3, частині першій статті 8, частині першій статті 55, пункту 8 частини другої статті 129 Конституції України.

Окремий припис підпункту 7 пункту 1 частини другої статті 4 Закону України «Про судовий збір» [131], визнаний неконституційним, утрачає чинність через шість місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України цього рішення [152].

Наведений висновок Конституційного Суду України має бути поширено і на обсяг повноважень суду у визначенні питання про можливість розстрочення справляння судового збору за подання адміністративного позову.

Сприяє забезпеченню ефективності реалізації доступу до адміністративного судочинства і створення системи електронного судочинства.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» та ст. 18 КАС України в судах функціонує Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (далі ЄСІТС) [49; 109].

ЄСІТС – організаційно-технічна система, що забезпечує функціонування електронного судочинства в Україні після прийняття нових процесуальних кодексів 2017 року. Розширена версія Автоматизованої системи документообігу суду, що функціонувала з 1 січня 2011 року.

ЄСІТС запроваджується в судах, Вищій раді правосуддя, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, Державній судовій адміністрації України, їх органах та підрозділах.

Позовні заяви, скарги та інші визначені законом процесуальні документи, що подаються до суду і можуть бути предметом судового розгляду, в порядку їх надходження підлягають обов'язковій реєстрації в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі в день надходження документів (стаття 18 КАС України).

Згідно з пунктом 6 рішення Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21 на виконання положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», процесуального законодавства України ЄСІТС забезпечує:

1) ведення електронного діловодства, у тому числі рух електронних документів у межах відповідних органів та установ та між ними, реєстрацію вхідних і вихідних документів та етапів їх руху;

2) централізоване захищене зберігання судових справ, процесуальних, інших документів та інформації в єдиній базі даних;

3) захищене зберігання, автоматизовану аналітичну і статистичну обробку інформації;

4) збереження судових справ та інших документів в електронному архіві;

5) обмін документами та інформацією (надсилання й отримання документів та інформації, спільна робота з документами) в електронній формі між судами, іншими органами й установами в системі правосуддя, учасниками судового процесу, а також проведення відеоконференції в режимі реального часу;

б) автоматизацію роботи судів, органів та установ у системі правосуддя, у тому числі автоматизоване формування в режимі реального часу основних аналітичних показників діяльності; автоматизацію процесів ведення бухгалтерського, статистичного, кадрового обліку, формування та консолідації фінансової, статистичної та управлінської звітності; автоматизацію процесів планування та виконання бюджетів;

7) формування і ведення суддівського досьє (досьє кандидата на посаду судді) в електронній формі;

8) віддалений доступ користувачів ЄСІТС до будь-якої інформації, що в ній зберігається, в електронній формі відповідно до диференційованих прав доступу;

9) визначення судді (судді-доповідача) для розгляду конкретної справи в порядку, встановленому процесуальним законом;

10) визначення присяжних для судового розгляду із числа осіб, які внесені до списку присяжних;

11) відбір кандидатури арбітражного керуючого у справах про банкрутство;

12) розподіл справ у Вищій раді правосуддя, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, їх органах;

13) відео- та звукозапис судових засідань, засідань Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради правосуддя, її органів, транслявання їх в інтернеті в порядку, визначеному законом;

14) ведення Єдиного державного реєстру судових рішень;

15) ведення Єдиного державного реєстру виконавчих документів;

16) функціонування вебпорталу судової влади України, вебсайтів Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

17) функціонування єдиного контакт-центру для управління запитами, іншими зверненнями;

18) можливість автоматизованої взаємодії ЄСІТС з іншими автоматизованими, інформаційними, інформаційно-телекомунікаційними

системами органів та установ у системі правосуддя, органів правопорядку, Національної асоціації адвокатів України, Міністерства юстиції України та підпорядкованих йому органів та установ, інших органів та установ;

19) можливість учасникам справи брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції;

20) інші функції, передбачені Положенням про порядок функціонування окремих підсистем ЄСІТЕС [123; 132].

ЄСІТЕС складається із таких підсистем (модулів):

- Єдиний контакт-центр судової влади України;
- Єдина підсистема управління фінансово-господарськими процесами;
- Офіційна електронна адреса (електронний кабінет);
- Офіційний вебпортал «Судова влада України»;
- Єдиний державний реєстр судових рішень;
- Підсистема «Електронний суд»;
- Підсистема "Електронний кабінет"
- Підсистема відеоконференцзв'язку
- Підсистема автоматизованого розподілу судових справ ;
- Модуль «Судова статистика».

Здійснення електронного судочинства полягає у використанні сучасних інформаційних технологій для покращення ефективності та доступності судових процедур. Це передбачає подання й обробку документів в електронному вигляді, проведення засідань через відеоконференції, а також автоматизацію процесів ухвалення рішень. Електронне судочинство сприяє зменшенню навантаження на суди, скорочує час, необхідний для розгляду справ, і забезпечує приватність та безпеку даних. Воно також прагне полегшити доступ громадян до правосуддя, зокрема в умовах обмежень, як-от пандемія. Однак для успішного впровадження необхідне вдосконалення

правового регулювання та забезпечення кібербезпеки в судових системах [106].

Упровадження електронного судочинства значно підвищує ефективність правосуддя. Цей механізм забезпечує оперативність розгляду справ, зменшує витрати часу та ресурсів як для суддів, так і для учасників процесу. Завдяки електронним системам документи обробляються швидко, доступ до інформації стає відкритим і прозорим, що сприяє підвищенню довіри до судової системи. Електронне судочинство також сприяє зниженню кількості помилок під час обробки матеріалів, дає змогу оперативно комунікувати між сторонами, забезпечує зручність подання позовів і скарг, а також створює умови для сталого розвитку цифрової інфраструктури правосуддя. Завдяки інтеграції сучасних технологій електронне судочинство сприяє зменшенню бюрократичних перепон, покращує якість судових процесів і стимулює інновації в галузі права на постійній основі.

Електронне судочинство забезпечується за допомогою такого інформаційного ресурсу, як підсистема «Електронний суд» (Електронний суд) – підсистеми ЄСІТС, що забезпечує можливість обміну (надсилання та отримання) документами (у тому числі процесуальними документами, письмовими й електронними доказами тощо) між судом та учасниками судового процесу, між користувачем цієї підсистеми та Вищою радою правосуддя, а також отримувати інформацію про стан і результати розгляду таких документів чи інші документи [123].

Система електронного судочинства в Україні постійно перебуває в реформації в умовах воєнного стану, що позитивно впливає на ефективність доступу до адміністративного судочинства. Так, у січні 2025 року Державне підприємство «Інформаційні судові системи» повідомило, як в Електронному суді створена можливість доступу до відеозаписів судового засідання після закінчення відеоконференції [192]. У ДП «Інформаційні судові системи» зазначили, що відеозапис судового засідання буде доступний для завантаження в розділі «Мої конференції» у форматі *.mp4 користувачу з

правами організатора й учасникам, яким надано відповідний доступ, через деякий час після закінчення відеоконференцв'язку (ВКЗ). Час обробки відеофайлу залежить від кількості учасників конференції та її тривалості. Якщо під час конференції було створено декілька файлів запису, вони всі будуть доступні на вкладці «Записи конференції» у розділі «Мої конференції» [192]. Для завантаження файлів на свій комп'ютер у системі електронного судочинства передбачено спеціальну кнопку «Запис з протоколом», яка розміщена в розділі «Мої конференції». Ця опція стає доступною після того, як протокол судового засідання буде підписаний і закритий. Після засвідчення протоколу секретарем судового засідання за допомогою кваліфікованого електронного підпису (КЕП) документ автоматично надходить до бази даних Електронного суду, а також до електронного кабінету учасника справи.

Система ЕС передбачає автоматичне передавання цієї інформації за умови, що в протоколі правильно вказано обов'язкові реквізити, зокрема єдиний унікальний номер справи та номер провадження (якщо він є). Документ, що з'являється в електронному кабінеті користувача, має стандартну назву – «Протокол судового засідання підсистеми ВКЗ». Його номер відповідає номеру, зазначеному у верхній частині самого протоколу, сформованого в системі ВКЗ.

Згідно із Законом України «Про судовий збір», для отримання електронної копії технічного запису судового засідання передбачено сплату судового збору. Його розмір становить 0,03 прожиткового мінімуму для працездатної особи [131].

Щоб отримати доступ до запису (-ів) технічної фіксації судового засідання в кабінеті користувача Електронного суду, слід виконати кілька послідовних дій. Спочатку потрібно перейти до розділу «Мої справи» та відкрити відповідне провадження, у межах якого відбувалася фіксація судового засідання за допомогою підсистеми ВКЗ. Далі необхідно знайти та вибрати документ під назвою «Протокол судового засідання підсистеми ВКЗ» і натиснути кнопку «Сплатити».

Після здійснення оплати в онлайн-режимі доступ до технічного запису буде відкрито автоматично. Його можна знайти в кабінеті користувача в розділі «Додатки», де файл із записом розміщується безпосередньо під відповідним протоколом судового засідання ВКЗ [192].

Отже, розвиток системи електронного судочинства є однією з організаційних гарантій дотримання принципу рівності під час розгляду та вирішення публічно-правових спорів.

Окремо варто акцентувати увагу, що на нормативному рівні мають бути визначені межі судового втручання у здійснення дискреційних повноважень адміністративними органами. У світі існують стандарти Rule of law checklist, відповідно до яких суду підконтрольні справи, пов'язані з використанням розсуду органами публічної влади, і при цьому здійснення перевірки їх діяльності має виходити з обґрунтованості та мотивованості актів публічної адміністрації, а не лише їх законності. Обсяг судового контролю має обмежуватися встановленням легітимності дій та рішень адміністративного органу, дотриманням вимог здійснення процедури під час їх реалізації та встановленням їх відповідності правам та інтересам людини.

Таким чином, гарантіями доступу до адміністративного судочинства є нормативно-правові, територіальні та інституційні, представницькі засоби ефективного і дієвого вирішення адміністративних спорів з метою захисту й поновлення прав, свобод та інтересів особи в судовому й позасудовому порядку.

Отже, гарантії забезпечення доступу до адміністративного судочинства можуть бути умовно класифіковані за характером реалізації: нормативно-правові (де відображаються принципи адміністративного судочинства); територіальні та інституційні (де закріплюються вимоги щодо відкритості та публічності суду, простоти судової процедури); представницькі (де закріплюються гарантії, що мінімізують прояви дискримінації особи за майновим сенсом, її професійною підготовкою, а також щодо розумності судових витрат тощо).

1.3 Нормативне регулювання забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства в загальних умовах та в умовах воєнного стану

Проблематика забезпечення нормативно-правового регулювання доступу до адміністративного судочинства постійно є предметом наукових досліджень. Варто виокремити наукові праці таких вчених, як В. Б. Авер'янов, В. М. Бевзенко, С. П. Головатий, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, Ю. О. Легеза, О. М. Пасенюк, Ю. С. Педько, М. І. Смокович та інших, що сприяло формуванню переосмислення наукових підходів до встановлення змісту системи принципів адміністративного судочинства, функцій та цілей адміністративного судочинства, встановлення предметної та територіальної юрисдикції адміністративних судів, характеристики суб'єктного складу публічних управлінських відносин.

У дисертації Т. М. Іваненка на тему «Адміністративно-правове забезпечення доступності адміністративного судочинства як складової верховенства права» (2021 р.) [44] було зроблено висновок про те, що внесення змін до Конституції України у 2016 році в контексті впровадження судової реформи дало змогу переглянути класичні засади судоустрою України, проте досі невирішеними залишаються важливі аспекти забезпечення комплексного дотримання вимог принципу верховенства права, його конкретизації як у конституційних положеннях, так і в актах чинного законодавства України матеріального та процесуального змісту. При цьому вченим обґрунтовано висновок, що «забезпечення доступності адміністративного судочинства є не тільки важливим елементом принципу верховенства права, його вимоги мають важливе значення для захисту прав, законних інтересів значної кількості громадян України, тому означені вимоги мають бути гарантовані на рівні Закону України «Про доступність адміністративного судочинства», у якому особливу увагу має бути приділено захисту інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, можливості звернення до

Судового омбудсмена, заміни законного представника в разі невиконання обов'язків за законом, можливості призначення представника в суді для розгляду справи особи, що не досягла віку адміністративної процесуальної дієздатності». Ученим обґрунтовано авторський підхід до співвідношення таких двох категорій, як «доступність судочинства», що розуміється вченим як «базовий принцип верховенства права, його дотримання необхідно забезпечити як шляхом нормативно-правового закріплення відповідних вимог на рівні законів та кодексів, що забезпечують реалізацію функцій правосуддя, так і шляхом сприяння формуванню правової культури, правової свідомості суддів, учасників розгляду справ в судах, що в комплексі сприятиме виробленню нової судової практики щодо спрощеного та доступного судочинства, подолання адміністративних бар'єрів та практики відмов у прийнятті позовних заяв за зверненням приватних осіб без відповідних спеціальних знань щодо письмового оформлення позовної заяви та порядку подання доказів, шляхом впровадження сучасних підходів щодо інформаційного та консультаційного забезпечення доступності судочинства в цілому, зокрема, адміністративного судочинства»; та «недоступність адміністративного судочинства», під яким розуміється «протилежне негативне явище, такий стан об'єктивних можливостей приватних осіб при зверненні до адміністративних судів, який унеможливорює подання позову через адміністративні, фінансові, соціальні бар'єри, технічні, інформаційні, консультаційні складнощі, що перешкоджають захисту порушених прав людини в порядку адміністративного судочинства» [44; 45]. Т. М. Іваненко визначає «забезпечення доступності адміністративного судочинства» як «комплекс вимог адміністративного, фінансового, організаційного, технічного, інформаційного забезпечення діяльності адміністративних судів, що сприяють підвищенню об'єктивних можливостей звернутися до суду за захистом порушених прав, всупереч корупційним практикам, не правовим формам взаємодії в суспільстві» [46; 44].

Іншою науковою працею, на яку в межах цього дослідження потрібно звернути увагу, є дисертація А. В. Завидняк на тему «Право на доступ до адміністративного судочинства» (2023 р.) [34; 35; 38], що має цінність через висвітлення вченою окремих проблем забезпечення доступу до адміністративного судочинства в умовах воєнного стану. Одним із висновків ученої є обґрунтування доцільності активізації процесу уніфікації права, що має супроводжуватися виробленням певних стандартів юридичних рішень чи змісту нормативно-правових актів. Однією з форм такої уніфікації чинного законодавства, на думку А. В. Завидняк, є необхідним вироблення стандартів забезпечення доступу до адміністративного судочинства як складника загального права на справедливий судовий розгляд. Функціонально ці стандарти відіграють роль взаємодії міжнародного та національного права з метою запозичення прийняттого і придатного для правової системи України досвіду міжнародних юрисдикційних установ. Відповідно до цих стандартів доступ до адміністративного судочинства не вичерпується лише розглядом справи адміністративним судом. Доступ до адміністративного судочинства вичерпується ухваленням рішення адміністративним судом і неухильним його виконанням [38, с. 183]. Вченою підкреслюється, що формування європейських стандартів доступу до судочинства має дуальний характер, оскільки він стосується єдиних принципів доступу у рамках права Європейського Союзу та Ради Європи. Ці механізми мають тісний взаємозв'язок і взаємний вплив через практику Суду ЄС та Європейського суду з прав людини. Стандарти доступу до адміністративного судочинства, які формуються у практиці Європейського суду з прав людини, мають загальний механізм у рамках творення прецедентного права Суду, а також через відносно новий інститут консультативних висновків Суду за заявами національних судів. З цією метою у роботі сформульовано пропозиції щодо імплементації інституту консультативного висновку Європейського суду з прав людини до Кодексу адміністративного судочинства України [38, с. 183].

Зазначені висновки вчених свідчать про складність нормативно-правового забезпечення проблеми доступу до адміністративного судочинства, що вимагає висвітлення як національних, так і зарубіжних стандартів його реалізації.

Започаткована у 2016 році конституційна та судова реформи своїм наслідком мають перегляд нормативних підходів до визначення основоположних засад забезпечення доступу до адміністративного судочинства.

У Конституції України [58] було закріплено принцип презумпції відповідальності держави перед особою, а також право кожного подати адресне звернення до адміністративного суду для захисту суб'єктивних публічних прав та інтересів у процесі їх реалізації у сфері управлінської діяльності, у процесі взаємодії приватної особи й органів державної влади.

Реалізація права на подання публічно-правового позову базується на встановленій у статті 125 Конституції України можливості створення спеціалізованої гілки системи судоустрою, якою є система адміністративних судів [58]. Зазначена норма є базисом для функціонування системи адміністративних судів та їх вищого спеціалізованого суду – Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду.

Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду виконує ключові функції у сфері адміністративного судочинства, забезпечуючи правильне застосування норм права та єдність судової практики. Його основні функції передбачають: касаційний перегляд рішень – розглядає касаційні скарги на рішення адміністративних судів першої та апеляційної інстанцій, перевіряючи їх законність та обґрунтованість; формування єдиної судової практики – ухвалює правові висновки, які стають орієнтирами для судів нижчих інстанцій у застосуванні адміністративного законодавства; захист прав і свобод громадян – здійснює контроль за законністю рішень суб'єктів владних повноважень, забезпечуючи дотримання конституційних прав осіб; тлумачення правових норм – виробляє правові позиції щодо

спірних питань застосування адміністративного законодавства; перегляд за виключними обставинами – розглядає справи за нововиявленими обставинами або на підставі рішень Конституційного Суду України. Таким чином, Касаційний адміністративний суд відіграє вирішальну роль у правовій системі, сприяючи стабільності та передбачуваності адміністративного судочинства[58].

Закріплені в Конституції України стандарти права на справедливий суд є відображенням норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [54].

Однак при цьому повною мірою на нормативному рівні право на доступ до адміністративного судочинства і право особи на справедливий суд чинною редакцією Конституції України [58] не закріплено, що з врахуванням низького рівня правової культури та свідомості населення негативно відображується на захисті прав та інтересів населення у їх взаємодії з адміністративними органами. Відсутність прямої норми Конституції України, що б встановила доступ особи до адміністративного судочинства, створила б підґрунтя на ініціювання індивідуальних і колективних публічно-правових позовів, позначається на ефективності здійснення функцій держави та здійсненні функцій громадського контролю за діяльністю владних суб'єктів.

Норми Кодексу адміністративного судочинства України[49] безпосередньо деталізують процедуру здійснення судових процедур, а також розгляду та вирішення публічно-правового позову, виконуючи роль системоутворювального нормативного акта у сфері реалізації та захисту суб'єктивних публічних прав особи.

До прогресивних положень КАС України, які сприяють забезпеченню права особи на справедливий суд, є забезпечення дотримання рівності учасників адміністративної справи, забезпечення рівних процесуальних засобів захисту, дотримання процесуальних вимог і правил під час звернення до адміністративного суду [44].

Однак при цьому і досі невирішеними є питання забезпечення реалізації права на звернення до адміністративного суду неповнолітньою чи малолітньою особою, права подання колективного публічно-правового позову тощо.

Крім того, потрібно підкреслити, що здійснений контент-аналіз справ за останні п'ять років практики здійснення в Україні адміністративного судочинства свідчить про стабільну тенденцію відмов у порушенні провадження за поданою позовною заявою, що негативно відображається на дотриманні права особи на справедливий суд [76].

Реалізація права на доступ до адміністративного судочинства потребує нормативного закріплення вимог до оформлення позовних заяв, що здійснено у ст. 167 КАС України, де встановлено таке:

«Будь-яка письмова заява, клопотання, заперечення повинні містити:

- 1) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) особи, яка подає заяву чи клопотання або заперечення проти них, її місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, відомості про наявність або відсутність електронного кабінету;
- 2) найменування суду, до якого вона подається;
- 3) номер справи, прізвище та ініціали судді (суддів), якщо заява (клопотання, заперечення) подається після постановлення ухвали про відкриття провадження у справі;
- 4) зміст питання, яке має бути розглянуто судом, та прохання заявника;
- 5) підстави заяви (клопотання, заперечення);
- 6) перелік документів та інших доказів (за наявності), що додаються до заяви (клопотання, заперечення);
- 7) інші відомості, які вимагаються цим Кодексом» [49].

Однією з вимог статті 167 КАС України є вимога «вказати в заяві по суті справи, скарзі, заяві, клопотанні або запереченні ідентифікаційний код

юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств, установ, організацій України» [49], що, на думку Т. М. Іваненка, створює перепони в доступі до адміністративного судочинства, із чим власне доцільно не погодитися, адже цифровізація публічного управління адміністрування, процесів виконання функцій держави надає необхідний обсяг інформації і дає змогу особі належним чином її ідентифікувати. Звичайно, якщо ми говоримо про необхідність ідентифікації осіб похилого віку, то для них у приміщеннях судів мають бути створені спеціальні служби технічної підтримки, що допомагатимуть із формальними ознаками у здійсненні права на подання публічно-правового позову, однак загалом відмова від такої вимоги може негативно позначитися на загальному рівні забезпечення вимог кібербезпеки системи електронного судочинства.

Крім того, варто прокоментувати зміст частини 2 статті 167 КАС України в розрізі реалізації особою права на доступ до адміністративного судочинства. У частині 2 статті 167 КАС України закріплено таке положення: «Якщо заяву (клопотання, заперечення) подано без додержання вимог частини першої цієї статті і ці недоліки не дають можливості її розглянути, або якщо вона є очевидно безпідставною та необґрунтованою, суд повертає таку заяву (клопотання, заперечення) заявнику без розгляду.

Суд повертає письмову заяву (клопотання, заперечення) її заявнику без розгляду також у разі, якщо її подано особою, яка відповідно до частини шостої статті 18 цього Кодексу зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але не зареєструвала його» [49].

Зазначену норму було доповнено окремим другим абзацом, що визначає забезпечення функціонування електронного суду в Україні, що було здійснено внаслідок ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами» [110].

Деякі вчені обґрунтовують висновок про надмірну формалізацію вимог до подання позову до адміністративного суду, що створює загрози порушенню права особи на доступ до адміністративного судочинства та захисту її суб'єктивних публічних прав [44]. Однак наявні прояви кібератак на публічні інформаційні сервіси потребують уникнення та подолання можливостей щодо проникнення до таких систем ботів, що може спричинити витік персональних даних та іншої інформації з обмеженим доступом, що визначає актуальність такої формалізації та підтверджує її ефективність.

Як уже зазначалося, до проблем забезпечення права особи на доступ до адміністративного судочинства є питання створення нормативного підґрунтя для подання колективного публічно-правового позову або позову, що подається за умови наявності множинності сторін у справі. Реалізація колективного позову в адміністративному судочинстві має стати таким процесуальним механізмом, який дає можливість групі осіб об'єднати свої вимоги в одну справу для захисту спільних прав та інтересів. Такий позов мав б подаватися, коли відповідачем є суб'єкт владних повноважень, а предмет спору стосується прав значної кількості осіб, заінтересованих у врегулюванні справи. Особливостями колективного позову в адміністративному судочинстві мають визнаватися: об'єднання позивачів – група осіб, чий права порушено однаковим рішенням, дією чи бездіяльністю органу влади; представництво – учасники можуть обрати представника або кількох представників для ведення справи; єдиний предмет спору – спір має стосуватися однакового питання для всіх позивачів; процесуальна економія – дає змогу уникнути множинності однотипних позовів і прискорює розгляд справи. Колективні позови в адміністративних справах є важливим інструментом для ефективного захисту прав громадян перед державними органами, сприяючи доступності правосуддя.

До проявів задоволення колективного публічного інтересу потрібно віднести запровадження інституту зразкової справи до системи адміністративного судочинства. Інститут зразкової справи в системі

адміністративного судочинства є важливим механізмом, що забезпечує єдність судової практики й оперативний розгляд однотипних адміністративних справ. Він запроваджений для випадків, коли в судах перебуває значна кількість ідентичних позовів щодо того самого питання. Основними характеристиками зразкової справи є: відбір справи (Верховний Суд визначає одну справу як зразкову серед типових, що містять однакові правові питання); пріоритетний розгляд (така справа розглядається в пріоритетному порядку, і її рішення стає обов'язковим для аналогічних справ у судах першої інстанції); єдність правозастосування (забезпечується однакове тлумачення норм права, що унеможлиблює суперечливу судову практику); процесуальна економія (зменшується навантаження на суди, пришвидшується розгляд однотипних спорів) [49]. Цей інститут гарантує ефективність адміністративного судочинства та захист прав громадян у випадках масових правових конфліктів.

Оцінка ефективності реалізації права особи на доступ до адміністративного судочинства має враховувати ряд критеріїв, зокрема: рівень нормативної визначеності прав і повноважень; належність надання правової допомоги та здійснення функцій представництва інтересів особи в суді, у тому числі представництва колективних інтересів; правова обізнаність і формальна грамотність населення; рівень правової активності населення; доступність та відкритість судових установ; формалізація судових проваджень; створення можливостей для реалізації права особи на перегляд судового рішення в порядку подання апеляційної та касаційної скарги; незалежність судової гілки влади та недоторканість суддів; відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування; запобігання корупції; належність виконання судових рішень; створення механізмів альтернативного (позасудового) вирішення спорів [193].

При цьому, за експертними оцінками членів Вищої ради правосуддя, в суспільстві є сформованою думка про належність вчинення «тиску на суд під час здійснення правосуддя», що у громадськості «не викликає засудження»

[177]. Як зазначає член Вищої ради правосуддя О. Сасевич, така поведінка, як тиск на суд під час здійснення правосуддя, «не викликає засудження у суспільстві, хоча часто сприймається як небезпечна чи загрозна. Нерідко вона толерується та розглядається як виправдана через абсолютне і непохитне уявлення громадянського суспільства про корумпованість представників судової влади лише через призму одиничних випадків. Недовіра до судової влади, яка формується з огляду на ці поодинокі деструктивні явища і процеси, у підсумку й формує бажання та готовність певних осіб втручатися у діяльність судді» [177].

Оцінка населенням України доступності порядку звернення до адміністративних судів залежить від низки факторів, зокрема правової обізнаності, фінансових витрат, тривалості розгляду справ та ефективності судового захисту. Загалом адміністративне судочинство в Україні вважається доступним, оскільки: відсутній обов'язковий адвокатський супровід, що дає змогу громадянам самостійно подавати позови; невисокі судові збори, особливо для соціально вразливих категорій населення; можливість подання позову онлайн через систему «Електронний суд»; чітко регламентовані строки розгляду справ, хоча на практиці можливі затримки.

Водночас залишаються такі проблеми: складність судових процедур, недостатня правова поінформованість громадян і певна недовіра до судової системи. Загалом населення оцінює доступність адміністративного судочинства як помірну: формальні механізми є, але реальна ефективність судового захисту залежить від рівня правової культури та роботи судової системи.

До проблем доступності адміністративного судочинства належить перебування значної кількості населення за пороговим рівнем бідності, через що сплата судового збору стає недосяжною. Зазначене потребує перегляду переліку соціальних категорій осіб, що можуть бути звільнені від справляння судового збору в адміністративному судочинстві. До проблем доступності

адміністративного судочинства потрібно також віднести проблему представництва інтересів неповнолітніх і малолітніх осіб.

Розглянемо особливості реалізації права на доступ до адміністративного судочинства у зв'язку із запровадженням в Україні режиму воєнного стану Указом Президента України № 64/2022 [119].

При цьому статтею 64 Конституції України встановлено, що право на судовий захист в умовах воєнного стану не може бути обмежене та має бути належним чином забезпечене [57].

Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану передусім пов'язується зі створенням загрози життю і здоров'ю суддів, апарату суду, патронатної служби, що може бути заподіяно внаслідок військової агресії. В умовах постійних обстрілів і військового наступу втрачається відчуття соціальної захищеності та тилу, що призводить до нервових розладів в особи та впливає на стан її здоров'я. У таких умовах важливо запроваджувати нові форми здійснення судового розгляду адміністративної справи та можливості ухвалення рішення по суті.

Забезпечення права на доступ до правосуддя закріплено в ч. 1 ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права[84], у статті 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод[54], де визначено обов'язок держави забезпечити життєздатність нації в будь-яких умовах, у тому числі в умовах надзвичайних і воєнних умовах.

У разі запровадження воєнного чи надзвичайного станів або ж в умовах їх поєднання, як обґрунтовується у висновках Венеційської комісії Ради Європи, необхідним є: додержання стандартів верховенства права, принципу законності, дотримання розподілу влади та недопущення узурпації влади, пріоритет монополії держави на створення воєнізованих збройних формувань і застосування сили, гарантування публічності та незалежності здійснення правосуддя, дотримання режиму обігу інформації та захисту персональних даних, суб'єктивних виборчих і громадських прав особи [31]. Це передбачає збалансований підхід до запровадження певних обмежувальних заходів із

метою забезпечення публічного порядку та зважування публічних і приватних інтересів.

Визначення співмірності публічних і приватних інтересів є особливо важливим у встановленні режиму воєнного стану й обсягів тих обмежень, що можуть бути застосовані органами державної та місцевої влади. У рішеннях ЄСПЛ визначається, що співмірність публічних і приватних інтересів «означає, що критерії, за якими потрібно створити баланс, і вага, яка приписується різним елементам, можуть відрізнятися в різний час і в різних контекстах. Оцінка справедливості та пропорційності балансу державних і приватних інтересів має визначатися конкретною ситуацією та обставинами. Таким чином, ця оцінка є необхідною, продиктованою обставинами справи, а також може призвести до того, що конкретна ситуація або конкретні події виправдовують більш значні обмеження» [204].

Конституційний Суд України обґрунтовує, що «обсяг прав людини – це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є однорідним і загальним. Загальновизнаним є правило, згідно з яким сутність змісту основного права в жодному разі не може бути порушена» [148]. Таким чином, практика Конституційного Суду України відрізняється від підходів, вироблених у судовій практиці ЄСПЛ, що полягає у відсутності чіткого розмежування таких категорій, як «обмеження права», «зупинення права» та «відступ від права». Зокрема, відступ від права, і в тому числі надання права на доступ до адміністративного судочинства, встановлюється вимушено на територіях, які є тимчасово окупованими.

Тоді як застосування обмеження прав людини може бути пов'язано як із застосуванням певних санкцій, так і для забезпечення балансу приватних і публічних інтересів. На підтвердження такого висновку варто навести положення розділу II Конституції України, де встановлюється, що обсяг допустимих обмежень прав особи передусім має визначатися в судовому порядку, якщо в країні діє загальний адміністративно-правовий режим, і

навпаки – в умовах надзвичайних і спеціальних адміністративно-правових режимів (у тому числі режиму воєнного стану) такі обмеження мають визначатися нормами актів законодавства країни, тобто Верховною Радою України.

Застосування обмеження права, у тому числі права на доступ до адміністративного судочинства, мають бути обґрунтованим, відповідати вимогам закону в широкому розумінні та співмірним, переслідуючи легітимну мету [160].

Але при цьому згідно з положеннями статті 64 Конституції України встановлюється, що право на судовий захист не може бути обмежене, в тому числі в умовах воєнного і надзвичайного стану, і тому держава має забезпечити всі заходи щодо гарантування доступу до правосуддя. В умовах воєнного стану важливе значення відіграє запровадження електронного судочинства, проведення судових засідань у режимі відеоконференцій.

Згідно з позиціями Венеційської комісії є важливим у будь-яких умовах гарантувати право особи на справедливий суд [31], при цьому є необхідним забезпечити співмірність втручання держави в сферу особистого життя особи [162].

У зв'язку із цим положення законодавства та судова практика мають бути доволі гнучкими у світлі обставин воєнного часу.

В умовах воєнного стану функції з організації судів покладено на Голову Верховного Суду, що є уповноваженим на прийняття рішень про звільнення Голови Державної судової адміністрації, відрядження судді до іншого суду того самого рівня і спеціалізації та ряд інших повноважень, пов'язаних із здійсненням правосуддя [114]. Розпорядження про визначення територіальної підсудності справ розміщується на офіційному сайті «Судова влада України» та постійно оновлюється [158].

Рада суддів України ухвалила рішення «Про вжиття термінових заходів для забезпечення безперервної роботи судової влади в Україні в умовах припинення повноважень Вищої ради правосуддя та дії воєнного стану,

запровадженого у зв'язку зі збройною агресією з боку Російської Федерації» [190], у якому зазначається, що потрібно «звернути увагу усіх судів України, що навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану робота судів не може бути припинена... у випадку загрози здоров'ю, життю та безпеці відвідувачів та працівників суду здійснення судочинства певним судом може бути припинено до усунення обставин, які зумовили небезпеку», наголошується на необхідності розробки рекомендацій судам щодо порядку здійснення евакуаційних заходів та передачі справ; вирішенні невідкладних питань, що має покладатися оперативний штаб у складі членів Ради суддів, голови ВС, керівника ДСА, голови Служби судової охорони [190].

2 березня 2022 року Рада суддів України опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану, з них основні: особливості роботи суду визначаються, виходячи з поточної ситуації у відповідному регіоні; для визначення умов роботи суду у воєнний час необхідно керуватися реальними поточними обставинами, що склалися в регіоні; в кожному суді визначається відповідальна особа, яка має забезпечити актуальний облік працівників апарату та суддів, з урахуванням визначеної форми роботи суду (дистанційної тощо); усі доступні працівники суду, по можливості, переводяться на дистанційну роботу; визначається мінімальна кількість осіб, які повинні перебувати в приміщенні суду упродовж робочого дня; організується чергування суддів і працівників апаратів судів [155]. (повністю як в джерелі, знижує унікальність)

За рекомендацією Ради суддів України в умовах дії воєнного стану громадянам слід надавати роз'яснення щодо можливості відкладення судових розглядів у зв'язку з бойовими діями, а також інформувати про варіант участі у засіданнях через відеоконференцію. Крім того, може тимчасово обмежуватися присутність у залі суду осіб, які не є сторонами у справі [115].

На початку повномасштабного вторгнення у 2022 році суди за можливості відкладали розгляд справ (окрім термінових розглядів), оскільки значна частина учасників судового процесу не мала змоги подати відповідні

заяви про відкладення або прибути до суду через загрозу життю та безпеці [157].

З березня 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про внесення змін до частини сьомої статті 147 Закону України “Про судоустрій і статус суддів”», який стосується визначення територіальної підсудності судових справ. У документі зазначено, що у випадках, коли суд не може здійснювати правосуддя з об’єктивних причин, як-от воєнний або надзвичайний стан, стихійні лиха, бойові дії, антитерористичні заходи чи інші надзвичайні обставини, територіальну підсудність справ може бути змінено.

Таке рішення ухвалює Вища рада правосуддя за поданням Голови Верховного Суду. Справи передаються до суду, який розташований найближче до того, що втратив можливість здійснювати правосуддя, або до іншого визначеного суду. Якщо Вища рада правосуддя не може виконати цю функцію, відповідне повноваження переходить до Голови Верховного Суду, який видає розпорядження. Це розпорядження є підставою для передачі всіх справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється.

На виконання зазначеного припису 08.03.2022 Голова Верховного Суду видав розпорядження, згідно з яким було змінено підсудність справ, що розглядались у Харківській і Чернігівській областях. Так, справи, які розглядалися судами в Харківській області, передані судам на Полтавщині. Справи, що розглядалися в Чернігові, розподіляються між судами Черкаської та Київської області. 04.03.2022 видано наказ Голови Верховного Суду, згідно з яким встановлено особливий режим роботи й запроваджено відповідні організаційні заходи [96]. Згідно із цим наказом встановлювалось, що в разі загрози життю, здоров’ю та безпеці відвідувачів суду, працівників апарату суду, суддів оперативно прийматимуться рішення про тимчасове зупинення здійснення судочинства певним судом. З метою забезпечення безпеки учасників судових процесів і відвідувачів судів припиняється проведення

особистого прийому громадян керівництвом суду й обмежується допуск у судові засідання осіб, які не є учасниками судових засідань. Якщо суд не припинив здійснювати судочинство, учасники судових процесів мають можливість подати заяву про відкладення розгляду справ у зв'язку з воєнними діями та/або про розгляд справ у режимі відеоконференції за допомогою будь-яких технічних засобів, зокрема власних. Варто також урахувати, що запровадження воєнного стану на певній території є поважною причиною для поновлення процесуальних строків.

Отже, виходячи з нормативних актів, які були прийняті на сьогодні, режим роботи кожного конкретного суду визначається окремо. Робота суду залежить від того, яка ситуація склалась у регіоні, де такий суд розташований. У разі неможливості прибуття до судового засідання особа має право подати клопотання про відкладення судового засідання або про проведення відеоконференції. Суди мають із повагою ставитися до таких клопотань та за можливості їх задовольняти. Так само суди мають уважно ставитися до пропуску процесуальних строків, уникаючи надмірного формалізму.

Доступ до адміністративного судочинства ускладнюється також через перешкоди, що виникають у зв'язку із забезпеченням функціонування суду, роботи його патронатної служби, наданням відстрочки від призиву для таких працівників. Невирішеним залишається питання щодо відстрочки для адвокатів, що надають безоплатну правничу допомогу, що також впливає на реалізацію особою права на доступ до адміністративного судочинства.

Для забезпечення участі осіб у судовому розгляді та вирішення адміністративної справи запроваджується спеціальний режим відеоконференції, практика застосування якого була ще започаткована в умовах світової пандемії [112]. Автентифікація особи, тобто електронний процес, що дає змогу підтвердити електронну ідентифікацію фізичної, юридичної особи, інформаційної або інформаційно-комунікаційної системи та/або походження та цілісність електронних даних особи для участі в

засіданні з використанням засобів відеоконференції пов'язується із застосуванням електронного підпису[117], а також у разі неможливості його отримання – з використанням порядку, визначеному Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [118] або Державною судовою адміністрацією України.

Як зазначає А. В. Завидняк, «якщо за об'єктивних обставин учасник провадження не може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції за допомогою технічних засобів, визначених законом, як виняток допускати участь такого учасника в режимі відеоконференції за допомогою будь-яких інших технічних засобів, в тому числі і власних. У разі, якщо провадження розглядається колегіально і колегія суддів не може зібратись в одному приміщенні, то допустимий розгляд справ з різних приміщень судів, в тому числі з використанням власних технічних засобів» [35].

З урахуванням активних бойових дій у відповідних районах та за відсутності інформації щодо обізнаності учасника судового процесу про проведення судового засідання, а також за відсутності відповідного клопотання від учасників провадження доцільно розглянути питання про зупинення провадження у справі або відкладення її розгляду без визначення конкретної дати наступного засідання. Відповідне судове рішення може бути ухвалене навіть за відсутності сторін та інших учасників процесу[135]. Незважаючи на різні обставини, суддя може здійснювати правосуддя дистанційно, якщо не має можливості прибути на робоче місце, за умови, що він перебуває на території України [93].

Аналіз діяльності адміністративних судів в умовах воєнного стану показує, що адміністративне судочинство може здійснюватися у форматі відеоконференції. Дистанційна участь судді у засіданні допускається лише у виняткових випадках, коли існують об'єктивні та непереборні перешкоди для доступу до робочого місця.

За таких умов суди не завжди можуть ухвалювати рішення по суті справи, а повинні зосереджуватися на фіксації важливих фактів, зокрема, через електронний документообіг, який матиме тенденцію до розширення. Крім того, суди повинні вживати заходів щодо продовження процесуальних строків до завершення воєнного стану.

На територіях, які перебувають під ефективним контролем українського уряду, адміністративне судочинство має відбуватися за загальними правилами, з урахуванням заходів безпеки для суддів, працівників суду й учасників процесу.

До гарантій забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства в умовах воєнного стану належить також застосування статей 99,100 КАС України, де встановлюється порядок використання електронних доказів, які мають бути засвідчені електронним цифровим підписом. При цьому паперова копія електронного доказу не вважається доказом у справі (ч. 3 ст. 99 КАС України). Для збереження доказової бази у справі на державу покладається обов'язок зберігання доказів (ч. 1 ст. 99 КАС України).

Спеціальні режимні особливості встановлюються для реалізації права особи на свободу зібрань, що визначається в порядку ст. 280, 281 КАС України, урегулювання спорів у сфері оборони (стаття 282 КАС України), розгляду справ, пов'язаних із фінансуванням тероризму, розповсюдження зброї масового знищення та його фінансування (стаття 284 КАС України).

В умовах воєнного стану набуває актуальності врегулювання спорів, пов'язаних із примусовим поверненням чи примусовим видворенням іноземців або осіб без громадянства за межі території України (стаття 288 КАС України), їх затримання (стаття 289 КАС України).

Зазначені категорії адміністративних справ потребують стислого розгляду, тому для уникнення перенесення судових засідань мають проводитися в разі потреби із застосуванням режиму відеоконференції.

1.4 Зарубіжні та міжнародні стандарти нормативного регулювання забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства

Питання доступу до адміністративного судочинства викликає певні дискусії, оскільки цей відносно новий інститут у правовій системі України потребує подальшого дослідження, зокрема щодо дотримання визначених стандартів його здійснення. Формування єдиних стандартів правосуддя є складним завданням, адже судові системи різних країн мають свої особливості, зумовлені спеціалізацією судів і правовим регулюванням окремих видів судового процесу. Наприклад, у деяких державах адміністративні спори розглядаються в межах цивільного судочинства, що впливає на розподіл тягаря доказування, зміст і обсяг процесуальних прав та обов'язків сторін, а також безпосередньо позначається на аспектах доступу до адміністративного судочинства.

Щодо міжнародних стандартів правосуддя, то найбільший вплив мають принципи, що сформувалися в рамках правових систем Європейського Союзу та Ради Європи. Ці стандарти виробляються на основі рішень Суду ЄС та Європейського суду з прав людини. Крім того, значну роль відіграють Венеційська комісія «Демократія через верховенство права» та Консультативна рада європейських судів, які розробляють відповідні рекомендації в межах концепції *soft law* (м'якого права).

Також варто враховувати універсальні механізми формування міжнародних стандартів правосуддя, прикладом яких є Бангалорські принципи поведінки суддів. Як ці стандарти впроваджуються в адміністративне судочинство, буде розглянуто на основі конкретних прикладів і загальних тенденцій їх застосування в Україні.

Право на доступ до правосуддя також закріплене в низці міжнародних актів ООН, зокрема в Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуській конвенції) 1998 року[53], а також у

Конвенції про права осіб з інвалідністю 2006 року[55]. Ці документи свідчать про процес уніфікації та формування міжнародних стандартів у сфері доступу до правосуддя.

Сучасний розвиток права характеризується тенденцією до універсалізації правового регулювання. Оскільки право на доступ до адміністративного судочинства є частиною загального права на справедливий судовий розгляд, цей процес має двоїстий характер – як внутрішньонаціональний, так і іманентний, тобто притаманний правовій системі загалом.

Універсалізація міжнародних стандартів доступу до правосуддя є природним наслідком загального характеру прав людини, які визначають їхній зміст. Прикладом такого підходу є практика Європейського суду з прав людини, який наголошує, що стаття 6 § 1 Європейської конвенції гарантує право на справедливий судовий розгляд, важливим елементом якого є доступ до суду.

Рівень доступу, встановлений національним законодавством, повинен бути достатнім для реалізації права особи на судовий захист відповідно до принципу верховенства права в демократичному суспільстві. Крім того, щоб цей доступ був ефективним, особа має мати реальну можливість оскаржити дії, що порушують її права [197].

Бангалорські принципи поведінки суддів були представлені у квітні 2003 року на 59-й сесії Комісії ООН з прав людини (нині – Ради ООН з прав людини) у межах доповіді Спеціального доповідача ООН з питань незалежності суддів та адвокатів Дато Парамасвами.

29 квітня 2003 року Комісія одногосно ухвалила резолюцію 2003/43, у якій взяла до уваги Бангалорські принципи та рекомендувала їх державам-членам, відповідним органам системи ООН, а також міжурядовим і неурядовим організаціям для подальшого розгляду.

До розробки цього документа долучилися такі міжнародні структури, як Комісія з попередження злочинності та кримінального правосуддя,

Економічна і соціальна рада ООН, Управління ООН з наркотиків і злочинності, Група зі зміцнення добросовісності судових органів та Міжурядова група експертів відкритого складу. Завдяки широкому інституційному та географічному представництву було сформовано документ, окремі положення якого щодо гарантій доступу до правосуддя розглядатимуться далі [230].

Бангалорські принципи підкреслюють, що суддя зобов'язаний застосовувати закон, керуючись власним розумінням його змісту й оцінкою фактів, без страху чи упередженості, незалежно від того, наскільки популярним буде його рішення (п. 27). Крім того, під час здійснення правосуддя суддя повинен залишатися незалежним від впливу громадської думки та суспільного резонансу (п. 28) [230].

Цей стандарт вимагає, щоб суддя ухвалював рішення неупереджено, суто на основі права і закону. Громадська думка не може впливати на зміст судового рішення, оскільки з юридичного погляду вона часто не є фаховою чи об'єктивною.

Судова влада відіграє ключову роль у забезпеченні відповідальності уряду й адміністративних органів за їхні дії. Стосовно законодавчої влади суди контролюють належне застосування ухвалених законів і в деяких випадках їхню відповідність національній конституції, а також міжнародним і регіональним договорам, які є частиною внутрішнього законодавства (п. 36) [230].

Цей принцип визначає функцію адміністративних судів як механізм контролю за діяльністю органів публічної влади, зокрема у сфері дотримання прав людини, конституційних норм та міжнародних зобов'язань держави [230].

Бангалорські принципи визначають основні стандарти справедливого судового розгляду, зокрема, гарантуючи сторонам у справі такі права (п. 46):

а) отримати вичерпну інформацію про характер і мету судового процесу;

- b) мати достатньо часу та можливостей для підготовки свого захисту;
- c) подавати докази, а також спростовувати докази, представлені іншою стороною, як у письмовій, так і в усній формі;
- d) користуватися допомогою обраного адвоката або іншого кваліфікованого представника на всіх етапах судового розгляду;
- e) отримати послуги перекладача на будь-якому етапі судового процесу, якщо сторона не володіє мовою провадження або не може нею висловлюватися;
- f) бути впевненим, що судові рішення ґрунтуватиметься суто на доказах, з якими сторони ознайомилися під час відкритого судового процесу;
- g) отримати судові рішення без невинуватених затримок, із детальним ознайомленням із його змістом та обґрунтуванням;
- h) мати право на оскарження судового рішення у вищій інстанції, за винятком випадків, коли рішення ухвалене апеляційним судом як останньою інстанцією [230].

Відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ, Бангалорські принципи визначають (п. 53), що вимоги до неупередженості судді мають два основні аспекти.

По-перше, суд повинен бути неупередженим з особистого погляду, тобто жоден суддя не повинен мати особистих упереджень або прихильностей у розгляді справи. При цьому вважається, що суддя є об'єктивним, якщо не буде доведено протилежне.

По-друге, суд має забезпечувати об'єктивну неупередженість, що означає надання достатніх гарантій для усунення будь-яких обґрунтованих сумнівів щодо його неупередженості [210].

Крім того, суддя повинен не лише реально здійснювати правосуддя безупереджено, а й створювати таке враження, щоб цей факт був очевидним для оточуючих. Оцінка його неупередженості базується на тому, чи може у розумного та об'єктивного спостерігача виникнути обґрунтований сумнів щодо справедливості судового розгляду (п. 56) [230].

Бангалорські принципи також підкреслюють, що зловживання суддівськими повноваженнями, спрямоване на приниження суду, є неприпустимим і свідчить про упередженість. Таке зловживання може мати місце, коли суддя втрачає контроль над своїми діями та намагається помститися стороні, адвокату або свідку, з яким у нього виник конфлікт (п. 59). Крім того, забороняється, щоб суддя спілкувався тільки з однією зі сторін (п. 64) [230].

Бангалорські принципи, визначаючи конкретні стандарти поведінки суддів, сприяють укріпленню єдиних основ незалежності судової влади, що, зі свого боку, забезпечує громадянам належний доступ до правосуддя.

Після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС запозичення правових стандартів у сфері правосуддя з європейського права значно активізувалося, оскільки принципи верховенства права та справедливого судочинства є фундаментом правової системи Європейського Союзу. Для цього навіть був розроблений спеціальний посібник, який об'єднує напрацювання правових систем ЄС та Ради Європи і стосується питань доступу до правосуддя [100].

У ньому зазначається, що права на доступ до правосуддя, закріплені в Європейській конвенції з прав людини (ЄКПЛ) та Хартії основних прав ЄС, значною мірою збігаються. Хартія прямо передбачає, що якщо її положення відповідають нормам ЄКПЛ, то вони мають однаковий зміст і обсяг. Таким чином, судова практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) є актуальною для тлумачення прав, передбачених Хартією, а також для їх застосуванні.

Право ЄС загалом узгоджується з прецедентним правом ЄСПЛ, якщо не вказано іншого. У випадках, коли відповідне право передбачає альтернативні шляхи доступу до правосуддя, застосовується і практика Суду ЄС, що демонструє взаємодію двох правових систем. Це особливо важливо, оскільки синхронізація судової практики ЄСПЛ і Суду ЄС є складовою права

ЄС, до якого поступово наближається правова система України в процесі євроінтеграції.

Таким чином, адміністративні суди України можуть використовувати у своїх рішеннях юридичні позиції ЄСПЛ та Суду ЄС, що сприятиме зміцненню правової інтеграції України з Європейським Союзом.

У європейському праві у сфері прав людини поняття доступу до правосуддя закріплено в статтях 6 і 13 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) та статті 47 Хартії основних прав ЄС. Ці положення гарантують право на справедливий судовий розгляд і доступ до ефективних засобів правового захисту, як це тлумачиться Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) та Судом Європейського Союзу (Судом ЄС). Аналогічні гарантії містяться і в інших міжнародних документах, зокрема в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права ООН (п. 3 статті 2 і стаття 14) і Загальній декларації прав людини ООН (статті 8 і 10).

Основними складовими права на доступ до правосуддя є можливість звернення до компетентного органу для вирішення спору, право на справедливий і своєчасний розгляд справи, право на адекватне відшкодування, а також дотримання принципів ефективності та дієвості правосуддя.

ЄСПЛ у своїй практиці сформував підхід, за яким право на доступ до суду повинно бути «практичним та ефективним», а не лише формальним чи теоретичним. Для цього суд визначив такі структурні елементи: можливість подати позов і отримати судові рішення, остаточність ухвалених судом рішень, а також своєчасне їх виконання. Це комплексне розуміння права на доступ до правосуддя допомогло уніфікувати підходи до його реалізації на рівні європейського правозахисту. Водночас ефективність цього права залежить від рівня спеціалізації судової системи конкретної країни, особливостей апеляційного та касаційного оскарження судових рішень, а також дієвості механізмів їх виконання [13].

Важливо враховувати, що право на судовий захист не є абсолютним і може підлягати обґрунтованим обмеженням. Так, відповідно до статті 19 ЄКПЛ, основна роль Суду полягає у забезпеченні виконання державами-учасницями їхніх зобов'язань за Конвенцією та її протоколами. При цьому Суд не втручається в можливі помилки національних судів щодо оцінки фактів чи правових норм, якщо такі помилки не призводять до порушення прав і свобод, гарантованих Конвенцією [216].

У практиці ЄСПЛ право на доступ до правосуддя тлумачиться не лише як можливість звернутися до суду, а і як право на фактичний розгляд справи. Це означає, що порушенням цього права визнаються ситуації, коли особа, щодо якої відкрито судове провадження, не може домогтися реального розгляду своєї справи та ухвалення рішення. Такий підхід підкреслює, що доступ до правосуддя не обмежується лише відкриттям провадження за заявою особи, а передбачає також розгляд справи по суті, ухвалення рішення та його виконання.

Разом із тим право на судовий розгляд не є абсолютним і може підлягати законним обмеженням. Для визначення допустимих меж таких обмежень застосовується принцип пропорційності. Він передбачає оцінку того, чи відповідає втручання в реалізацію цього права законним підставам, легітимній меті та чи не порушує воно сутнісного змісту права на судовий захист [187].

Прикладом обмеження доступу до правосуддя є вимога дотримання строків подання позову чи апеляції. Під час вирішення питання про поновлення чи відмову в поновленні пропущеного строку суди повинні забезпечити справедливий баланс між суспільними інтересами та необхідністю захисту фундаментальних прав. Важливим чинником є дотримання принципу юридичної визначеності, що є складовою верховенства права. Дотримання процесуальних строків є обов'язковим для всіх учасників судового процесу, а їхнє право на справедливий розгляд справи передбачає розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом [8].

Важливим елементом забезпечення права на доступ до правосуддя є належне виконання судових рішень. У справі *Hornsby v. Greece* ЄСПЛ зазначив, що право на судовий захист втратило б свій реальний зміст, якби правова система країни – учасниці Конвенції дозволяла не виконувати остаточні судові рішення, обов'язкові для виконання, що могло б завдати шкоди одній зі сторін спору. Було б нелогічно, якби стаття 6 ЄКПЛ детально регламентувала процесуальні гарантії для сторін у судовому процесі, але при цьому не вимагала виконання судових рішень. Якщо розглядати цю статтю виключно як гарантію доступу до суду та проведення судового розгляду, це могло б призвести до ситуацій, що суперечать принципу верховенства права. Оскільки держави, які ратифікували Конвенцію, взяли на себе зобов'язання дотримуватися цього принципу, вони мають забезпечувати реальне виконання судових рішень, а не лише формальне визнання права на судовий розгляд [212].

Запровадження міжнародних стандартів доступу до адміністративного судочинства стикається з труднощами, спричиненими консерватизмом національних правових механізмів захисту та політичними чинниками. Процес взаємодії між національними та міжнародними судами в межах міжнародно-правової уніфікації ускладнюється тим, що національні судові органи зазнають значного впливу з боку внутрішніх політичних інститутів. Хоча механізми та гарантії незалежності судової влади частково нівелюють цей вплив, він усе ж залишається відчутним.

Уніфікація національного правопорядку шляхом імплементації рішень міжнародних судів є політично чутливим процесом, оскільки нерідко відбувається без явної підтримки або політичної волі національних органів влади. У деяких випадках це може сприйматися як загроза або навіть підрив державного суверенітету.

Важливо враховувати, що як право Ради Європи, так і право Європейського Союзу гарантує кожному право на ефективний засіб правового захисту та справедливий судовий розгляд. Однак ці гарантії

повинні насамперед реалізовуватися на національному рівні відповідно до сфери застосування кожної із цих правових систем і згідно з вимогами, встановленими Судом Європейського Союзу (СЄС) і Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) [100; 174].

Процес уніфікації права передбачає формування певних стандартів щодо юридичних рішень і змісту нормативно-правових актів. Однією із форм такої уніфікації є розробка стандартів забезпечення доступу до адміністративного судочинства як невід'ємної складової загального права на справедливий судовий розгляд.

Функціонально ці стандарти сприяють взаємодії міжнародного та національного права, даючи можливість запозичувати з міжнародного досвіду ті правові підходи, які є прийнятними й ефективними для правової системи України. Відповідно до цих стандартів доступ до адміністративного судочинства не обмежується лише можливістю розгляду справи адміністративним судом. Він передбачає не лише судовий розгляд, але й ухвалення рішення та його обов'язкове виконання.

Визначення доступу до адміністративного судочинства потребує звернення до застосування судової практики як джерела права в зарубіжних країнах. Категорія судової практики, судових позицій як джерел права є багатозначним з огляду на вимоги юридичної визначеності. Зазначене міркування стосується обґрунтованості судових рішень, необхідності забезпечення єдності судової практики та неприпустимості довільного перегляду рішень, що набрали законної сили (*res judicata*). З позиції впливу міжнародних стандартів доступу до правосуддя на національне законодавство та судову практику їх аналіз здійснювався через оцінку різних аспектів, зокрема суб'єктивних, юрисдикційних, часових, процедурних і фінансових перешкод [187].

Формування стандартів доступу до правосуддя в межах прецедентного права ЄСПЛ відіграє ключову роль у його реалізації відповідно до принципів верховенства права, зокрема поваги до прав людини. Важливо насамперед

визначити нормативну природу рішень Європейського суду з прав людини та їх вплив на встановлення єдиних європейських стандартів доступу до правосуддя, зокрема адміністративного судочинства.

Щодо цієї проблематики існує кілька підходів: трактування рішень як судової практики, судового прецеденту, похідного елемента Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, актів тлумачення Конвенції або ж прецедентного судового права.

Концепція розгляду рішень ЄСПЛ як судових прецедентів заперечується тим, що вони ґрунтуються на положеннях Конвенції, а суди не зобов'язані безумовно керуватися ними під час розгляду аналогічних справ, як це передбачено принципом *stare decisis* в англо-саксонській правовій системі. Існує також думка, що, на відміну від класичного судового прецеденту, ЄСПЛ не створює нових правових норм, а його юридичні позиції не виступають самостійним джерелом права. Правові висновки, що містяться в рішеннях ЄСПЛ, є не окремим джерелом права, а нормативною основою з прецедентним характером. Таким чином, єдиним джерелом права залишається Конвенція, а рішення ЄСПЛ мають похідний характер від її положень [33].

Європейський суд з прав людини формує прецедентне право, що підтверджується аналізом структури його рішень. Зокрема, у розділі юридичної аргументації Суд надає значну увагу розгляду раніше вироблених правових підходів до вирішення аналогічних категорій справ і оцінює їхню доцільність для застосування в конкретному випадку, за яким ухвалюється рішення. ЄСПЛ часто застосовує автономний підхід до тлумачення поняття «цивільні права і обов'язки», поширюючи його і на адміністративно-правові питання, якщо вони зачіпають право особи на вільний розвиток. Це, зокрема, стосується питань, пов'язаних із проходженням публічної служби. Такий підхід пояснюється прагненням Суду забезпечити належний рівень судового захисту прав і свобод приватних осіб [99].

Часткову відповідь на це питання дають положення Кодексу адміністративного судочинства України, а також законодавчі акти, що регулюють застосування рішень ЄСПЛ у судовій практиці України[108]. Відповідно до статті 6 КАС, судова практика ЄСПЛ розглядається як складова принципу верховенства права, який закріплений у статті 8 Конституції України. Крім того, низка наукових досліджень підкреслює інтегративну функцію доктрини верховенства права, яка слугує фундаментом для стандартизації адміністративного судочинства [98].

Загальні стандарти щодо гарантій доступу до адміністративного судочинства передбачають врахування можливих перешкод, що можуть виникнути для доступу до правосуддя, зокрема фінансових, мовних і соціальних. Особливо це стосується представників меншин, які можуть стикатися з додатковими труднощами. Наприклад, забезпечення можливості використання мов меншин під час надання безплатної правової допомоги та судового розгляду сприяє реалізації права на рівне звернення. Відсутність таких можливостей, зі свого боку, може суттєво ускладнити рівний доступ до судів або трибуналів для осіб, які належать до меншин [12].

З урахуванням здійсненого аналізу міжнародних та європейських стандартів реалізації права з прав людини розуміння поняття доступу до правосуддя має розглядатися як зобов'язання держави вжити належний обсяг гарантій, що сприяють реалізації права людини на звернення до суду для відновлення порушеного права, захисту її інтересів та задоволення її суспільних потреб [100].

Ухвалення у 2018 році Протоколу № 16 до Конвенції про права людини і основоположних свобод своїм результатом має підвищення ефективності застосування процесуального механізму забезпечення досягнення сталості та єдності судової практики ЄСПЛ загалом і з питань застосування ст. 6 зокрема. Це рівною мірою стосується також посилення додержання стандартів щодо доступу до адміністративного судочинства [134].

Зазначене ретранслявалося на національну судову практику формуванням усталених підходів до ряду позицій, що визначені під час розгляду адміністративних спорів. Так, сформованим у національній судовій практиці є підхід, що здійснення функції судового контролю для визначення допустимості проявів процесуального розсуду з боку адміністративних органів виходить із таких критеріїв відповідності, як: встановлення в діяльності владного суб'єкта легітимної мети; встановлення дотримання процедурних аспектів провадження; встановлення належності обґрунтування ухваленого адміністративного акта чи рішення; встановлення допустимості меж втручання в діяльність органу влади [65; 189].

Такий підхід національної судової практики базується в тому числі на практиці, виробленій у діяльності ЄСПЛ, зокрема у справі «Аль-Нашиф проти Болгарії» [207], де визначено межі та спосіб здійснення дискреційного повноваження адміністративним органом, де важливим є встановити мету та ціль діяльності.

Невирішеним остаточно є питання врахування консультативних висновків ЄСПЛ, що надаються за запитом судів національної системи судоустрою. Виходячи зі змісту положень КАС України, формування такого запиту до ЄСПЛ щодо надання консультативного висновку можуть бути реалізовані на будь-якій стадії розгляду позову, в тому числі і на стадії підготовчого засідання, у разі якщо буде обґрунтовано істотне значення предмету позову для розвитку прецедентного права ЄСПЛ, тлумачення Конвенції і протоколів до неї.

Отже, реалізація міжнародних та європейських правових стандартів в Україні для забезпечення ефективності доступу до адміністративного судочинства як права на справедливий суд відбувається в процесі формування у ЄС прецедентного права, де важливим є створення процесуальних можливостей для реалізації моделі звернення національних судів до ЄСПЛ з наданням консультативного висновку у справі, що має істотне значення як у

світлі належності виконання положень Конвенції та протоколів до неї, так і у розрізі забезпечення права особи на судовий захист.

Висновки до першого розділу

У першому розділі дисертації висвітлено питання щодо теоретичної характеристики доступу до адміністративного судочинства як гарантії реалізації права на справедливий суд. Досягнення висунутої цілі першого розділу здійснено шляхом вирішення таких завдань: охарактеризувати право особи на справедливий суд як складову правового статусу учасників публічно-управлінських правовідносин; встановити гарантії реалізації права на справедливий суд під час розгляду та вирішення адміністративних спорів; визначити особливості нормативного регулювання забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства в загальних умовах та в умовах воєнного стану; дослідити зарубіжні та міжнародні стандарти нормативного регулювання забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства. Вирішення зазначених завдань дало змогу обґрунтувати такі висновки.

1. Встановлено, що дотримання верховенства права має базуватися на застосуванні закону, який є справедливим, а отже, адміністративний суд має уникати застосування такого нормативно-правового акта, який суперечить конституційним принципам права або застосування якого призводить до порушення прав та інтересів людини і громадянина як найвищої соціальної цінності. Зазначено, що адміністративний суд не повинен допускати обмежувального тлумачення норм закону, якщо воно призводить до обмеження прав і свободи особи та громадянина.

На підставі аналізу практики Конституційного Суду України засвідчено непорушність права особи на доступ до правосуддя, яке охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд і брати безпосередню участь у судовому

процесі, особа не може бути позбавлена такого права, і таке право не може бути обмежено.

Встановлено, що кожен має право на справедливий розгляд його справи судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо прав та обов'язків цивільного характеру (постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 квітня 2020 р., справа № 607/15692/19). Визначено, що «право на справедливий суд» є невід'ємним, але не є абсолютним, що допускає застосування обмежень щодо його реалізації права державою через застосування засобів, що можуть бути використані для досягнення цієї мети (рішення у справі «Креуз проти Польщі» (Kreuz v. Poland) від 16 червня 2001 року, заява № 28249/95, § 53), на засадах легітимності мети застосування обмеження й дотримання вимог пропорційного співвідношення між використаними засобами та переслідуваною метою.

Підкреслено, що лише факт доступу до правосуддя не означає якість реалізації функції судового контролю.

Обґрунтовано, що право на доступ до адміністративного судочинства має розглядатися не лише як суб'єктивне публічне право, а і як об'єктивно гарантована інституція, що є складовою функції держави.

Здійснено, що розгляд права на доступ до адміністративного судочинства потребує дослідження його суб'єктивного й об'єктивного розуміння та має бути відображено у його співвідношенні з вимогами дотримання принципу верховенства права, який має як гуманістичний, так інституційний характер реалізації.

Визначено, що реалізація особою права на судовий захист має розглядатися як право особи звертатися до уповноваженого юрисдикційного органу, що безпосередньо розуміється як здійснення права на звернення до суду. Обґрунтовано, що право на судовий захист має складатися з таких компетентностей, як право на належний судовий захист, право на незалежний і безсторонній судовий розгляд, право на нормативну визначеність, право

доступ до правосуддя, право на остаточність судового рішення (*res judicata*), належність та ефективність виконання судових рішень.

Визначено, що чинним адміністративно-процесуальним законодавством України встановлюється, що є забороненою відмова в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини (ч. 6 статті 7 КАС України).

Встановлено, що процесуальний статус особи реалізується не лише шляхом надання їй можливості в доступності правосуддя, але й у створенні можливості для того, щоб бути заслуханим, отримати справедливе й об'єктивне обґрунтоване рішення, що має бути ухвалено в розумні строки та з визначенням найбільш ефективного способу відновлення порушеного права, що є складовою концепції *good governance* (доброго урядування), що була в 1970-х роках проголошена у Європі

Обґрунтовано багатоаспектність реалізації процесуального статусу особи у сфері публічно-управлінських відносин, де важливим є не лише забезпечення права особи на доступ до адміністративного суду, але й права особи на належне урядування, а отже, і задоволення її суб'єктивних публічних прав та інтересів.

Обґрунтовано, що належність реалізації права особи на доступ до адміністративного судочинства визначається такими показниками ефективності правової системи, як сталість судової практики, створення можливостей для запровадження альтернативних засобів і способів врегулювання спору, створення умов для заслуховування потреб особи, належність виконання рішення суду.

Визначено, що право на доступ до адміністративного судочинства має розглядатися як недопустимість відмови в порушенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини. Зроблено висновок, що встановлення права на доступ до адміністративного судочинства та реалізації

права особи на справедливий суд при реалізації статусу особи має відбуватися із дотриманням принципів врегулювання публічно-правових спорів.

Визначено, що тлумачення змісту принципів адміністративного судочинства потребує їх лінгвістичного відображення як моральних засад розуміння належності діяльності особи, усталеного закону суспільного розвитку, вихідних засад нормативного регулювання суспільних відносин.

Зроблено висновок, що важливим є встановлення таких особливостей адміністративного судочинства, що відрізняють його від інших предметних юрисдикцій, як-от пріоритетність пошуку співмірності публічних і приватних інтересів під час вирішення адміністративного спору по суті, де є необхідним визначити суспільну цінність об'єкта, який є предметом справи, що має відображатися на виборі того чи іншого способу відновлення порушеного суб'єктивного публічного права особи.

Визначено, що реалізація права на справедливий суд пов'язується з необхідністю виділення писаних і неписаних принципів здійснення судочинства, де першими є конституційні принципи, визначені в міжнародних актах, а також у кодифікованих та інших законодавчих актах ідеї, тоді як другу групу принципів становлять принципи, що формуються в адміністративній правовій доктрині. Визначено, що ефективність адміністративного оскарження пов'язується при цьому із створенням спрощених процедур подання адміністративної скарги, розумними та доступними провадженнями з розгляду адміністративних скарг, гарантуванням можливостей оскарження рішення владного суб'єкта в порядку субординаційного взаємозв'язку, мінімізацією проявів бюрократизму та формалізованого підходу до розгляду адміністративної скарги, доступністю та зрозумілістю критеріїв встановлення адміністративної підвідомчості органу з розгляду адміністративної скарги.

Обґрунтовано, що перешкодами реалізації доступу до адміністративного суду є: подолання майнового цензу як критеріїв

доступності правосуддя; подолання проблем подолання колективного адміністративного позову; зтягнення судового розгляду справи.

Визначено, що поняття «доступ до суду» та «доступ до правосуддя» співвідносяться як частина та ціле, де право на доступ до правосуддя є складовою права особи на захист, встановленого Конституцією України. Обґрунтовано доцільність розуміння доступності правосуддя як можливості громадян без перешкод звертатися до судів для захисту своїх прав і свобод, що забезпечує не лише юридичне право на звернення, але й реальні умови для фізичної та фінансової доступності судових процедур.

До системи забезпечення права на справедливий суд віднесено такі складові: система судоустрою; встановлений порядок розгляду спору; дотримання вимог розумності строків та обсягу судового збору; забезпечення вимог незалежності та неупередженості суду; юридичний супровід справи кваліфікованою правовою допомогою.

Визначено, що реалізація права на доступ до адміністративного суду потребує дотримання нормативно-правових умов, де потрібно виділити: гарантування незалежності та безсторонності суддів; дотримання вимог рівності громадян перед законом і судом; розумність строків розгляду справи; надання кваліфікованої правничої допомоги всім категоріям осіб; контроль за ціноутворенням у встановленні розміру оплати юридичних послуг.

Обґрунтовано, що право на доступ до адміністративного суду в об'єктивному розумінні є сукупністю норм права, що визначають суспільні відносини, які виникають у сфері реалізації та захисту суб'єктивних публічних прав приватної особи, що здійснюються у взаємодії з органом державної влади, місцевого самоврядування чи іншим суб'єктом – носієм делегованих повноважень. Визначено, що право на доступ до адміністративного суду в суб'єктивному розумінні є нормативно визначеною можливістю особи звернутися до суду для відновлення її порушеного суб'єктивного публічного права чи інтересу.

2. Охарактеризовано систему гарантій реалізації права на справедливий суд під час розгляду та вирішення адміністративних спорів.

На основі аналізу змісту доктрини належної судової процедури зазначено, що реалізація права на судовий захист належить до категорії негативних прав, що означає, що його реалізація залежить від волевиявлення особи, право якої порушено.

Визначено, що доступ до адміністративного суду має гарантуватися: територіальною доступністю судів, що, зокрема, у розгляді та вирішенні виборчих спорів функції адміністративних судів можуть виконуватися місцевими судами для забезпечення територіальної доступності судів у захисті пасивних та активних виборчих прав особи; незалежно від громадянства особи; встановлення критеріїв розмежування предметної юрисдикції спеціалізованих судів, що має виходити з принципів найбільш оптимального й ефективного врегулювання спору і має сприяти забезпеченню єдності та сталості судової практики Верховним Судом; створення системи ефективних позасудових або досудових способів врегулювання адміністративного спору, що мають при цьому не розумітися як обмеження доступу до адміністративного судочинства; гарантування викладення судового рішення зрозумілою мовою, такою, що не є обтяженою складними філологічними конструкціями; доступність розміру судового збору, а також дієвість процедури звільнення від його справляння для малозабезпечених осіб, що має досягатися шляхом перегляду підходів до змісту ст. 133 КАС України; створення системи електронного судочинства; визначення на нормативному рівні меж судового втручання у здійснення дискреційних повноважень адміністративними органами, що відповідає світовим стандартам Rule of law checklist, відповідно до яких суду підконтрольні справи, пов'язані з використанням розсуду органами публічної влади, і при цьому здійснення перевірки їх діяльності має виходити з обґрунтованості та мотивованості актів публічної адміністрації, а не лише їх законності, де обсяг судового контролю має обмежуватися встановленням

легітимності дій та рішень адміністративного органу, дотриманням вимог здійснення процедури під час їх реалізації та встановленням їх відповідності правам та інтересам людини.

Зазначено, що зміни, внесені до Конституції України у 2016 р. спричинили перегляд змісту доступу до судів, що передбачило встановлення, що юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір і будь-яке кримінальне обвинувачення; встановлення на конституційному рівні можливості із закріплення «обов'язкового досудового порядку урегулювання спору»; диференціацію категорій «надання професійної правничої допомоги» та «представництво особи в суді».

Визначено, що адміністративні суди покликані перевіряти, чи дотримано посадовцями вимог закону під час здійснення дискреційних повноважень, тобто у виборі одного з можливих варіантів поведінки, дозволених законодавством. Визначено, що таке судове втручання спрямоване на забезпечення законності управлінських рішень та запобігання зловживанню владою. Підкреслено, що свобода вибору посадової особи не повинна порушувати права громадян, перевищувати межі, встановлені законом, або суперечити принципам розсудливості, обґрунтованості та пропорційності. Визначено, що суд адміністративної юстиції має аналізувати, чи дія посадовця відповідає законодавчим вимогам, чи враховано всі обставини справи, а також чи не призвело прийняте рішення до необґрунтованого обмеження прав особи. Наголошено, що адміністративні суди відіграють ключову роль у контролі за застосуванням дискреційних повноважень, забезпечуючи баланс між свободою дій посадовців і правами громадян, що гарантує справедливість у публічно-правових відносинах.

Встановлено, що головною проблемою у визначенні предметної юрисдикції адміністративних судів є невизначеність і неоднозначність тлумачення сутності публічно-управлінських правовідносин, неоднозначність розуміння категорії «публічної служби», що в умовах відсутності нормативного закріплення ускладнює відмежування адміністративних спорів

від спорів, що мають розглядатися в порядку цивільного чи господарського судочинства. Встановлено, що сфера публічно-управлінських правовідносин охоплює правові зв'язки, що виникають між органами державної влади, місцевого самоврядування та громадянами або юридичними особами в процесі реалізації владних повноважень, при цьому такі відносини мають імперативний характер, оскільки одна сторона (суб'єкт владних повноважень) діє від імені держави чи територіальної громади, а інша сторона підпорядковується ухваленим рішенням.

Гарантії забезпечення доступу до адміністративного судочинства класифіковано за характером реалізації: нормативно-правові (де відображаються принципи адміністративного судочинства); територіальні та інституційні (де закріплюються вимоги щодо відкритості та публічності суду, простоти судової процедури); представницькі (де закріплюються гарантії, що мінімізують прояви дискримінації особи за майновим сенсом, її професійною підготовкою, щодо розумності судових витрат тощо).

3. Охарактеризовано нормативне регулювання забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства в загальних умовах та в умовах воєнного стану.

Визначено, що норми Кодексу адміністративного судочинства України безпосередньо деталізують процедуру здійснення судових процедур, а також розгляду та вирішення публічно-правового позову, виконуючи роль системоутворювального нормативного акта у сфері реалізації та захисту суб'єктивних публічних прав особи.

Обґрунтовано, що до прогресивних положень КАС України, які сприяють забезпеченню права особи на справедливий суд, належать забезпечення дотримання рівності учасників адміністративної справи, забезпечення рівних процесуальних засобів захисту, дотримання процесуальних вимог і правил за звернення до адміністративного суду.

Визначено, що в умовах воєнного стану було ухвалено ряд змін до чинного законодавства України для забезпечення функціонування системи адміністративних судів і вирішення питання щодо встановлення територіальної підсудності судових справ, що відображається на інформаційних онлайн-ресурсах судової влади, відповідно до цих змін режим роботи кожного конкретного суду визначається окремо. Встановлено, що невирішеною є проблема наявності перешкод, що виникають у зв'язку із забезпеченням функціонування адміністративних судів в умовах воєнного стану, роботи їх патронатної служби, що потребує законодавчого закріплення надання відстрочки від призиву для таких працівників, а також надання відстрочки для адвокатів, що надають безоплатну правничу допомогу.

4. Охарактеризовано зарубіжні та міжнародні стандарти нормативного регулювання забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства.

Встановлено, що міжнародні стандарти правосуддя сформувалися в рамках правових систем Європейського Союзу та Ради Європи, де важливими є рішення Суду ЄС та Європейського суду з прав людини, Венеційської комісії «Демократія через верховенство права», Консультативної ради європейських судів, які розробляють відповідні рекомендації в межах концепції *soft law* (м'якого права), Бангалорські принципи поведінки суддів. Як ці стандарти впроваджуються в адміністративне судочинство, буде розглянуто на основі конкретних прикладів і загальних тенденцій їх застосування в Україні.

Визначено, що сучасний розвиток права характеризується тенденцією до універсалізації правового регулювання. Наголошено, що оскільки право на доступ до адміністративного судочинства є частиною загального права на справедливий судовий розгляд, цей процес має двоїстий характер – як внутрішньонаціональний, так і іманентний, тобто притаманний правовій системі загалом.

Обґрунтовано, що універсалізація міжнародних стандартів доступу до правосуддя є природним наслідком загального характеру прав людини, які визначають їхній зміст.

Визначено, що в практиці ЄСПЛ право на доступ до правосуддя тлумачиться не лише як можливість звернутися до суду, а і як право на фактичний розгляд справи, що означає, що порушенням цього права визнаються ситуації, коли особа, стосовно якої відкрито судове провадження, не може домогтися реального розгляду своєї справи й ухвалення рішення. Визначено, що запровадження міжнародних стандартів доступу до адміністративного судочинства стикається з труднощами, спричиненими консерватизмом національних правових механізмів захисту та політичними чинниками. Підкреслено, що процес взаємодії між національними та міжнародними судами в межах міжнародно-правової уніфікації ускладнюється тим, що національні судові органи зазнають значного впливу з боку внутрішніх політичних інститутів.

Визначено, що формування стандартів доступу до правосуддя в межах прецедентного права ЄСПЛ відіграє ключову роль у його реалізації відповідно до принципів верховенства права, зокрема поваги до прав людини. З'ясовано, що концепція розгляду рішень ЄСПЛ як судових прецедентів заперечується тим, що вони ґрунтуються на положеннях Конвенції, а суди не зобов'язані безумовно керуватися ними під час розгляду аналогічних справ, як це передбачено принципом *stare decisis* в англосаксонській правовій системі. Встановлено, що, на відміну від класичного судового прецеденту, ЄСПЛ не створює нових правових норм, а його юридичні позиції не виступають самостійним джерелом права.

Визначено, що з врахуванням здійсненого аналізу міжнародних та європейських стандартів реалізації права з прав людини розуміння поняття доступу до правосуддя має розглядатися як зобов'язання держави забезпечити належний обсяг гарантій, що сприяють реалізації права людини

на звернення до суду для відновлення порушеного права, захисту її інтересів та задоволення суспільних потреб.

Положення та висновки, досягнуті в першому розділі дисертації опубліковано в ряді авторських наукових праць [68; 69; 70; 71].

РОЗДІЛ 2
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ
ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА
ЯК ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

2.1 Забезпечення доступу до адміністративного судочинства на підготовчій стадії розгляду та вирішення публічно-правових спорів

Забезпечення ефективності врегулювання публічно-правових спорів шляхом їх розгляду в порядку адміністративного судочинства нерозривно пов'язується з належністю та ефективністю механізмів надання правничої допомоги як «правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення» (ст. 1 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» [107]). Чинним законодавством виділяється первинна та вторинна правнича допомога.

Під безоплатною первинною правничою допомогою розуміється «вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи та обов'язки, порядок їх реалізації та виконання, відновлення прав у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» (ст. 7 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» [107]).

Під вторинною правовою допомогою також розуміється надання державної гарантії, яка забезпечує рівну можливість доступу до правосуддя для кожної особи шляхом представництва в судах та інших органах державної влади, захист і складення процесуальних документів [107].

Згідно із чинним законодавством України встановлюються підстави надання первинної та вторинної правничої допомоги безоплатно. Попри достатньо розгалужений механізм надання правничої допомоги існують проблеми з його реалізацією повною мірою. Однією з головних проблем

реалізації права на безоплатну правничу допомогу є надмірний рівень бюрократизації її отримання, подолання яких призвело до вироблення Методичних рекомендацій щодо організації надання безоплатної правової допомоги місцевими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги [121]. Однак при цьому, попри наявні розроблені Методичні рекомендації щодо організації надання безоплатної правової допомоги місцевими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, про необхідність їх використання в Законі України «Про безоплатну правничу допомогу» [107] не йдеться. У статті 10 зазначено, що звернення про надання одного з видів правничих послуг, передбачених частиною другою статті 7 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» [107] надсилаються або подаються особами, які досягли повноліття, безпосередньо до центральних і місцевих органів виконавчої влади, територіальних органів центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції. Звернення про надання одного з видів правничих послуг, передбачених частиною другою статті 7 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» [107], що стосуються дітей, надсилаються або подаються ними особисто чи їх законними представниками, патронатними вихователями.

Звернення про надання одного з видів правничих послуг, передбачених частиною другою статті 7 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» [107], що стосуються осіб, визнаних судом недієздатними або дієздатність яких обмежена судом, надсилаються або подаються ними особисто, їх опікунами чи піклувальниками. Особи, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, можуть звертатися за отриманням безоплатної первинної правничої допомоги особисто лише щодо питань, звернення до суду з яких їм дозволено.

Органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування в разі письмового звернення осіб про надання будь-якого з видів правничих послуг, передбачених частиною другою статті 7 Закону України «Про безоплатну

правничу допомогу» [107], з питань, що належать до їх повноважень, зобов'язані надати такі послуги протягом 30 календарних днів з дня надходження звернення.

Якщо у зверненні особи міститься лише прохання про надання відповідної правової інформації, така правнича допомога надається не пізніше п'ятнадцятиденного терміну з дня отримання звернення [107].

Органам виконавчої влади й органам місцевого самоврядування забороняється встановлювати плату за надання будь-якого з видів правничих послуг, передбачених частиною другою статті 7 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» [107], та за видачу особам бланків заяв, звернень, запитів, довідок, інших документів, подання яких передбачено законодавством для реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Якщо питання, порушені у зверненні, не належать до компетенції органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування, до якого надійшло звернення особи, такий орган протягом п'яти календарних днів повинен надіслати це звернення до відповідного органу та повідомити про це особу, яка подала звернення.

Якщо під час розгляду звернення про надання безоплатної первинної правничої допомоги встановлено, що особа потребує надання безоплатної вторинної правничої допомоги, орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування, який розглядає звернення, зобов'язаний роз'яснити особі або її законному представникові чи патронатному вихователю порядок подання звернення про надання безоплатної вторинної правничої допомоги.

Звернення, що не стосуються надання первинної правничої допомоги, розглядаються в порядку, встановленому законодавством про звернення громадян.

Посилання на Методичні рекомендації щодо організації надання безоплатної правової допомоги місцевими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги та необхідність їх застосування в Законі

України «Про безоплатну правничу допомогу» [107] відсутнє, що варто відобразити шляхом внесення змін до статті 10 (додаток Б).

Крім того, вбачаються спірними положення, зміст яких полягає у допустимості відмови від надання безоплатної правничої допомоги особі, яка не довела свою приналежність до соціально вразливих категорій населення, що протирічить положенню про те, що подання неповного комплексу документів не є підставою для ненадання особі правничої допомоги [107].

Реалізація права на отримання безоплатної правової допомоги не належить до категорії абсолютних прав. Звернення до ст. 59 Конституції України свідчить про те, що кожен має право вибирати спосіб захисту свого права. Так само у справі *Croissant v. Germany* ЄСПЛ обґрунтовує, що право на вибір адвоката може бути обмежено і не є абсолютним правом. Під час визначення особи, уповноваженої на надання безоплатної правової допомоги, як зазначає ЄСПЛ, повинні бути враховані побажання заявника, але його інтереси не є пріоритетними, і встановлюється пріоритетність здійснення правосуддя у справі [172]. На наявність дискримінаційних обставин у визначенні права на отримання безоплатної правової допомоги у своїх висновках і рекомендаціях звертає увагу Національна асоціація адвокатів України. Уповноваженим суб'єктом зазначається, що доступ до безоплатної правової допомоги обмежується за майновою ознакою, а також за віком особи, коли йдеться про надання допомоги неповнолітнім та малолітнім особам [120; 41]

Крім того, в умовах воєнного стану державою, попри важливість надання особі права на безоплатну правничу допомогу, не запроваджено додаткові гарантії щодо його реалізації, що має пов'язуватися із встановленням серед кола підстав надання відстрочки від мобілізації. Зазначене потребує перегляду змісту ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [129], де потрібно встановити серед осіб, які мають право на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації, адвокатів, що надають безоплатну правничу допомогу.

Зазначені міркування свідчать про необхідність перегляду системи надання безоплатної правничої допомоги, зокрема, у визначенні доступності її отримання. Як приклад, достатньо ефективною є система соціального страхування, що діє у ФРН, яка передбачає отримання як медичних послуг застрахованою особою, так і правових послуг та правової допомоги.

До питань забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства в розрізі реалізації особою права на справедливий суд віднесено питання справляння судового збору, що перевіряється на стадії підготовчого розгляду позовної заяви, встановлення її прийнятності до вирішення.

Справляння судового збору сприяє досягненню таких цілей, як майнове забезпечення функціонування судової системи; застосування певних фільтрів щодо мінімізації проявів подання необґрунтованих заяв та клопотань, коли заява подається не для досягнення результату захисту порушеного права чи інтересу, а для затягування процесу [25].

При цьому потрібно зазначити, що надходження від справляння судового збору безпосередньо акумулюються в дохідній частині бюджету і потім розподіляються за витратними частинами, але при цьому ця категорія публічних фінансових ресурсів не має цільового характеру використання. Відповідно до статті 9 Закону України «Про судовий збір» зарахування судового збору здійснюється до Державного бюджету України. Судовий збір сплачується за місцем розгляду справи та зараховується до спеціального фонду Державного бюджету України. Суд перед відкриттям (порушенням) провадження у справі, прийняттям до розгляду заяв (скарг) перевіряє зарахування судового збору до спеціального фонду Державного бюджету України. Згідно із ч. 3 ст. 9 Закону України «Про судовий збір» «кошти судового збору спрямовуються на забезпечення здійснення судочинства та функціонування органів судової влади, а також на забезпечення архітектурної доступності приміщень судів, доступності інформації, що розміщується в суді, для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення» [131]. Відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 29 Бюджетного кодексу України кошти, отримані

від справляння судового збору, йдуть на формування спеціального фонду Державного бюджету [15].

Відповідно до ч. 4 ст. 30 Бюджетного кодексу України кошти, отримані до спеціального фонду Державного бюджету України згідно з відповідними пунктами частини третьої статті 15, частини третьої статті 29 та частини третьої статті 30 БК України, спрямовуються на:

1) реалізацію інвестиційних проєктів, у тому числі шляхом рекредитування або надання трансфертів (із джерел, визначених пунктом 1 частини третьої статті 15 БК України);

1¹) підготовку проєктів державно-приватного партнерства, виконання довгострокових зобов'язань у рамках державно-приватного партнерства щодо об'єктів державної власності (крім здійснення приватному партнеру плати за експлуатаційну готовність автомобільної дороги загального користування й інших виплат у порядку та на умовах, передбачених договором, укладеним у рамках державно-приватного партнерства, щодо будівництва та подальшої експлуатації автомобільної дороги) (із джерел, визначених пунктами 6⁶ і 6⁷ частини третьої статті 29 БК України) в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

2¹) заходи, визначені частиною третьою статті 24² БК України (із джерел, визначених пунктами 1–3, 6, 6², 6³, 6⁴, 6⁵, 6⁸, 6⁹ частини третьої статті 29 БК України);

2²) заходи, визначені частиною третьою статті 24³ цього Кодексу (із джерел, визначених пунктом 7⁴ частини третьої статті 29 БК України);

2³) заходи, визначені частиною третьою статті 24⁴ (із джерел, визначених пунктом 13³ частини третьої статті 29 БК України);

2⁴) заходи, визначені частиною третьою статті 24⁵ БК України (за кошти державного дорожнього фонду в розмірі, визначеному абзацом шостим частини четвертої статті 24² БК України, та із джерел, визначених пунктами 3¹, 13⁹ частини третьої статті 29 БК України);

2⁵) заходи, визначені частиною третьою статті 24⁶ БК України (із джерел, визначених пунктом 7⁵ частини третьої статті 29 БК України);

5) забезпечення здійснення судочинства та функціонування органів судової влади (із джерел, визначених пунктом 5 частини третьої статті 29 БК України);

5¹) реалізацію програм і заходів на охорону здоров'я, освіту, культуру, фізичну культуру і спорт, наукову і науково-технічну діяльність за бюджетними програмами, визначеними законом про Державний бюджет України (із джерел, визначених пунктом 5¹ частини третьої статті 29 БК України);

б) здійснення природоохоронних заходів, включно із захистом від шкідливої дії вод сільських населених пунктів та сільськогосподарських угідь (із джерел, визначених пунктом 7 частини третьої статті 29 БК України);

б¹) забезпечення функціонування державних реєстрів, держателем яких є центральний орган виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної правової політики та центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сферах державної реєстрації актів цивільного стану, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців і громадських формувань (із джерел, визначених пунктом 7¹ частини третьої статті 29 БК України);

7) придбання цінних паперів відповідно до статті 9 Закону України «Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки» (із джерел, визначених пунктом 8 частини третьої статті 29 БК України);

8) субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на фінансування заходів соціально-економічної компенсації ризику населення, яке проживає на території зони спостереження (із джерел, визначених пунктом 9 частини третьої статті 29 БК України);

9) заходи, визначені абзацами п'ятнадцятим – двадцять другим частини четвертої статті 13 БК України (із джерел, визначених пунктом 10 частини третьої статті 29 БК України);

10) накопичення (приріст) матеріальних цінностей державного матеріального резерву (за 90 відсотків джерел, визначених пунктом 11 частини третьої статті 29 БК України);

11) обслуговування державного матеріального резерву (за 10 відсотків джерел, визначених пунктом 11 частини третьої статті 29 БК України, та джерел, визначених пунктом 12 частини третьої статті 29 БК України);

12) реалізацію програм і заходів у рамках програм допомоги і грантів Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ (із джерел, визначених пунктом 13 частини третьої статті 29 БК України);

13) державне пільгове кредитування індивідуальних сільських забудовників на будівництво (реконструкцію) та придбання житла (із джерел, визначених пунктом 1 частини третьої статті 30 БК України);

14) реалізацію Державної програми забезпечення молоді житлом (із джерел, визначених пунктом 2 частини третьої статті 30 БК України);

15) надання кредитів фермерським господарствам (із джерел, визначених пунктом 3 частини третьої статті 30 БК України);

15¹) ведення лісового і мисливського господарства, охорону і захист лісів в лісовому фонді (із джерел, визначених пунктом 13⁴ частини третьої статті 30 БК України);

16) формування Аграрним фондом державного інтервенційного фонду, витрати Аграрного фонду, пов'язані з комплексом заходів із зберігання, перевезення, переробки й експортом об'єктів державного цінового регулювання державного інтервенційного фонду, а також закупівлі матеріально-технічних ресурсів для потреб сільськогосподарських товаровиробників (із джерел, визначених пунктом 4 частини третьої статті 30 БК України);

17) реалізацію програм і заходів, визначених законом про Державний бюджет України (із джерел, визначених пунктом 2 частини третьої статті 15, пунктом 14 частини третьої статті 29 і пунктом 5 частини третьої статті 30 БК України);

18) здійснення витрат, пов'язаних з організацією і проведенням виконавчих дій, виплату винагороди державним виконавцям (із джерел, визначених пунктом 13¹ частини третьої статті 29 БК України). Порядок виплати та розміри винагород державному виконавцю встановлюються Кабінетом Міністрів України;

19) здійснення діяльності центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики в галузі цивільної авіації, участь і представництво України в міжнародних авіаційних організаціях (із джерел, визначених пунктом 6¹ частини третьої статті 29 БК України);

20) реалізацію програм і заходів щодо соціального захисту осіб з інвалідністю відповідно до закону (із джерел, визначених пунктом 13² частини третьої статті 29 БК України);

21) здійснення заходів із впровадження, розбудови, відновлення й експлуатації системи фіксації правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі (із джерел, визначених пунктом 13⁵ частини третьої статті 29 БК України), у тому числі здійснення таких заходів Міністерством внутрішніх справ України та Національною поліцією України (за 50 відсотків джерел, визначених пунктом 13⁵ частини третьої статті 29 БК України);

22) державну підтримку кінематографії (із джерел, визначених пунктами 13⁶, 13⁷ і 13⁸ частини третьої статті 29 БК України);

23) здійснення розвідувальної діяльності розвідувальних органів України (із джерел, визначених пунктом 12¹ частини третьої статті 29 БК України);

24) проведення будівництва, реконструкції (реставрації), капітального ремонту об'єктів і придбання обладнання для установ Державної

кримінально-виконавчої служби України (із джерел, визначених пунктом 1¹ частини третьої статті 15 БК України);

25) здійснення витрат, пов'язаних з організацією та наданням адміністративних послуг уповноваженими органами Міністерства внутрішніх справ України відповідно до Законів України «Про дорожній рух» і «Про перевезення небезпечних вантажів» (із джерел, визначених пунктом 7⁶ частини третьої статті 29 БК України);

26) здійснення заходів, пов'язаних із припиненням державних унітарних підприємств відповідно до Закону України «Про особливості припинення державних підприємств за рішенням Фонду державного майна України» (із джерел, визначених пунктом 12² частини третьої статті 29 БК України);

27) здійснення заходів із вселення водних біоресурсів у рибогосподарські водні об'єкти (їх частини) для відновлення їх природних популяцій, поповнення запасів та збереження біорізноманіття (із джерел, визначених пунктом 13¹¹ частини третьої статті 29 БК України)» [15].

Відповідно до змісту положень Бюджетного кодексу України та побудови бюджетної системи України кошти судового збору спрямовуються до спеціального фонду Державного бюджету України. Отже, отримані від справляння судового збору кошти мають використовуватися для «забезпечення здійснення судочинства та функціонування органів судової влади», однак при цьому, за експертними оцінками, стан майнового забезпечення системи судоустрою є незадовільним, що призводить до постійних проблем із фінансування організаційно-правових заходів діяльності судів. Для вирішення проблеми фінансування системи судоустрою вбачається за доцільне передбачити окремий державний фонд – Державний фонд судової системи, що має бути відображено шляхом внесення змін до чинної редакції Бюджетного кодексу через її доповнення ст. 24-7. Зазначена пропозиція не лише сприятиме цільовому використанню коштів, отриманих від справляння судового збору, на потреби системи судоустрою, але й

сприятиме подоланню перешкод у поверненні коштів, отриманих від справляння судового збору, в разі задоволення позову чи інших підстав повернення судового збору.

Судові витрати не повинні бути перешкодою у реалізації доступу до правосуддя [136]. Відповідно до ст. 133 КАС України суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою зменшити розмір належних до оплати судових витрат чи звільнити від їх оплати повністю або частково, відстрочити або розстрочити сплату судових витрат на визначений строк. Якщо у строк, встановлений судом, судові витрати не будуть оплачені, позовна заява залишається без розгляду або витрати розподіляються між сторонами відповідно до судового рішення у справі, якщо сплату судових витрат розстрочено або відстрочено до ухвалення судового рішення у справі [49].

Аналіз норми статті 133 КАС України дає змогу зробити висновок, що, попри прагнення законодавця забезпечити доступ до правосуддя для малозабезпечених осіб, ця проблема не вирішується однозначно, адже встановлення відстрочки чи розстрочки для таких осіб може не призвести до вирішення проблеми доступу до адміністративного судочинства. Вбачається, що такий законодавчий підхід потребує перегляду шляхом скасування частини 2 статті 133 КАС України. Такий авторський висновок ґрунтується в тому числі і на врахуванні практики ЄСПЛ. Зокрема, у справі *Airey v. Ireland*[196], Делія Айрі, мешканка Ірландії, хотіла отримати судову ухвалу про роздільне проживання із чоловіком, який застосовував до неї насильство. Однак через високі судові витрати та вартість правових послуг вона не могла собі дозволити юридичну допомогу. В Ірландії на той час не існувало системи безоплатної правової допомоги в цивільних справах. ЄСПЛ визнав, що відсутність доступної правової допомоги порушила статтю 6 (право на справедливий суд) та статтю 8 (право на повагу до приватного життя) Європейської конвенції з прав людини. Ця справа стала важливим прецедентом, підтвердивши, що держави зобов'язані забезпечувати

ефективний доступ до суду, включно з правовою допомогою для незаможних осіб.

Подібний висновок було підтримано ЄСПЛ у справі Голдера[209]. Рішенням у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1975 року Європейський суд з прав людини встановив, що стаття 6 § 1 Конвенції про захист прав людини гарантує кожній людині право на звернення до суду. У 1969 році, відбуваючи покарання у в'язниці, Голдер був ідентифікований як один з учасників бунту. Незважаючи на те що згодом його особу не було ідентифіковано, він звернувся до Міністерства внутрішніх справ з проханням дозволити йому звернутися до адвоката для отримання консультації щодо можливості подання цивільного позову про наклеп на тюремного офіцера. Йому було відмовлено на тій підставі, що згідно з тюремними правилами 1964 року він не міг звернутися до суду без дозволу. Суд постановив, що стаття 6 § 1 Конвенції гарантує кожній людині право на звернення до суду. Це право не є абсолютним і може бути обмежено, але будь-які обмеження повинні бути пропорційними та не повинні завдавати шкоди самій суті права. Суд дійшов висновку, що відмова в доступі до суду для Голдера була непропорційною та порушувала його право на звернення до суду.

Важливим є не лише надання державою для особи можливостей для отримання безоплатної правничої допомоги, але і якість такої допомоги. Низька якість правничої допомоги порушила право на справедливий суд. Таких висновків дійшов Європейський суд з прав людини у справі «Л. Т. проти України» (заява № 13459/15, рішення ЄСПЛ від 06.06.2024) [170].

За інформацією Національної асоціації адвокатів України, Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що правова допомога, яку отримала заявниця, була вочевидь неналежною. Через серйозні недоліки в наданні такої допомоги, заявниця зазнала шкоди, оскільки не мала змоги виправити ситуацію або хоча б зменшити її негативні наслідки для результату провадження.

У 2014 році Л. Т. було оголошено про підозру в умисному спричиненні легких тілесних ушкоджень. Це відбулося в присутності адвоката, наданого в рамках безоплатної правової допомоги. Згідно з висновком судово-психіатричної експертизи, жінка була недієздатною, не могла усвідомлювати чи контролювати свої дії та потребувала примусового лікування в психіатричному закладі. Водночас їй неодноразово відмовляли в доступі до матеріалів справи, оскільки вона вважалася особою, щодо якої розглядалося клопотання про примусові заходи медичного характеру, а тому мала діяти лише через захисника.

Л. Т. скаржилася на бездіяльність адвоката, відсутність співпраці та просила призначити іншого захисника. Вона також оскаржувала висновки експертизи і просила про нову. На подальшому засіданні її вже представляв інший адвокат. Суд, задовольнивши клопотання прокурора, ухвалив розгляд справи без присутності Л. Т., зобов'язавши її залишити залу. Суд обґрунтував це тим, що справа стосувалася примусових медичних заходів, і тому її участь була нібито необов'язковою, а інтереси мав представляти захисник. Крім того, суд попросив адвоката не повідомляти клієнтку про дату наступного засідання, яке згодом відбулося без неї.

Захисник не поставила під сумнів жоден доказ, не заявила заперечень і залишила рішення на розсуд суду. У підсумку суд визнав, що Л. Т. не підлягає кримінальній відповідальності через стан психічного здоров'я і має пройти примусове лікування. Адвокат не оскаржила ухвалу, але апеляційну скаргу подала сама Л. Т., стверджуючи, що суд безпідставно усунув її із засідання, порушивши її право на участь у процесі та реалізацію процесуальних прав[170].

Утім, апеляція закрила провадження без розгляду справи по суті. Касаційна інстанція таке рішення підтримала. Тоді жінка звернулася до Європейського суду з прав людини. Пославшись, зокрема, на ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, вона скаржилася на несправедливість провадження щодо неї. ЄСПЛ зауважив, що хоча

національне законодавство і не передбачало необхідність присутності заявниці в судовому засіданні, для справедливості провадження така присутність усе ж була необхідною. Адже присутність лише захисника під час провадження не могла компенсувати відсутність у заявниці можливості викласти свою позицію у суді [170].

ЄСПЛ відзначив, що обидва захисники були по суті пасивними і не діяли в найкращих інтересах заявниці, попри той факт, що сама заявниця послідовно заперечувала обвинувачення й оскаржувала результати судово-психіатричної експертизи, а також спосіб її проведення. Крім того, захисник не лише не подав апеляційну скаргу, але й підтримав прокурора, виступаючи за закриття апеляційного провадження, ініційованого самою жінкою, попри важливість предмета спору для неї та наявність очевидних підстав для оскарження. З огляду на наведене ЄСПЛ дійшов висновку, що надана заявниці правнича допомога була явно недостатньою. Недоліки отриманої допомоги завдали шкоду з огляду на відсутність у заявниці можливості виправити чи будь-яким чином зменшити негативний вплив такої допомоги на результат провадження щодо неї. Оскільки заявниця не мала можливості подати апеляційну скаргу особисто, а захисник заявниці також не подав апеляційну скаргу всупереч бажанню заявниці, заявниця не мала доступу до цього засобу юридичного захисту і це мало незворотні наслідки для результату провадження та її прав.

Беручи до уваги ці фактори, ЄСПЛ дійшов висновку, що права Л. Т. були порушені такою мірою, що це підірвало загальну справедливість провадження, та констатував порушення пункту 1 і підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції [89].

Важливим є забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства в разі, якщо особа потребує послуг перекладача і не володіє офіційною мовою судочинства [10].

Крім того, вбачається за доцільне переглянути ставки судового збору в разі подання адміністративного позову онлайн за допомогою використання

електронних засобів зв'язку, що передбачено практикою правового регулювання та застосування, запровадженою, зокрема, у Великій Британії [22; 205].

Зазначена пропозиція може бути реалізована шляхом доповнення частини першої статті 4 Закону України «Про судовий збір» абзацом другим у такій редакції:

«Розмір ставки судового збору зменшується на 10 % у разі подання заяви або скарги через систему електронного судочинства» (додаток Б).

Нами було попередньо доведено, що досудове або позасудове врегулювання публічно-правових спорів не є обмеженням доступу до адміністративного судочинства. У сфері адміністративного судочинства актуальним є питання можливості досудового врегулювання спорів. Адміністративне судочинство за своєю суттю передбачає контроль за діяльністю органів публічної адміністрації та захист прав громадян. Проте досягнення згоди між громадянами й органами влади в досудовому порядку часто є складним завданням.

Конституція України у статті 124 чітко визначає, що закон може встановлювати досудовий порядок врегулювання спорів, включно з обов'язковими процедурами, без дотримання яких суд не зможе розглянути справу по суті. Це положення стосується й адміністративного судочинства, хоча на практиці застосування досудових процедур у цій сфері є досить проблематичним через специфіку відносин між владою та громадянами.

Важливо зазначити, що обов'язкове досудове врегулювання може стати ефективним інструментом для зменшення кількості справ, які надходять до адміністративних судів, і сприяти більш швидкому вирішенню спорів. Проте для цього потрібно створити чіткий та ефективний механізм досудового врегулювання, який би враховував особливості адміністративних спорів і забезпечував реальну можливість для сторін досягти згоди.

У сфері захисту прав людини у Європі існує консенсус щодо важливості досудового врегулювання спорів. Для того щоб такі механізми

були ефективними та відповідали стандартам справедливості, вони повинні відповідати низці вимог.

Насамперед доступ до правосуддя не обмежується лише судовими інстанціями. Він може передбачати звернення до різноманітних позасудових органів, як-от національні установи з прав людини, органи з питань рівності, установи із захисту даних або інститут омбудсмена. Ці органи можуть відігравати важливу роль у забезпеченні доступу до правосуддя, пропонуючи оперативніші способи захисту прав або можливість колективного відшкодування.

Важливо підкреслити, що адміністративні та позасудові органи не повинні підміняти собою право особи на звернення до суду. Їхня діяльність має бути спрямована на сприяння доступу до правосуддя, а не на його обмеження. Здебільшого рішення таких органів підлягають судовому контролю, що забезпечує додатковий рівень захисту прав людини.

Крім того, альтернативні способи вирішення спорів, зокрема медіація та арбітраж, є важливими інструментами забезпечення доступу до правосуддя. Ці процедури пропонують альтернативний, більш формалізований спосіб вирішення спорів, який може бути ефективним у певних ситуаціях.

Усі ці умови спрямовані на те, щоб забезпечити, щоб досудове врегулювання спорів було ефективним, доступним та справедливим і щоб воно не обмежувало право людини на звернення до суду [100].

Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово підкреслював, що недотримання досудового врегулювання спорів не може бути причиною для відмови особі в доступі до судового захисту. Водночас Суд визнавав, що встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за згодою сторін не є обмеженням юрисдикції судів та права на судовий захист [140].

Якщо законодавство передбачає можливість досудового вирішення спору, наприклад, шляхом звернення до вищого органу, який має контрольні

функції та повноваження скасовувати рішення, і позивач скористався цим правом, то відлік строку звернення до адміністративного суду починається з дня, коли позивач дізнався про рішення суб'єкта владних повноважень за результатами розгляду його скарги на рішення, дії або бездіяльність цього суб'єкта.

Інакше кажучи, хоча досудове врегулювання спору не є обов'язковим і не може позбавити особу права на звернення до суду, воно може вплинути на строки звернення до суду, якщо позивач вирішив скористатися цим механізмом [141].

Конституційний Суд України неодноразово наголошував, що вибір способу юридичного захисту, включно з досудовим урегулюванням спору, є правом особи, а не її обов'язком. Особа добровільно, виходячи зі своїх інтересів, може скористатися цим правом. Встановлення законом обов'язкового досудового врегулювання спору обмежує можливість реалізації права на судовий захист.

Проте у 2016 році до Конституції України були внесені зміни, які передбачають, що на основі закону може бути передбачено обов'язкове досудове врегулювання спорів, зокрема, в адміністративному судочинстві.

У зв'язку із цим виникає питання, на яких підставах і в яких межах може бути визначено досудове врегулювання спорів в адміністративному судочинстві, якщо враховувати його особливості щодо вирішення спорів між приватними особами й органами публічної влади, а також спорів про компетенцію між органами публічної влади.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), зі свого боку, зазначає, що відправною точкою для визначення розумного строку розгляду справи є момент подання позову до компетентного суду. Виняток становлять випадки, коли звернення до адміністративного органу є обов'язковою умовою для початку судового розгляду. У таких випадках строк розгляду справи може охоплювати обов'язкову попередню адміністративну процедуру.

Отже, хоча досудове врегулювання спору є важливим механізмом, його обов'язкове встановлення потребує зваженого підходу, особливо в адміністративному судочинстві, де стороною спору часто є орган публічної влади [213]. Тож можна стверджувати, що досудове врегулювання спорів не є фактором, який обмежує доступ до адміністративного судочинства.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у своїх рішеннях зазначав, що позасудовий орган, відповідно до національного законодавства, може вважатися судом, якщо він чітко виконує судові функції та забезпечує процедурні гарантії, передбачені статтею 6 Європейської конвенції з прав людини, зокрема безсторонність і незалежність.

В іншому випадку, якщо позасудовий орган не відповідає цим вимогам, він повинен перебувати під наглядом судового органу, який має повну юрисдикцію та відповідає вимогам статті 6 ЄСПЛ. Це означає, що рішення позасудового органу можуть бути оскаржені до суду, який забезпечить дотримання прав людини [100].

У сучасних умовах розвитку адміністративного судочинства процедури примирення та медіації набувають все більшої актуальності як інструменти досудового врегулювання публічно-правових спорів. Існує багато різних думок щодо їх застосування, особливо з огляду на специфіку адміністративних спорів, де часто однією зі сторін є орган публічної влади, а іншою – приватна особа. Відносини між ними зазвичай будуються за схемою «владне розпорядження – підпорядкування».

Проте існують ситуації, коли сторонами спору є суто суб'єкти владних повноважень (наприклад, у спорах про компетенцію або в порядку здійснення адміністративного контролю). У таких випадках застосування процедур примирення та медіації може бути особливо ефективним.

Застосування примирення в адміністративному судочинстві після реформи 2016 року набуває все більшого поширення. Наведемо декілька прикладів успішного застосування процедури примирення в адміністративному судочинстві. Так, у справі № 807/677/18 Закарпатським

окружним адміністративним судом суд на підставі застосування ст. 47, 190, 238 КАС України було визнано можливим примирення між сторонами у справі за позовною заявою Управління Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Закарпатській області до Відділу освіти молоді та спорту Хустської районної державної адміністрації про застосування заходів реагування. Цей приклад свідчить про те, що процедури примирення та медіації можуть бути ефективними інструментами для вирішення публічно-правових спорів, навіть у тих випадках, коли сторонами є органи публічної влади [182]. Іншим прикладом застосування примирення є справа, яка розглядалася у відкритому судовому засіданні в приміщенні суду, щодо умов примирення сторін, викладених у заяві про примирення у справі № 620/3182/19 за позовом Управління Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Чернігівській області до фізичної особи – підприємця ОСОБА_1, під час розгляду якої було досягнуто примирення[183]. Виходячи з умов примирення Чернігівським окружним адміністративним судом у справі № 620/3182/19, було застосовано заходи реагування у вигляді зупинення до повного усунення порушень вимог законодавства у сфері техногенної та пожежної безпеки, які створюють загрозу життю та/або здоров'ю людей, експлуатації приміщень готелю «Пасвірда» фізичної особи – підприємця ОСОБА_2 за адресою: АДРЕСА_1. Затвердження умов примирення сторін публічно-правового спору судом здійснюється на підставі застосування положень ч. 5 ст. 47 КАС України, де встановлено, що сторони можуть досягнути примирення на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі. Крім того, здійснення процедури примирення має відбуватися з дотриманням вимог частин 1–5 ст. 190 КАС України, де зазначено, що сторони можуть повністю або частково врегулювати спір на підставі взаємних поступок. Примирення сторін може стосуватися лише прав та обов'язків сторін. Сторони можуть примиритися на умовах, які виходять за межі предмета спору, якщо такі умови примирення не порушують прав чи

охоронюваних законом інтересів третіх осіб. Умови примирення не можуть суперечити закону або виходити за межі компетенції суб'єкта владних повноважень.

За клопотанням сторін суд зупиняє провадження у справі на час, необхідний їм для примирення. Умови примирення сторони викладають у заяві про примирення сторін. Заява про примирення сторін може бути викладена у формі єдиного документа, підписаного сторонами, або у формі окремих документів: заяви однієї сторони про умови примирення та письмової згоди іншої сторони з умовами примирення. До ухвалення судового рішення у зв'язку з примиренням сторін суд роз'яснює сторонам наслідки такого рішення, перевіряє, чи не обмежені представники сторін у праві вчинити відповідні дії. Умови примирення сторін затверджуються ухвалою суду. Затверджуючи умови примирення сторін, суд цією самою ухвалою одночасно закриває провадження у справі [183].

Статтею 191 КАС України визначено, що ухвала про затвердження умов примирення виконується сторонами в порядку і строки, які нею визначені. Ухвала про затвердження умов примирення є виконавчим документом і має відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим законом. У разі невиконання ухвали суду про затвердження умов примирення вона може бути подана для її примусового виконання в порядку, визначеному законодавством для виконання судових рішень. (Все світиться як компілят, необхідно перефразувати - через 5 слів)

Процедура примирення в адміністративному судочинстві передбачає, що сторони мають подати до суду заяву про затвердження умов примирення та закрити провадження у справі.

Умови примирення розглядаються судом в судовому засіданні, при цьому судом має бути встановлено дотримання меж предмета позову, умов примирення мають стосуватися прав та обов'язків сторін, не суперечити закону та не виходити за межі компетенції суб'єкта владних повноважень, не порушувати прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб.

Згідно із ч. 5 ст. 190 КАС України, умови примирення сторін затверджуються ухвалою суду. Затверджуючи умови примирення сторін, суд цією самою ухвалою одночасно закриває провадження у справі.

Розглядаючи питання розмежування примирення та медіації, важливо звернути увагу на роль судді в цих процесах. У випадку примирення суддя, який керує ходом судового процесу, також сприяє примиренню сторін. Медіація ж, навпаки, відбувається без участі суду, поза межами адміністративного судочинства.

Із цього випливає, що діяльність, яка здійснюється поза адміністративним судочинством, не є процесуальною, а отже, не може охоплюватися поняттям «процедури примирення». Припускається, що примирення існує лише там, де є чітко визначені примирні процедури.

Проте існують і інші погляди на це питання. Закритий і конфіденційний характер медіації може розглядатися як її недолік порівняно з публічністю судового процесу. Крім того, прийняття рішень у порядку медіації, які відрізняються від усталеної судової практики, може розглядатися як фактор, що підриває стабільність правової системи. Адже йдеться про єдиний порядок ухвалення владних рішень органами публічної влади та дотримання ними законності.

Важливо зазначити, що обидва підходи мають свої аргументи і питання про розмежування примирення та медіації залишається дискусійним [23].

Можливість врегулювання спорів шляхом примирення та медіації (хоча прямо про останню не йдеться) передбачена главою 4 та статтею 190 Кодексу адміністративного судочинства України, які визначають порядок врегулювання спору за участю судді та правила примирних процедур. Ці процедури є подібними, проте перша передбачає посередництво судді, а друга – лише затвердження мирової угоди суддею. Загальний порядок позасудового вирішення спорів передбачений частиною п'ятою статті 47 КАС, згідно з якою сторони можуть досягнути примирення, у тому числі

шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі.

Главу 4 Кодексу адміністративного судочинства України «Врегулювання спору за участю судді» винесено за межі підготовчого провадження, що, ймовірно, свідчить про те, що досягнення примирення між сторонами не розглядається як ключове завдання саме на цій стадії процесу. У зв'язку із цим доцільним видається внести зміни до статті 173 КАС, доповнивши її нормою, яка б закріплювала право суду сприяти примиренню сторін. Таке положення могло б передбачати активну участь судді у сприянні сторонам у процедурі врегулювання спору, зокрема через надання допомоги та підтримки в досягненні взаємоприйняттого рішення.

Згідно зі статтею 184 КАС, примирні процедури за участі судді здійснюються лише до розгляду справи по суті. Тобто така процедура допускається до підготовчої стадії розгляду адміністративних справ, однак не може здійснюватися, коли суд перейде до розгляду справи по суті. Водночас частина друга статті 184 КАС встановлює обмеження щодо застосування врегулювання спору за участі судді стосовно спорів щодо законності актів вищих органів влади, спорів щодо реквізиції майна, виборчих спорів, спорів, пов'язаних із здійсненням референдуму тощо. Частина третя статті 185 КАС містить застереження, що в разі невдачі під час застосування процедури врегулювання спору за участі судді розгляд справи поновлюється й повернення до цієї процедури повторно не допускається.

У контексті діяльності адміністративних судів, говорячи про медіацію, варто зазначити, що йдеться, найімовірніше, про наділення судів адміністративних судів повноваженнями щодо здійснення медіації в рамках примирних процедур. Це зумовлено тим, що в таких випадках з боку органів публічної влади має місце здійснення владної дискреції. Відповідно до принципу верховенства права (стаття 8 Конституції України), свобода розсуду органів публічної влади має бути обмеженою і не може застосовуватися свавільно, створюючи реальні загрози для забезпечення прав людини.

Зокрема, примирні процедури завершуються затвердженням мирової угоди судом.

Питання щодо додержання досудового врегулювання адміністративного спору стосується проблематики обмеження прав людини на судовий захист. Водночас ідеться про ситуації, коли сторони у спорі готові досягти компромісного варіанта вирішення спору шляхом переговорів і врегулювати його без витрат часу на судові процедури й ухвалення судом рішення по суті. З погляду прав людини питання полягає в тому, наскільки ефективно можна поновити порушені права та які процесуальні зусилля слід докласти для досягнення цієї мети, тобто йдеться про процесуальну економію для поновлення порушеного права.

Наразі потрібно розглянути проблему ефективності засобів юридичного захисту та процесуальної економії як складових досудового врегулювання адміністративних спорів. Частина друга статті 5 КАС встановлює, що серед судових засобів юридичного захисту особа може скористатися іншими ефективними засобами, тобто це може бути будь-який інший юридичний інструмент, який не суперечить закону та забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів [127]. Медіація має три ключові особливості: фасилітація третьою особою (переговори проводяться за участю третьої, спеціально підготовленої особи – медіатора); структурованість процедури (процедура медіації має особливу структуру, яка сприяє спільному пошуку взаємовигідного рішення); гнучкість (на відміну від класичного судового розгляду, медіація не обмежується процесуальним предметом спору). Закон про медіацію визначає медіатора як спеціально підготовлену, нейтральну, незалежну та неупереджену фізичну особу, яка пройшла спеціальне навчання у відповідних навчальних закладах, отримала сертифікат і внесена до реєстру медіаторів. Цей реєстр ведеться їх професійним об'єднанням або самим навчальним закладом. Оскільки Закон про медіацію був прийнятий відносно недавно, існує проблема налагодження ефективної системи реєстру медіаторів, яка має бути єдиною. Важливо також визначити чіткі стандарти

підготовки медіаторів, складання ними кваліфікаційних іспитів, а також розробити дисциплінарні процедури на випадок порушення медіаторами норм професійної етики та законодавства [40; 63; 188].

У сфері адміністративного судочинства використання примирних процедур і медіації викликає певні питання, пов'язані з принципом законності в діяльності посадових осіб. Справедливо зазначається, що «державні службовці обмежені в прийнятті рішень, оскільки, відповідно до вимог Конституції України, вони зобов'язані діяти лише на підставі та в межах повноважень і у спосіб, визначені Конституцією і законами України, а отже, не завжди можуть вирішувати правові конфлікти у позасудовий спосіб». Це обмежує можливості реалізації певних владних прерогатив під час примирних процедур в адміністративному судочинстві.

Залучення судді до врегулювання спору дає змогу збалансувати цю диспропорцію, враховуючи певні процесуальні інструменти, які є у судді. Зокрема, звертають увагу на такі специфічні риси врегулювання спору за участю судді: здебільшого примирення стосується лише прав та обов'язків сторін, проте може виходити за межі предмета спору, якщо прийняті умови не суперечитимуть правам чи інтересам третіх осіб; умови примирення не повинні суперечити закону та виходити за межі компетенції суб'єкта владних повноважень як сторони спору; наслідком прийняття рішення про врегулювання спору шляхом примирення є зупинення провадження на необхідний, не обмежений законом час; факт примирення оформлюється шляхом підписання заяви; оформлення всього процесу примирення закінчується винесенням судом ухвали, яка закриває провадження у справі та водночас є виконавчим документом [188].

У відносинах між органами публічної влади та приватними особами перші, безсумнівно, займають більш сильну позицію, оскільки наділені повноваженнями, які дозволяють їм діяти на власний розсуд. Значна частина адміністративних спорів виникає саме через те, що використання посадовцем

свободи розсуду, на думку приватної особи, порушує її суб'єктивне публічне право або охоронюваний законом інтерес.

З огляду на це зміст медіації в адміністративному судочинстві суттєво відрізняється від медіації в цивільному процесі, де домінуючим є принцип диспозитивності та рівності сторін, відсутності субординаційних відносин між учасниками справи. В адміністративному ж судочинстві одна сторона – орган публічної влади – апріорі має більше повноважень і можливостей, ніж приватна особа.

Як один із напрямів підвищення ефективності застосування медіації у наукових публікаціях висловлюється ідея запровадження інституту судді-медіатора як посередника у врегулюванні спору. Проблематичність медіації як способу досудового врегулювання спорів у сфері здійснення владних повноважень зумовлена дискрецією (свободою розсуду) органу публічної влади. Водночас суддя-доповідач, спираючись на усталену судову практику, може звернути увагу на юридичні аспекти ухвалення рішення, що сприятиме правомірному вирішенню ситуації, зокрема із застосуванням медіації.

Створення умов для більш широкого застосування позасудових процедур врегулювання публічно-правових спорів із примирення або медіації дасть змогу розвантажити судову систему, зокрема систему адміністративних судів.

У Франції з 2017 по 2022 рік після набрання чинності Закону про модернізацію правосуддя у XXI столітті система адміністративної юстиції переглядає адміністративну медіацію, інструмент, призначений для послаблення напруженості та сприяння спільному виробленню рішень на користь громадян. З 2017 року адміністративні суди й апеляційні адміністративні суди запровадили 4327 процедур добровільної медіації, половина з яких завершилася угодою. Обов'язкова система попередньої медіації, яка стала постійною з 25 березня 2022 року, дала можливість досягти мирової угоди в 76 % із 4364 попередніх процедур медіації, проведених з початку випробувального періоду [194]. Майже 50 років тому

Франція призначила свого першого омбудсмена, відомого як Посередник Республіки, а тепер Захисник прав, чия місія полягала в покращенні відносин між громадянами й адміністративною владою. Відтоді методи дружнього вирішення спорів (DRM) урізноманітнилися, а Закон про модернізацію правосуддя у XXI столітті дозволив використання адміністративної медіації, альтернативного методу вирішення адміністративних спорів. З 2017 року сторони або адміністративний суддя можуть ініціювати так звану добровільну процедуру медіації з призначенням незалежного медіатора. У 2018 році було організовано судовий розгляд за процедурою, відомою як обов'язкова попередня медіація (МРО) для певних типів спорів, яка має здійснюватися перед передачею справи до адміністративного суду. Тепер МРО стало постійним [194]. Медіація як інструмент зменшення напруги на судову владу, що в сукупності діє на користь громадян, успішно застосована системою адміністративної юстиції у Франції. Розвиток цифрового адміністрування, складність певних норм права та множинність адміністративних процедур можуть бути джерелами розбіжностей між адміністративною владою та громадянами. Медіація дає змогу налагодити діалог, головним чином в усній формі, під час угоди, менш формальної, ніж у залі суду, з метою пошуку компромісу, прийняттого для обох сторін, громадянина й адміністрації [194].

До позитивних ознак застосування медіації в адміністративному судочинстві є те, що саме такий процес спільного пошуку рішення може бути способом збереження тривалих відносин між сторонами, наприклад, у випадку, коли державний службовець бере участь у суперечці з департаментом, у якому він працює. У разі виникнення непорозумінь посередництво також може слугувати освітнім цілям, спонукаючи користувача прийняти рішення адміністративного органу та/або останнього запропонувати більш сприятливе рішення, що сприяє врешті-решт підвищенню ефективності регулювання публічно-управлінських правовідносин.

У Франції запроваджено як обов'язкову процедуру врегулювання адміністративного спору застосування попередньої медіації (МРО), що за практикою її реалізації має приголомшливий успіх: у 76 % випадків досягнуто примирних угод [194]. Система виявилася особливо ефективною у суперечках, пов'язаних із національним агентством зайнятості *Rôle Emploi* (Центром зайнятості Франції), де 98 % із 2644 справ, у яких було завершено процес медіації, завершилися угодою [206].

У Франції відповідно до рекомендацій, наданих Державною радою після оцінки судового процесу, система обов'язкової попередньої медіації (МРО) стала постійною [206]. МРО поширюється на всі індивідуальні рішення, несприятливі для працівників Міністерства освіти та всіх працівників місцевого самоврядування, система працює спільно з 97 центрами управління державними службами. МРО також стосується всіх індивідуальних рішень, прийнятих *Rôle Emploi* (Центром зайнятості Франції). З іншого боку, у Франції МРО було скасовано для соціальних спорів (щодо мінімальної допомоги, житлової допомоги тощо) і тих, що стосуються державних службовців, які працюють у Міністерстві Європи та закордонних справ, оскільки судовий розгляд показав, що це не має значення в цих контекстах. Однак у цих сферах залишається можливість проведення медіації за ініціативою судді або сторін.

Забезпечення доступу до адміністративного судочинства на етапі підготовки спору до судового розгляду є важливим елементом реалізації права на судовий захист. Ефективність цього процесу залежить від належного інформування сторін про їхні права й обов'язки, спрощення процедур звернення до суду, а також від забезпечення рівності сторін у доступі до правосуддя.

Важливу роль відіграє суддя-доповідач, який на цьому етапі сприяє визначенню предмета спору, можливим шляхам його врегулювання (зокрема, через медіацію) та усуненню процесуальних перешкод для розгляду справи по суті. Також забезпечення доступу до правосуддя потребує належного

функціонування механізмів правової допомоги та застосування сучасних інформаційних технологій для зручності учасників процесу.

Отже, удосконалення процедур підготовки адміністративних спорів до розгляду сприятиме зміцненню верховенства права, підвищенню ефективності судового захисту та забезпеченню справедливого правосуддя.

2.2 Забезпечення доступу до адміністративного судочинства під час розгляду та вирішення публічно-правових спорів

Здійснення судового розгляду публічно-правових спорів має відбуватися з дотриманням таких принципів, як «верховенство права; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; обов'язковість судового рішення; забезпечення права на апеляційний перегляд справи; забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом; розумність строків розгляду справи судом; неприпустимість зловживання процесуальними правами; відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення» (ч. 3 ст. 2 КАС України) [49]. Здійснення адміністративного судочинства має реалізовуватися: «1) на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією України та законами України; 2) з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано; 3) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії); 4) безсторонньо (неупереджено); 5) добросовісно; 6) розсудливо; 7) з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації; 8) пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); 9) з урахуванням права особи

на участь у процесі прийняття рішення; 10) своєчасно, тобто протягом розумного строку» (ч. 2 ст. 2 КАС України) [49].

Розуміння принципу рівності пов'язується з дотриманням вимог змагальності судового розгляду справи, що має гарантуватися. При цьому ЄСПЛ зазначає, що досягненню принципу рівності у справі сприяє призначення незалежних експертів у разі потреби в застосуванні такої доказової бази (справа «Проскурников проти Росії» (заява № 48364/11) [203].

Важливим у забезпеченні доступу до адміністративного судочинства та судового розгляду публічно-правових спорів є дотримання розумних строків врегулювання суперечностей, пов'язаних із реалізацією прав та інтересів особами. Однак при цьому визначення певних строків у судовому розгляді адміністративних спорів має важливе значення як для задоволення суб'єктивних цілей учасників справи, так і для досягнення об'єктивних цілей, якими є встановлення істини в публічно-управлінських відносин, належна реалізація яких має суспільне значення та визначає потреби суспільного розвитку.

Концепція розумності строків базується на принципі судового розсуду, відповідно до якого суд, керуючись законом, визначає строки проведення певних процедур, враховуючи особливості конкретної справи. Це породжує питання щодо підстав і обставин, за яких суд може встановлювати відповідні процесуальні строки, що зрештою впливає на тривалість судового розгляду. Невирішеність цих дискусійних аспектів позначається й на незалежності суду, оскільки затягування строків розгляду справи може стати підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності.

Питання розумності строків є предметом досліджень вітчизняних науковців. Дотримання розумності строків, їх тривалості залежить від складності адміністративної справи та від проявів учасників справи в розгляді справи [86; 178]. Розумність строків при цьому не має ототожнюватися із швидкістю розгляду справи. Крім того, швидкість

розгляду не має визначатися як оперативність. Швидкість строків може негативно відобразитися на якості врегулювання спорів [86; 178].

Я. О. Берназюк розглядає розумність строків як досягнення найбільш оптимальних строків дослідження обставин справи, що має дати можливість досягти цілей розгляду та вирішення адміністративної справи [9]. На тривалість розгляду справи впливає сукупність об'єктивно-суб'єктивних характеристик [7]. Для правильного розуміння поняття розумності строків провадження важливо забезпечити суду достатньо часу для всебічного, об'єктивного та детального вивчення всіх обставин справи, які мають істотне значення. Це потрібно для ухвалення справедливого рішення по суті без необґрунтованих затримок.

Прикладом недотримання розумності строків розгляду адміністративної справи є справа № 49812/09 Vegotex International S.A. проти Бельгії. Справа стосувалася провадження у справі щодо нарахування податків, у якому компанії-заявникові було наказано сплатити близько 298 813 євро разом із 10 відсотками додаткового податку. Аналіз обставин справи дає змогу визначити, що заявником була бельгійська компанія із зареєстрованим офісом в Антверпені (Бельгія). Компанія-заявник скаржилася, зокрема, на застосування зі зворотною силою статті 49 Закону про фінансове планування від 9 липня 2004 року, який набув чинності під час апеляційного провадження. Її представники стверджували, що якщо б це положення не застосовувалося ретроспективно до її справи, податковий борг був би погашений давністю відповідно до прецедентного права Касаційного суду, встановленого в рішенні від 10 жовтня 2002 року. У цій справі провадження розпочалось у жовтні 1995 року, коли податкові органи повідомили компанію-заявника про свій намір виправити податкову декларацію компанії та обкласти додатковим податком, і закінчилося в березні 2009 року, коли Касаційний суд відхилив апеляцію з питань права компанії-заявника [105].

Покладаючись на статтю 6 § 1 (право на справедливий судовий розгляд протягом розумного строку) Конвенції з прав людини представники компанії скаржилися, зокрема, на втручання законодавчого органу під час провадження. Вони також вказували на порушення права на змагальне провадження в Касаційному суді та права на розгляд справи протягом розумного строку.

Розглянувши всі обставини справи, ЄСПЛ констатував: порушення статей 6 § 1 (тривалість впровадження); відсутність порушення статті 6 § 1 – стосовно втручання законодавчого органу під час провадження та права на змагальне провадження в Касаційному суді [105; 220].

У висвітленні категорії розумних строків є важливим звернення дослідницької уваги до позиції Конституційного Суду України, висловленої у справі за конституційною скаргою Татькова Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини п'ятої статті 90, пункту 1 частини першої, частини третьої статті 309 Кримінального процесуального кодексу України (рішення Конституційного Суду України № 5-р/2020 від 17.03.2020), де зазначено, що реалізація апеляційного перегляду справи, якщо воно не призводить до вирішення справи по суті, має визначатися як затягування судового процесу [153].

Встановлення розумності строків, їх дотримання є важливим для досягнення цілей розгляду справи та правосуддя, що полягають у справедливому й ефективному захисті суб'єктивних публічних прав людини.

При цьому потрібно підкреслити, що часто норми національної правової системи побудовані так, що в них визначені лише коло повноважень та обов'язків, яким наділений суб'єкт, тоді як строки для реалізації таких можливостей чи зобов'язань не визначаються та мають відповідати критеріям розумності [26]. Водночас нормативне закріплення абсолютної кількості строків не є практично цінним і не сприятиме досягненню цілей здійснення адміністративного судочинства. Тривалість судового розгляду адміністративного (публічно-правового) спору має виходити з таких

характеристик, як складність справи, діяльність учасників справи, предмет позову [199].

Функціонування національної системи адміністративного судочинства зокрема і системи судоустрою загалом має відповідати загальним засадам належності врегулювання спорів, керуючись принципами справедливості, розумності, добросовісності [199]. Національна судова практика також виходить із позицій, що строки мають бути співмірними з визначеним обсягом цілей, що стоять перед судом [29].

Забезпеченню досягнення цілей здійснення правосуддя в адміністративній справі сприяє також і власне діяльність судді, його професійні, моральні, особисті якості, що мають бути предметом конкурсного добору на посаду [30].

До заходів, що сприяють подоланню проявів затягування судового розгляду справи, належить встановлена норма в п. 2 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», де визначено, що суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності у зв'язку з його неправомірною поведінкою, яка виражається в безпідставному затягуванні або невжитті заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволіканні з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасному наданні ним копії судового рішення для її внесення до ЄДРСР. Отже, реалізація вимог щодо дотримання строків провадження досягається за допомогою засобів загальної та спеціальної превенції.

Усунення ймовірності порушення процесуальних строків розгляду та вирішення справи є можливим шляхом використання компенсаторних і стимулюючих засобів впливу на учасників спору. У тексті КАС України застосування конструкції «розумні строки» зустрічається: у визначенні принципів адміністративного судочинства (ст. 3); у встановленні темпоральних характеристик врегулювання спору за участю судді (ч. 1 ст. 187); у характеристиці такої стадії судового провадження, як судові дебати; (ч. 7 ст. 225); у встановленні процедури виконання судового рішення

(ч. 6 ст. 245); у регламентації розгляду справи суду за правилами спрощеного позовного провадження протягом розумного строку, але не більше ніж шістдесят днів із дня відкриття провадження у справі (ст. 258) [9; 49].

Водночас потрібно зазначити, що спостерігається певна відмінність у тлумаченні категорії «розумні строки» за законодавством України та за законодавством ЄС. У межах норм чинного законодавства України тлумачення строку пов'язується зі встановленням певного періоду часу або певної календарної дати, із настанням якої відбувається трансформація адміністративно-процесуальних правовідносин [26].

Тоді за законодавством ЄС та практикою ЄСПЛ встановлення строків виходить із застосування недопустимості зволікань у реалізації права чи інтересу, управлінського акту чи рішення [211]. Недотримання вимог розумності під час виконання рішення ЄСПЛ державою є доказом неналежності забезпечення захисту прав та інтересів особи (справа *Botazzi v. Italy*) [208].

Дотримання принципу розумності в реалізації строків врегулювання публічно-правових спорів вимагається на всіх етапах судового провадження [214].

Отже, встановлення змісту категорії «розумний строк» має враховувати особливості та характер адміністративної справи, дослідження можливостей досудового врегулювання спору, процедури судового розгляду справи, реалізації процедур апеляційного оскарження та допустимості касаційного перегляду рішення суду, а також належності та дієвості виконання судового рішення.

Варто підтримати підхід, у межах якого визначається, що своєчасний судовий розгляд адміністративного спору має визначатися як розумний розгляд справи, а отже, має тлумачитися як розгляд справи в межах часового проміжку, що є достатнім для досягнення цілей адміністративного судочинства (ст. 119) [9]. Таким чином, відповідно до положень КАС, український законодавець орієнтує адміністративний суд на ухвалення

рішень без зволікань, у межах строку, достатнього для належного обґрунтування судового рішення чи процесуального акта. Такі рішення повинні базуватися на повному, об'єктивному та всебічному розгляді справи з дотриманням стандартів справедливого правосуддя. При цьому суд зобов'язаний дослідити аргументи сторін, хоча не є ними зв'язаний, оскільки має дотримуватися принципів неупередженості та незалежності.

В адміністративному судочинстві діють такі процедурні режими врегулювання спорів: 1) спрощене провадження; 2) звичайне провадження та 3) особливі строки провадження, які прямо визначаються законодавством (наприклад, такими є строки розгляду виборчих спорів (ст. 273–278 КАС України). Такий законодавчий підхід до врегулювання строків розгляду адміністративних спорів корелюється з визначенням у Рекомендації № R (81) 7 Комітету міністрів Ради Європи підходом до допустимості застосування спрощеної процедури врегулювання справи (що передусім пов'язується зі зменшенням тривалості судового розгляду суперечності) [226].

При цьому встановлення різних режимів судового розгляду справи означає схожість підходів до вирішення питання про тривалість її судового регулювання, що залежить: від характеру предмету спору; інтересу, що обстоюється сторонами; суспільного значення справи; вибраного способу захисту; складності доказування у справі; наявності чи відсутності множинності сторін у справі, наявності чи відсутності домовленості між сторонами про спрощений розгляд справи [82]. У Рекомендації № R (81) 7 зазначається, що на державу покладається обов'язок максимально спростити доступ до суду, зробити ці процедури зрозумілими для особи [226].

У літературі існує такий підхід до класифікації строків, що критерієм їх поділу має ступінь визначення строків і можливість їх пропущення та відновлення, що дає змогу виділити абсолютні та відносні строки. Відновлення пропущених абсолютних строків є недопустимим, на відміну від відновлення відносних строків [77].

Ст. 193 КАС України встановлено загальний підхід, що суд має порушити розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістдесят днів з дня відкриття провадження у справі та розглянути справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті. У разі складності справи цей строк може бути подовжений не більше ніж на тридцять днів за клопотанням однієї із сторін або з ініціативи суду. У разі розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження це здійснюється протягом розумного строку, але не більше ніж шістдесят днів із дня відкриття провадження у справі (ст. 258 КАС України), строк розгляду справ незначної складності не повинен перевищувати тридцять днів з дня відкриття провадження у справі (ст. 263 КАС України) [49].

Строки апеляційного та касаційного перегляду справи встановлюються ст. 309 і 342 КАС України, де визначено, що судом апеляційної чи касаційної інстанції протягом шістдесяти днів з дня постановлення ухвали про відкриття провадження має бути розглянута скарга на рішення суду, а на ухвалу суду – протягом тридцяти днів [6; 49].

Класифікація строків розгляду справи також може бути здійснена залежно від підстав їх встановлення, що дає змогу виділити строки, визначені КАС України, та строки, визначені судом. У КАС України визначено такі строки: строк звернення до адміністративного суду (ст. 122 КАС України); строк подання доказів (ч. 2 ст. 79 КАС України); строк зміни предмета або підстав позову (ч. 1 ст. 47 КАС України); строк подання заяви та клопотання (ст. 204 КАС України) тощо. Судом можуть визначатися: строк подання відповіді на відзив та заперечення (ст. 163, 164 КАС України); строк подання пояснення третьою особою (ст. 165 КАС України); строк для подання заяви та доказів поважності причин пропуску строку звернення до адміністративного суду, подання апеляційної чи касаційної скарги (ч. 3 ст. 295, ст. 332 КАС України); строк для усунення недоліків позовної заяви (ст. 169 КАС України), апеляційної скарги (ст. 298 КАС України), касаційної скарги (ст. 332 КАС

України); строк для виконання рішення суду відповідачу – суб'єкту владних повноважень (ч. 6 ст. 245 КАС України) тощо.

Ефективність розгляду справи в порядку адміністративного судочинства, реалізації права особи на справедливий суд, безумовно, залежить не лише від якості нормативно-правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин, від діяльності суду, але й від діяльності та поведінки учасників і сторін спору, що відповідно до практики ЄСПЛ розглядається як певний об'єктивно існуючий факт, на який держав не може вплинути, а тому і звільняється від відповідальності за недотримання критеріїв розумності строків розгляду справи [217].

Негативно впливають на ефективність врегулювання публічно-правового спору такі прояви діяльності учасників справи, як несприяття особи забезпеченню оперативного врегулювання справи[202] зміна представників сторін справи (що є частою та необґрунтованою) [200], надмірні запити, клопотання[195], затягування справи шляхом впровадження спроб домогтися мирової угоди[201], помилки у визначенні предметної та територіальної юрисдикції суду[198], зловживання правами[223].

Залежно від цільового призначення строки в адміністративному судочинстві поділяються на основні та строки забезпечення позову [79].

Отже, розуміння розумності строків охоплює як загальну тривалість судового розгляду (включно з виконанням рішення адміністративного суду), так і дотримання встановлених стандартів для окремих процедур та стадій адміністративного судочинства з метою уникнення затримок і досягнення поставлених завдань справедливого правосуддя. Суть концепції розумності строків полягає в оцінці тривалості проведення окремих процедур, стадій і всього процесу судового розгляду з огляду на загальноприйняті часові рамки, якби звичайна обережна особа діяла згідно з вимогами справедливості, ефективного захисту прав людини та практичного адміністративного правосуддя. Аналіз цих стандартів дає змогу виділити специфічні юридичні режими розгляду адміністративних справ: 1) спрощене провадження;

2) звичайне провадження; 3) особливі строки провадження, що обумовлені характером окремих процесуальних процедур (наприклад, виборчий процес або встановлення певних юридичних фактів). Це зумовлює специфіку правового регулювання тривалості й перебігу процесуальних строків у законодавстві.

Важливою складовою реалізації права особи на справедливий суд є забезпечення державою механізмів перегляду процесуального рішення чи ухвали. Як зазначив Конституційний Суд України, «право на апеляційне оскарження судових рішень у контексті положень частин першої, другої статті 55, пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України є складовою права кожного на звернення до суду» [142].

Розгляд касаційної скарги в адміністративній справі зазвичай належить до юрисдикції Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду і в ряді справ – до юрисдикції Великої Палати Верховного Суду.

Може відбуватися також перегляд судових рішень за винятковими обставинами.

Обмеження права на оскарження судових рішень у вищих інстанціях (апеляційній чи касаційній) можливе лише у випадках, передбачених Конституцією та законами України. При цьому такі обмеження повинні бути обґрунтованими, пропорційними та не порушувати принцип верховенства права.

Обмежуючи право на оскарження, законодавець зобов'язаний дотримуватися конституційних норм і принципів, зокрема пропорційності. Це означає, що обмеження має бути необхідним для досягнення легітимної мети, не бути свавільним чи несправедливим.

Важливо підкреслити, що встановлення обмежень права на апеляційне та касаційне оскарження є прерогативою лише Конституції та законів України [149].

Передусім слід зазначити, що згідно із ч. 2 ст. 13 КАС України апеляційна чи касаційна скарга не може бути подана на рішення суду першої

інстанції, якщо це прямо заборонено змістом рішення та положеннями чинного законодавства. Відповідно до ч. 1 ст. 328 КАС України учасники справи, а також особи, які не беруть участь у справі, але суд має вирішувати питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право оскаржити рішення суду першої інстанції в порядку подання касаційної скарги на після апеляційного розгляду, а також рішення суду апеляційної інстанції повністю або частково у випадках, визначених цим Кодексом.

Особи, які мають право подавати касаційну чи апеляційну скаргу, – це :

- 1) особи, які беруть участь у справі;
- 2) особи, які не беруть участі у справі, але мають інтерес у справі чи якщо суд вирішив їх права, інтереси та/або обов'язки.

Доступ до правосуддя, як фундаментальна гарантія захисту прав та свобод людини, передбачає не лише можливість звернення до суду, але й ефективний механізм оскарження судових рішень. У контексті цього дослідження доступ до правосуддя в аспекті оскарження судових рішень розглядається як комплексна категорія, що суб'єктний склад права на оскарження: коло осіб, наділених правом на оскарження судового акта, є визначальним елементом доступу до правосуддя. Законодавче визначення суб'єктів права на оскарження має відповідати принципу юридичної рівності та забезпечувати ефективний захист прав учасників судового процесу; обмеження права на оскарження: можливість встановлення обмежень права на оскарження судового рішення є предметом наукової дискусії. З одного боку, обмеження можуть бути обумовлені необхідністю забезпечення стабільності судових рішень і запобігання зловживанню правом на оскарження. З іншого боку, надмірні обмеження можуть призвести до порушення права на справедливий судовий розгляд; інституційна доступність судів контролюючих інстанцій: ефективність механізму оскарження судових рішень залежить від інституційної спроможності судів апеляційної та касаційної інстанцій. Доступність судів передбачає не лише фізичну доступність, але й ефективність розгляду справ, розумні строки та

незалежність суддів; остаточність судового рішення: принцип остаточності судового рішення, що набрало законної сили, є важливим елементом правової визначеності. Водночас встановлення чітких критеріїв остаточності судового рішення має забезпечувати баланс між правовою визначеністю та правом на справедливий судовий розгляд.

Законодавець відіграє ключову роль у регулюванні доступу до правосуддя в аспекті оскарження судових рішень. Саме він визначає коло справ, які підлягають касаційному перегляду, враховуючи критерії соціальної значущості та завдання судів забезпечувати єдність і сталість судової практики.

Основним функціональним навантаженням апеляційного перегляду є перевірка судом правильності застосування закону та встановлення фактів, що мають значення для правильного вирішення справи, тобто усунення судових помилок і поновлення порушеного права. Як слушно зазначає Конституційний Суд України, відповідно до принципу верховенства права держава має запровадити таку процедуру апеляційного перегляду справ, яка забезпечувала б ефективність права на судовий захист на цій стадії судового провадження, зокрема давала б можливість відновлювати порушені права і свободи та максимально запобігати негативним індивідуальним наслідкам можливої судової помилки [27].

Право на апеляційне оскарження – це гарантована можливість для особи звернутися до суду вищої інстанції для повного перегляду її справи. Суд апеляційної інстанції зобов'язаний всебічно, повно, об'єктивно та безпосередньо дослідити всі докази, врахувати аргументи та вимоги, викладені в апеляційній скарзі, та перевірити законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції.

Апеляційний перегляд є однією з конституційних засад судочинства, спрямованою на забезпечення ефективного захисту прав і свобод людини та громадянина. Водночас цей процес має відповідати конституційним вимогам

щодо розумних строків розгляду справи, незалежності суддів та обов'язковості судового рішення.

Важливо зазначити, що право на апеляційне оскарження є невід'ємним елементом права на справедливий судовий розгляд, гарантованого Конституцією України [154].

Відсутність можливості апеляційного оскарження ухвали суду першої інстанції про відмову в задоволенні заяви щодо повороту виконання рішення суду в такому самому порядку, як і ухвали щодо повороту виконання рішення суду, не узгоджується з принципом справедливості та визначеними в частині третій статті 129 Конституції України основними засадами судочинства, зокрема рівністю всіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпеченням апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом (пункти 2, 8) [143].

Відмінностями між апеляційною скаргою та касаційною скаргою є те, що перш подається на рішення, яке не набуло ще законної сили, тоді як друга подається на рішення, яке набрало законної сили; крім того, касаційна інстанція є судовою інстанцією, де спір розглядається по суті права, а в апеляційній судовій інстанції відбувається рішення з питань факту та права [37; 38].

Національна судова практика виходить із того, що «апеляційне оскарження судових рішень є складовою права кожного на судовий захист», є гарантією відновлення порушених прав та охоронюваних законом інтересів людини і громадянина [144].

Суд апеляційної інстанції насамперед повинен встановити, чи оскаржуване рішення суду першої інстанції безпосередньо впливає на права й обов'язки особи, яка подала скаргу. Лише після цього суд може прийняти рішення про залучення цієї особи до участі у справі як третьої особи та про скасування судового рішення [104].

В адміністративному судочинстві право на апеляційне оскарження є важливою складовою права на судовий захист. Воно полягає в можливості

особи звернутися до суду апеляційної інстанції для захисту своїх прав, свобод та законних інтересів. Апеляційний суд, розглядаючи справу, зобов'язаний повно, всебічно й об'єктивно дослідити всі обставини справи та перевірити правильність застосування закону судом першої інстанції.

Апеляційний перегляд судових рішень передбачає кілька етапів: подання апеляційної скарги, а також можливих доповнень та змін до неї; розгляд судом першої та апеляційної інстанції питання про прийняття апеляційної скарги до розгляду; безпосередній розгляд апеляційної скарги судом апеляційної інстанції; ухвалення апеляційним судом рішення за результатами розгляду скарги. Кожен із цих етапів має свої особливості та вимоги, які регулюються законодавством. Важливо зазначити, що право на апеляційне оскарження є гарантованим Конституцією України та забезпечує можливість особі захистити свої права та інтереси в судовому порядку [48].

Апеляція відіграє вирішальну роль у забезпеченні справедливого судового розгляду завдяки повторному розгляду справи. Цей механізм має кілька переваг: зменшення ймовірності помилки: подвійний розгляд справи, спочатку судом першої інстанції, а потім апеляційним судом, значно знижує ризик судової помилки; досвід та кваліфікація суддів: судді апеляційної інстанції мають значний досвід у перегляді судових рішень та їх ухваленні, що сприяє більш об'єктивному та виваженому розгляду справи; забезпечення законності та єдності судової практики: апеляційний суд має повноваження для забезпечення дотримання законності та сталості судової практики. Рішення судів апеляційної інстанції є орієнтиром для судів першої інстанції, сприяючи формуванню єдиного правового поля та підвищенню кваліфікації суддівського корпусу. Загалом апеляція є важливим інструментом для захисту прав та інтересів громадян, забезпечення законності та справедливості судового розгляду, а також для формування єдності судової практики.

Ст. 295 КАС України встановлено 30-денний строк на оскарження рішення судів, а також 15-денний строк на оскарження ухвал суду. Згідно з п. 6 ч. 3 ст. 296 КАС України апеляційна скарга має містити, зокрема,

обґрунтування вимог апелянта із зазначенням того, у чому полягає неправильність чи неповнота дослідження доказів і встановлення обставин у справі та (або) застосування норм права [49].

Відповідно до ч. 4 ст. 298 КАС України апеляційна скарга не приймається до розгляду й повертається судом апеляційної інстанції у разі недоліків процесуальної форми, зокрема:

1) апеляційна скарга подана особою, яка не має адміністративної процесуальної дієздатності, не підписана, або підписана особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено;

2) до постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження особа, яка подала скаргу, подала заяву про її відкликання;

3) скаргу подано в інший спосіб, ніж до суду апеляційної інстанції [49].

Стаття 294 КАС України містить вичерпний перелік ухвал, на які можуть бути подані апеляційні скарги окремо від рішення суду.

Здійснення касаційного перегляду рішення в адміністративній справі переслідує мету забезпечення єдності та сталої судової практики, що означає її факультативність [179].

Касаційний перегляд здійснюється після апеляційного оскарження за відповідними скаргами сторонами провадження, іншими особами, що брали участь у розгляді справи, а також особами, які не брали участі у справі, але ухвалене рішення впливає на їх статус і реалізацію ними прав та інтересів, якими вони володіють [1]. У вітчизняній юридичній науці обґрунтовується підхід, що касаційне провадження функціонально забезпечує перевірку законності судових рішень, які набули законної сили, у разі неправильного застосування судами першої або (та) апеляційної інстанцій норм матеріального права або порушення процесуальних норм [3].

Отже, функціонально, касаційний перегляд дає змогу досягти таких цілей: забезпечення єдності судової практики; перевірка належності правильності застосування закону судами першої та апеляційної інстанцій як

норм матеріального, так і норм процесуального права; подолання прогалин у правовому регулюванні та тлумаченні правових норм.

Право на апеляційний та касаційний перегляд не є абсолютним і може бути обмежено, що розуміється як застосування так званих касаційних фільтрів та апеляційних фільтрів. Строк касаційного оскарження становить 30 днів з дня оголошення рішення або з дня оголошення повного рішення (ст. 329 КАС). На цій основі побудована логіка статті 328 КАС України, у якій визначено, що підставами касаційного оскарження судових рішень є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права суто в таких випадках:

1) якщо суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновку щодо застосування норми права в подібних правовідносинах, викладеного в постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку;

2) якщо скаржник вмотивовано обґрунтував необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права в подібних правовідносинах, викладеного в постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні;

3) якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права в подібних правовідносинах;

4) оскарження ухвал судів першої та апеляційної інстанції, окремі види яких визначено в ч. 2 і 3 статті 353 КАС України [49].

Не підлягають перегляду в порядку касації рішення суду в малозначних справах. «Малозначними не є справи, де: касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики; особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до КАС України позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, під час розгляду іншої справи; справа

становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу» [176].

До гарантій забезпечення права на справедливий суд потрібно віднести і наявність можливостей для перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, що пов'язується з: появою фактичних обставин, які мають істотне значення для правильного вирішення справи, але на момент постановлення рішення не були відомими ні сторонам, ні суду; нових обставин правового характеру, які зумовлюють об'єктивну зміну сталої практики адміністративних судів у зв'язку з виробленням нових правових підходів для вирішення справ іншими юрисдикціями, які мають істотне значення для публічного порядку України та ефективного і дієвого захисту прав людини.

Відповідно до ч. 2 ст. 361 КАС України підставами для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами є: 1) істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи; 2) встановлення вироком суду або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що потягли за собою ухвалення незаконного рішення у цій справі; 3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, яке підлягає перегляду.

Таким чином, основна мета перегляду судових рішень в адміністративному судочинстві полягає в гарантуванні справедливості розгляду справ та відновленні порушених прав і свобод у сфері публічного управління. Це досягається шляхом виправлення судових помилок під час апеляційного розгляду, а також забезпеченням єдності та сталості судової практики через касаційне провадження. Крім того, перегляд судових рішень

за нововиявленими або винятковими обставинами спрямований на усунення інституційних недоліків, які призводять до порушення прав людини.

2.3 Забезпечення доступу до адміністративного судочинства на стадії виконання судових рішень

Доступ до адміністративного судочинства для реалізації права на справедливий суд передбачає не лише отримання рішення у справі, але й належне його подальше виконання. Ухвалення судового рішення має відповідати вимогам можливості його подальшого виконання, а отже, відображатися на ефективності судового захисту суб'єктивних публічних прав загалом. Належне виконання судового рішення залежить від якості законодавства у відповідній сфері. Виконання судового рішення є складовою реалізації права на доступ до адміністративного судочинства [47].

Сприяє виконанню судового рішення діяльність спеціальних суб'єктів, якими є приватні та державні виконавці, статус яких визначено спеціальним законодавством [130; 225]. Рішення суду не повинні бути декларативними, що означає необхідність запровадження їх добровільного чи примусового виконання [19]. Без виконання судового рішення фактично не досягається кінцева мета судового розгляду адміністративної справи, що полягає в усуненні проявів порушення суб'єктивних публічних прав, їх відновленні та створенні умов для їх подальшої належної реалізації [92].

Однак при цьому практика ЄСПЛ право вимоги забезпечення належного виконання судового рішення не визначає як абсолютне право особи. Право вимоги забезпечення належного виконання судового рішення може бути обмежено законом, легітимною метою та принципами розумності і справедливості [214].

У справі *Hornsby v. Greece* ЄСПЛ підкреслив, що право на доступ до суду було б ілюзорним, якби правова система договірної держави допускала, щоб неналежне виконання судового рішення чи взагалі його невиконання

фактично є порушенням статті 6 Конвенції і створює лише ілюзію доступу до правосуддя в країні [212].

Належність виконання судового рішення має відповідати принципам верховенства права, справедливості, законності, дотримання строків такої діяльності, об'єктивності реалізації, суб'єктної відповідності.

Недотримання зазначених принципів є посяганням на право особи на справедливий суд [219].

Забезпечення реалізації принципу верховенства права зобов'язує державу та будь-який її орган належно виконувати судові рішення, розпорядження й інші акти [218]. Невиконання судового рішення не може обґрунтовуватися державою через брак коштів державного бюджету на це [169; 229].

Так, у справі «Комнацький проти України», де предметом скарги було неналежне виконання рішення про надання житла особі, ЄСПЛ висловив погодження з тим, що «виконання рішення, яким передбачено зобов'язання немайнового характеру, може вимагати більше часу, ніж у випадку виплати суми, присудженої Судом». Однак при цьому ЄСПЛ зазначив, що важливо «відрізнити цю справу «Комнацький проти України» від справи Ганенка (Ganenko), у якій дворічна затримка в наданні заявникові автомобіля, зробленого спеціально для інвалідів, не порушувала вимог Конвенції через сукупність таких причин. ЄСПЛ зазначив, що неналежність виконання рішення про надання житла скаржнику (Комарницькому) виходить із його невиконання до теперішнього часу, тобто понад три роки, незважаючи на обставини, які спонукали місцеві органи влади діяти з особливою ретельністю, і недотримання чітко визначених строків провадження в таких категоріях справ. Крім того, ЄСПЛ зазначає, що у справі «Комнацький проти України» органи державної влади повідомили заявника, що рішення не було виконане через відсутність фінансових можливостей державного бюджету купити або побудувати нову квартиру. Але ЄСПЛ наголошує, що органи державної влади не повинні посылатися на нестачу фінансування як на

виправдання існування заборгованості за рішенням суду. Отже, затримка у виконанні судового рішення може бути виправдана тільки за певних обставин, але не повинна суперечити сутності прав, які захищаються пунктом 1 статті 6 Конвенції. ЄСПЛ пояснює, що у справі «Комнацький проти України» належним виконанням судового рішення органами влади було б надання грошової компенсації, достатньої для придбання особою житла, якого вона потребувала, чи демонстрації з боку органу влади інших спроб виконати судові рішення у строки, встановлені чинним законодавством. Натомість, як зазначає ЄСПЛ, «урядом не було наведено жодних правдоподібних пояснень щодо того, чому державний виконавець звернувся за зміною способу виконання рішення майже через півтора року після відкриття виконавчого провадження. Цей строк є надто тривалим з огляду на обставини справи, тоді як зрозуміло, ab initio, що боржник не мав у наявності житла для виконання рішення суду, тому що на той час велика кількість людей чекали на житло з початку 1990-х років (п. 21) [169]. Крім того, неналежності виконання рішення про надання житла сприяли дії суду щодо незадоволення клопотання скаржника про заміну способу виконання, що було заявлено державним виконавцем у справі [169].

Відповідно до змісту Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» [116], у разі ухвалення судового рішення не на користь суб'єкта владних повноважень воно повинно виконуватися боржником через списання коштів із власного рахунку, в межах бюджетних призначень, протягом трьох місяців. При цьому вбачається, що було б доцільним видаткову частину Державного бюджету України побудувати із зазначенням як окремої її статті виділення коштів на виконання судових рішень.

До характеристик окремих категорій справ, що розглядаються в порядку адміністративного судочинства, потрібно віднести скорочені терміни їх розгляду, що, безумовно, позначається і на особливості їх належності виконання. Такими, зокрема, є виборчі спори, спори у сфері соціального

захисту та забезпечення прав особи. У фінансово-правових спорах встановлюються особливості їх виконання, що полягають у зупиненні видаткових операцій платника податків на рахунках платника податків, підтвердженні обґрунтованості адміністративного арешту майна платника податків, наданні дозволу на погашення всієї суми податкового боргу за рахунок майна платника податків, що перебуває у податковій заставі, зобов'язанні керівника підприємства провести інвентаризацію основних фондів, товарно-матеріальних цінностей, які перебували або перебувають під митним контролем чи використовувалися цим підприємством разом із товарами, які були поміщені у відповідний митний режим [49].

Однак при цьому забезпечення виконання рішення суду має відповідати вимогам співмірності та пропорційності [145].

Зокрема, застосування такого засобу забезпечення виконання рішення в податковому спорі, як податкова застава, має відповідати обсягу зобов'язання, покладеного на боржника [145].

Сприяє досягненню належності виконання судового рішення реалізація функції судового контролю, що має відповідати правилу, відповідно до якого суд, що ухвалив судове рішення в адміністративній справі, може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення (ст. 382 КАС України) [49]. Однак при цьому реалізація функції судового контролю входить до обсягу дискреційних повноважень суду, що полягає у наданні можливості суду вибирати механізм її впровадження з урахуванням фактичних обставин справи та міркувань ефективного захисту прав людини [180]. Крім того, застосування засобів судового контролю має бути пов'язано в тому числі і з волевиявленням позивача у справі [180].

Застосування засобів судового контролю може відбуватися як під час судового розгляду адміністративної справи, так і після ухвалення рішення у справі, у разі невиконання судового рішення, що має зніщуватися позивачем; при цьому невиконання судового рішення не є самостійним

предметом окремого судового провадження (ухвала Великої Палати Верховного Суду у справі № К/9901/19556/19 від 27.12.2019) [181].

До засобів судового контролю, що допомагає реалізувати вимоги належності виконання рішення суду, може бути віднесено подання відповідачем звіту про виконання судового рішення, що може бути обтяжено накладенням штрафу в разі його неподання. При цьому варто зазначити, що не може вважатися належним виконане рішення суду, що виявилось в ухваленні адміністративного акта суб'єктом владних повноважень, що при цьому не змінило сутності попереднього рішення органу влади у спірних правовідносинах.

Функціонально застосування засобів судового контролю має переслідувати не перегляд судового рішення по суті, а подолання наявних перешкод, що унеможливають належність виконання судового рішення.

Формами невиконання судового рішення в адміністративних справах є: недотримання строків розгляду заяви позивача; неприйняття рішення в належній формі; інші прояви ухилення адміністративного органу від виконання судового рішення [103].

Належним виконанням має визнаватися прагнення суб'єкта владних повноважень, що виявляється у вчиненні неодноразових дій, спрямованих на відновлення порушеного суб'єктивного публічного чи приватного права особи. Не є належним, як зазначено в постанові Другого апеляційного адміністративного суду у справі № 591/6580/16-а від 15.07.2019, винесення на голосування міської ради питання, виконання якого передбачалось у суті судового рішення, одноразово, адже згідно із ст. 42 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [128] міський голова наділений повноваженнями щодо скликання сесії ради, внесення пропозицій і формування порядку денного сесій ради, що значно розширює коло можливостей, реалізація яких може позитивно вплинути на виконання судового рішення [102].

Попри позитивні зміни, що були внесені до КАС України (зокрема, до його статті 382) у 2024 році [111], поки залишається негативна тенденція до зростання кількості судових рішень, що виконуються владними суб'єктами неналежно, що в тому числі обумовлено браком коштів Державного бюджету України. За підрахунками 2022 року, обсяг коштів, які є необхідними для належного виконання рішень суду, покладених на державу, становить 1/4 ВВП України [165]. Однак при цьому побудова структури Державного бюджету України не передбачає встановлення такого кошторису бюджету органів публічної влади, де б мали бути спрогнозовані обсяг заборгованості органів влади за попередні роки та можливості їх погашення за кошти резервного фонду відповідних бюджетів різних рівнів.

Відмінною від функції судового контролю над виконанням судового рішення, встановленої ст. 382 КАС України, є процедура визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених суб'єктом владних повноважень, що закріплюється положеннями ст. 383 КАС України.

Ст. 383 КАС України встановлено, що особа-позивач, на користь якої ухвалено рішення суду, має право подати до суду першої інстанції заяву про визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених суб'єктом владних повноважень – відповідачем на виконання такого рішення суду, або порушення прав позивача, підтверджених таким рішенням суду. У такій заяві зазначаються: «1) найменування адміністративного суду, до якого подається заява; 2) ім'я (найменування) позивача, поштова адреса, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти (за наявності), відомості про наявність або відсутність електронного кабінету; 3) ім'я (найменування) відповідача, посада і місце служби посадової чи службової особи, поштова адреса, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо вони відомі; 4) ім'я (найменування) третіх осіб, які брали участь у розгляді справи, поштова адреса, номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо вони відомі; 5) номер адміністративної справи; 6) відомості про набрання рішенням законної сили та про наявність відкритого касаційного

провадження; 7) інформація про день пред'явлення виконавчого листа до виконання; 8) інформація про хід виконавчого провадження; 9) документ про сплату судового збору, крім випадків, коли його не належить сплачувати за подання відповідної заяви; 10) перелік документів та інших матеріалів, що додаються» [49].

На підтвердження обставин, якими обґрунтовуються вимоги, позивач зазначає докази, про які йому відомо і які можуть бути використані судом.

До заяви додаються докази її надсилання іншим учасникам справи. Таку заяву про визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених суб'єктом владних повноважень, може бути подано протягом десяти днів з дня, коли позивач дізнався або повинен був дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів, але не пізніше дня завершення строку пред'явлення до виконання виконавчого листа, виданого за відповідним рішенням суду. У разі відповідності заяви вимогам, визначеним у ст. 383 КАС України, вона підлягає розгляду та вирішенню в порядку письмового провадження або в судовому засіданні на розсуд суду протягом десяти днів з дня її отримання. Неприбуття в судове засідання осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає розгляду такої заяви. У разі невідповідності заяви вказаним у ст. 383 КАС України вимогам, а також у разі подання заяви особою, яка відповідно до частини шостої статті 18 КАС України зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але не зареєструвала його, така заява ухвалою суду, прийнятою в порядку письмового провадження, повертається заявнику. Така ухвала суду може бути оскаржена [49].

За відсутності обставин протиправності відповідних рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень – відповідача та порушення ним прав, свобод, інтересів особи-позивача суд постановляє ухвалу про залишення заяви без задоволення, яка може бути оскаржена в порядку, встановленому статтею 294 КАС України. За наявності підстав для

задоволення заяви суд постановляє ухвалу в порядку, передбаченому статтею 249 КАС України [49].

Сприятиме належності виконання судового рішення здійснення синхронізації Державного реєстру боржників[32], автоматизованої системи виконавчого провадження [122] та Єдиного державного реєстру судових рішень [125].

В умовах воєнного стану було запроваджено здійснення державної реєстрації виконавчих документів, інших документів виконавчого провадження, фіксування виконавчих дій в автоматизованій системі виконавчого провадження, яка обліковує виконавчі документи за категорією стягнення (характером зобов'язання), суб'єктом стягувача та боржника, суб'єктом видачі виконавчого документа [184].

Рішення виконавців і посадових осіб органів державної виконавчої служби (постанови, а також інші документи виконавчого провадження) виготовляються за допомогою автоматизованої системи виконавчого провадження відповідно до шаблонів документів. Виконавцем до автоматизованої системи виконавчого провадження обов'язково вносяться відомості про проведення всіх виконавчих дій і прийняття процесуальних рішень, а також відомості про всі документи, отримані на запит виконавця, заяви сторін виконавчого провадження, відповіді на них та їх скановані копії.

Автоматизована система виконавчого провадження забезпечує автоматизований арешт коштів боржника за виконавчими провадженнями відповідно до Порядку автоматизованого арешту коштів боржників на рахунках у банках, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 16.04.2019 № 1203/5 [124].

Також автоматизована система виконавчого провадження забезпечує інформаційну взаємодію з іншими реєстрами та базами даних державних органів, що містять дані про майно, доходи боржника. Однак і досі не відбулася синхронізація із Єдиним державним реєстром судових рішень [184].

З метою підвищення ефективності роботи автоматизованої системи виконавчого провадження в умовах воєнного стану у травні 2022 року ДП «НАІС» оновило перелік категорій стягнення, за якими в системі обліковуються виконавчі документи. Новий підхід до класифікації документів базується на типі стягнення (майнове чи немайнове) та характері зобов'язання, що дає змогу точніше відобразити зміст документа в системі. Крім того, була впроваджена можливість ухвалення рішень про припинення розшуку майна боржника у тих виконавчих провадженнях, де раніше було винесено постанови про зупинення виконавчих дій.

У червні 2022 року адміністратор системи виконавчого провадження вніс зміни до алгоритму формування архіву виконавчих проваджень. Також було вдосконалено механізм автоматизації платежів та запроваджено нову структуру обмінних файлів для забезпечення автоматизованого арешту коштів боржників на їх банківських рахунках.

У вересні того ж року ДП «НАІС» розширило перелік доступних у системі виконавчих дій, а також надало можливість державним виконавцям ухвалювати постанови про видалення інформації про боржників з Єдиного реєстру боржників [184].

Крім того, за допомогою автоматизованої системи виконавчого провадження та Єдиного реєстру боржників створена можливість для кожного самотійного здійснити перевірку інформації щодо себе [184].

В умовах воєнного стану набуває особливої актуальності вирішення питання належності виконання судових рішень, які мають стратегічно важливе значення для української держави, якими, зокрема, є підприємства паливно-енергетичної системи. «За законодавством України підприємства паливно-енергетичного комплексу мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, тому, на думку Конституційного Суду України, з метою створення умов для підтримання їх стабільного фінансово-економічного стану законом можуть встановлюватися особливості правового регулювання відносин у цій сфері. У зв'язку із цим зупинення проведення виконавчих дій

щодо примусового виконання судових рішень про стягнення з таких підприємств у разі їх внесення до Реєстру заборгованості, що виникла внаслідок неповних розрахунків за енергоносії, є заходом, спрямованим на забезпечення життєво важливих суспільних інтересів» [145].

Отже, виконання судового рішення в адміністративній справі є важливою складовою права особи на справедливий суд. Підвищенню ефективності виконання судового рішення в адміністративній справі може бути вжиття таких організаційно-правових напрямів, як активізація процесів синхронізації Державного реєстру боржників, автоматизованої системи виконавчого провадження та Єдиного державного реєстру судових рішень; перегляд підходів до нормативної побудови видаткової частини Державного та місцевих бюджетів, де необхідним є встановити цільові кошти, що мають спрямовуватися на виконання зобов'язань органів державної влади та місцевого самоврядування; нормативна визначеність процедури виконання судових рішень в адміністративних справах і встановлення чітких строків та відповідальності за їх невиконання; запровадження механізмів стимулювання добровільного виконання судових рішень відповідачами; вирішення проблем кадрового потенціалу виконавчої служби в Україні шляхом запровадження до державних стандартів підготовки юристів-правників окремих навчальних дисциплін, присвячених питанням вивчення структури та специфіки діяльності органів та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів; запровадження систем моніторингу виконання судових рішень в адміністративних справах; сприяння розвитку міжнародного співробітництва у сфері виконання судових рішень, обміну відповідним досвідом і передовими практиками.

Висновки до другого розділу

У другому розділі дисертації висвітлено питання забезпечення доступу до адміністративного судочинства як гарантії реалізації права на справедливий суд. Для досягнення поставленої цілі другого розділу поставлено такі завдання: охарактеризувати забезпечення доступу до адміністративного судочинства на підготовчій стадії розгляду та вирішення публічно-правових спорів; висвітлити особливості забезпечення доступу до адміністративного судочинства під час розгляду та вирішення публічно-правових спорів; відобразити специфіку забезпечення доступу до адміністративного судочинства на стадії виконання судових рішень. Досягнення поставлених завдань другого розділу дало можливість обґрунтувати ряд авторських висновків і пропозицій.

1. Охарактеризовано забезпечення доступу до адміністративного судочинства на підготовчій стадії розгляду та вирішення публічно-правових спорів.

Визначено, що забезпечення ефективності врегулювання публічно-правових спорів шляхом їх розгляду в порядку адміністративного судочинства нерозривно пов'язується з належністю й ефективністю механізмів надання правничої допомоги як «правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення в разі порушення». Встановлено, що органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування забороняється встановлювати плату за надання будь-якого з видів правничих послуг, передбачених частиною другою статті 7 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», та за видачу особам бланків заяв, звернень, запитів, довідок, інших документів, подання яких передбачено законодавством для реалізації прав і свобод людини і громадянина. Визначено спірність положення, зміст якого полягає у допустимості відмови від надання безоплатної правничої допомоги особі, яка не довела свою приналежність до

соціально вразливих категорій населення, що протирічить положенню про те, що подання неповного комплекту документів не є підставою для ненадання особі правничої допомоги. Обґрунтовано, що реалізація права на отримання безоплатної правової допомоги не належить до категорії абсолютних прав. Встановлено, що право на вибір адвоката може бути обмежено і не є абсолютним правом (*Croissant v. Germany*). Встановлено, що для визначення особи, уповноваженої на надання безоплатної правової допомоги, повинні бути враховані побажання заявника, але його інтереси не є пріоритетними, і визначається пріоритетність здійснення правосуддя у справі.

Обґрунтовано важливість забезпечення надання особі права на безоплатну правничу допомогу шляхом запровадження додаткових гарантій щодо його реалізації, що має пов'язуватися із встановленням серед кола підстав надання відстрочки від мобілізації, що потребує перегляду змісту ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», де є необхідним встановити серед осіб, що мають право на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації, адвокатів, які надають безоплатну правничу допомогу.

На основі досвіду нормативно-правового регулювання функціонування системи соціального страхування, що діє у ФРН, визначено доцільність переходу до страхування особи на випадок отримання як медичних послуг застрахованою особою, так і правових послуг та правової допомоги.

До питань забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства в розрізі реалізації особою права на справедливий суд віднесено питання справляння судового збору, що перевіряється на стадії підготовчого розгляду позовної заяви, встановлення її прийнятності до вирішення. Визначено, що питання справляння судового збору сприяє досягненню таких цілей: майнове забезпечення функціонування судової системи; застосування певних фільтрів щодо мінімізації проявів подання необґрунтованих заяв і клопотань, коли заява подається не для досягнення результату захисту порушеного права чи інтересу, а для затягування процесу.

Встановлено, що відповідно до змісту положень Бюджетного кодексу України та побудови бюджетної системи України, кошти судового збору спрямовуються до спеціального фонду Державного бюджету України. Акцентовано увагу, що отримані від справляння судового збору мають використовуватися для «забезпечення здійснення судочинства та функціонування органів судової влади», однак при цьому, за експертними оцінками, стан майнового забезпечення системи судоустрою є недостатнім, що призводить до постійних проблем із фінансування організаційно-правових заходів діяльності судів. Обґрунтовано, що для вирішення проблеми фінансування системи судоустрою вбачається за доцільне передбачити окремий державний фонд – Державний фонд судової системи, що має бути відображено шляхом внесення змін до чинної редакції Бюджетного кодексу через її доповнення ст. 24-7, що сприятиме не лише цільовому використанню коштів, отриманих від справляння судового збору, на потреби системи судоустрою, але й подоланню перешкод у поверненні коштів, отриманих від справляння судового збору, в разі задоволення позову чи інших підстав повернення судового збору.

Визначено, що судові витрати не повинні бути перешкодою у реалізації доступу до правосуддя. Встановлено, що відповідно до ст. 133 КАС України суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою зменшити розмір належних до оплати судових витрат чи звільнити від їх оплати повністю або частково, чи відстрочити або розстрочити сплату судових витрат на визначений строк. На основі аналізу статті 133 КАС України зроблено висновок, що, попри прагнення законодавця забезпечити доступ до правосуддя для малозабезпечених осіб, ця проблема не вирішується однозначно, адже встановлення відстрочки чи розстрочки для таких осіб може не призвести до вирішення проблеми доступу до адміністративного судочинства. Обґрунтовано необхідність перегляду шляхом скасування частини 2 статті 133 КАС України.

Акцентовано увагу, що важливим є не лише надання державою для особи можливостей для отримання безоплатної правничої допомоги, але і якість такої допомоги (справа «Л. Т. проти України» (заява № 13459/15, рішення ЄСПЛ від 06.06.2024).

Обґрунтовано необхідність перегляду ставки судового збору в разі подання адміністративного позову онлайн за допомогою використання електронних засобів зв'язку, що є передбаченим відповідно до практики правового регулювання та застосування, запровадженої, зокрема, у Великій Британії, що може бути реалізована шляхом доповнення частини першої статті 4 Закону України «Про судовий збір» абзацом другим у такій редакції: «Розмір ставки судового збору зменшується на 10 % у разі подання заяви або скарги через систему електронного судочинства» (додаток Б).

Встановлено, що в сучасних умовах розвитку адміністративного судочинства процедури примирення та медіації набувають все більшої актуальності як інструменти досудового врегулювання публічно-правових спорів.

Визначено, що, розглядаючи питання розмежування примирення та медіації, важливо звернути увагу на роль судді в цих процесах; у випадку примирення суддя, який керує ходом судового процесу, також сприяє примиренню сторін, тоді як медіація відбувається без участі суду, поза межами адміністративного судочинства.

Зроблено висновок, що діяльність, яка здійснюється поза адміністративним судочинством, не є процесуальною, а отже, не може охоплюватися поняттям «процедури примирення». Зазначено, що досягнення примирення сторін виведено за межі підготовчого провадження, що свідчить про те, що воно не вважається першочерговою метою та завданням підготовчого провадження. Підкреслюється, що примирні процедури за участі судді здійснюються лише до розгляду справи по суті.

Акцентовано увагу, що питання щодо додержання досудового врегулювання адміністративного спору стосується проблематики обмеження

прав людини на судовий захист. Розглянуто ситуації, коли сторони у спорі готові досягти компромісного варіанта вирішення спору шляхом переговорів та врегулювати його без витрат часу на судові процедури й ухвалення судом рішення по суті. Наголошується, що в разі застосування позасудових процедур врегулювання спору потрібно встановити, наскільки ефективно можна поновити порушені права та які процесуальні зусилля слід докласти для досягнення цієї мети, тобто йдеться про процесуальну економію для поновлення порушеного права.

Встановлено, що у сфері адміністративного судочинства використання примирних процедур і медіації викликає певні питання, пов'язані з принципом законності в діяльності посадових осіб та подоланням проявів корупційних ризиків. Визначено, що у адміністративному судочинстві врегулювання спору за участю судді має свої особливості, що надають цій процедурі специфічних рис. Встановлено, що примирення стосується виключно прав і обов'язків сторін спору, однак за умови, що це не порушує прав чи інтересів третіх осіб, домовленості можуть виходити за межі первинного предмета спору. Підкреслено, що умови примирення мають відповідати вимогам закону та не перевищувати повноваження органу чи посадової особи, яка виступає стороною у спорі як суб'єкт владних повноважень. Визначено, що якщо сторони досягли згоди, провадження у справі зупиняється на строк, необхідний для врегулювання спору, і цей строк законодавством не обмежується. Підкреслено, що про досягнення примирення складається спільна заява, підписана сторонами. Встановлено, що завершується процедура винесенням судом ухвали, яка закриває провадження у справі; така ухвала має юридичну силу виконавчого документа, що дає можливість реалізовувати досягнуті домовленості. З огляду на це визначено, що зміст медіації в адміністративному судочинстві суттєво відрізняється від медіації в цивільному процесі, де домінуючим є принцип диспозитивності та рівності сторін, відсутності субординаційних відносин між учасниками справи. Обґрунтовано, що проблематичність

медіації як способу досудового врегулювання спорів у сфері здійснення владних повноважень зумовлена дискрецією (свободою розсуду) органу публічної влади.

На основі досвіду Франції із застосування примирних процедур в адміністративному судочинстві визначено, що їх впровадження сприяє створенню умов розвантаження судової системи. Так, визначено, що починаючи із 2017 року адміністративні суди й апеляційні адміністративні суди у Франції запровадили 4327 процедур добровільної медіації, половина з яких завершилася угодою. Визначено, що у Франції обов'язкова система попередньої медіації стала постійною з 25 березня 2022 року, що дало можливість досягти мирової угоди в 76 % із 4364 попередніх процедур медіації, проведених з початку випробувального періоду. Обґрунтовано, що розвиток цифрового адміністрування, складність певних норм права та множинність адміністративних процедур можуть бути джерелами розбіжностей між адміністративною владою та громадянами, а медіація дає змогу налагодити діалог, головним чином в усній формі, під час угоди, менш формальної, ніж у залі суду, з метою пошуку компромісу, прийняттого для обох сторін, громадянина й адміністрації.

До позитивних ознак застосування медіації в адміністративному судочинстві віднесено те, що саме такий процес спільного пошуку рішення може бути способом збереження тривалих відносин між сторонами, наприклад, у випадку, коли державний службовець бере участь у суперечці з департаментом, у якому він працює. Встановлено, що у Франції система медіації виявилася особливо ефективною у суперечках, пов'язаних із національним агентством зайнятості *Rôle Emploi* (Центром зайнятості Франції), де 98 % із 2644 справ, у яких було завершено процес медіації, завершилися угодою.

2. Охарактеризовано забезпечення доступу до адміністративного судочинства під час розгляду та вирішення публічно-правових спорів.

Визначено, що важливим у забезпеченні доступу до адміністративного судочинства та судового розгляду публічно-правових спорів є дотримання розумних строків врегулювання суперечностей, пов'язаних із реалізацією прав та інтересів особами. Визначено, що концепція розумності строків базується на принципі судового розсуду, відповідно до якого суд, керуючись законом, визначає строки проведення певних процедур, враховуючи особливості конкретної справи, що породжує питання щодо підстав і обставин, за яких суд може встановлювати відповідні процесуальні строки, що зрештою впливає на тривалість судового розгляду.

У висвітленні категорії розумних строків важливим є звернення дослідницької уваги до позиції Конституційного Суду України, висловленої у рішенні № 5-р/2020 від 17.03.2020, де зазначено, що реалізація апеляційного перегляду справи, якщо воно не призводить до вирішення справи по суті, має визначатися як затягування судового процесу.

Підкреслено, що часто норми національної правової системи побудовані так, що в них визначені лише повноваження й обов'язки, якими наділений суб'єкт, тоді як строки для реалізації таких можливостей чи зобов'язань не визначаються та мають відповідати критеріям розумності; водночас нормативне закріплення абсолютної кількості строків не є практично цінним і не сприятиме досягненню цілей здійснення адміністративного судочинства. Зроблено висновок, що тривалість судового розгляду адміністративного (публічно-правового) спору має виходити з таких характеристик, як складність справи, діяльність учасників справи, предмет позову.

Визначено, що в адміністративному судочинстві України діють такі процедурні режими врегулювання спорів: 1) спрощене провадження; 2) звичайне провадження та 3) особливі строки провадження, які прямо визначаються законодавством (наприклад, такими є строки розгляду виборчих спорів (ст. 273–278 КАС України). Акцентовано увагу, що, попри встановлення різних режимів судового розгляду справи, є схожість підходів

до вирішення питання про тривалість її судового регулювання, що залежить: від характеру предмета спору; інтересу, що обстоюється сторонами; суспільного значення справи; вибраного способу захисту; складності доказування у справі; наявності чи відсутності множинності сторін у справі, наявності чи відсутності домовленості між сторонами про спрощений розгляд справи. Строки розгляду справи в порядку адміністративного судочинства класифіковано: залежно від їх ступеня визначення строків та можливості їх пропущення й відновлення строки бувають абсолютними та відносними; залежно від цільового призначення строки в адміністративному судочинстві поділяються на основні та строки забезпечення позову.

Визначено, що негативно впливають на ефективність врегулювання публічно-правового спору такі прояви діяльності учасників справи, як: несприяття особи забезпеченню оперативного врегулювання справи; зміна представників сторін справи (що є частою та необґрунтованою); надмірні запити, клопотання; затягування справи шляхом впровадження спроб домогтися мирової угоди; помилки у визначенні предметної та територіальної юрисдикції суду; зловживання правами.

Визначено, що обмеження права на оскарження судових рішень у вищих інстанціях (апеляційній чи касаційній) можливе лише у випадках, передбачених Конституцією та законами України, за умови обґрунтованості оскарження, його пропорційності та дотримання принципу верховенства права.

Визначено, що основним функціональним навантаженням апеляційного перегляду є перевірка судом правильності застосування закону та встановлення фактів, що мають значення для правильного вирішення справи, тобто усунення судових помилок і поновлення порушеного права. Аргументовано, що відмінностями між апеляційною скаргою та касаційною скаргою є те, що перша подається на рішення, яке не набуло ще законної сили, тоді як друга подається на рішення, яке набрало законної сили; крім того, касаційна інстанція є судовою інстанцією, де спір розглядається по суті

права, а в апеляційній судовій інстанції відбувається рішення з питань факту та права.

Визначено, що функціонально касаційний перегляд дає можливість досягти таких цілей: забезпечення єдності судової практики; перевірка належності правильності застосування закону судами першої та апеляційної інстанцій, як норм матеріального, так і норм процесуального права; подолання прогалин у правовому регулюванні та тлумаченні правових норм.

Визначено, що право на апеляційний та касаційний перегляд не є абсолютним і може бути обмежено, що розуміється як застосування так званих касаційних фільтрів та апеляційних фільтрів.

Виявлено, що до гарантій забезпечення права на справедливий суд потрібно віднести і наявність можливостей для перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, що пов'язується із появою фактичних обставин, що мають істотне значення для правильного вирішення справи, але на момент постановлення рішення не були відомими ні сторонам, ні суду; новими обставинами правового характеру, які зумовлюють об'єктивну зміну сталої практики адміністративних судів у зв'язку з виробленням нових правових підходів для вирішення справ іншими юрисдикціями, які мають істотне значення для публічного порядку України й ефективного та дієвого захисту прав людини.

3. Охарактеризовано забезпечення доступу до адміністративного судочинства на стадії виконання судових рішень.

Акцентовано увагу, що доступ до адміністративного судочинства для реалізації права на справедливий суд передбачає не лише отримання рішення у справі, але й належне його подальше виконання. Підкреслено, що ухвалення судового рішення має відповідати вимогам можливості його подальшого виконання, а отже, відображатися на ефективності судового захисту суб'єктивних публічних прав загалом. Визначено, що вимоги забезпечення належного виконання судового рішення можуть бути обмежені законом, легітимною метою і принципами розумності та справедливості.

З'ясовано, що належність виконання судового рішення має відповідати принципам верховенства права, справедливості, законності, дотримання строків такої діяльності, об'єктивності реалізації, суб'єктної відповідності.

Визначено, що відповідно до Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» у разі ухвалення судового рішення не на користь суб'єкта владних повноважень воно повинно виконуватися боржником через списання коштів із власного рахунку, в межах бюджетних призначень, протягом трьох місяців, що потребує перегляду підходів до структури видаткової частини Державного бюджету України із зазначенням як окремої її статті виділення коштів на виконання судових рішень.

Встановлено, що сприяє досягненню належності виконання судового рішення реалізація функції судового контролю, що має відповідати правилу, відповідно до якого суд, що ухвалив судові рішення в адміністративній справі, може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення (ст. 382 КАС України). Визначено, що реалізація функції судового контролю входить до обсягу дискреційних повноважень суду, що полягає у наданні можливості суду вибирати механізм її впровадження з урахуванням фактичних обставин справи та міркувань ефективного захисту прав людини. Акцентовано увагу, що застосування засобів судового контролю має бути пов'язано в тому числі і з волевиявленням позивача у справі.

Зроблено висновок, що застосування засобів судового контролю може відбуватися як під час судового розгляду адміністративної справи, так і після ухвалення рішення у справі, у разі невиконання судового рішення, що має зніщуватися позивачем; при цьому невиконання судового рішення не є самостійним предметом окремого судового провадження (ухвала Великої Палати Верховного Суду у справі № К/9901/19556/19 від 27.12.2019).

До засобів судового контролю, що допомагає реалізувати вимоги належності виконання рішення суду віднесено: подання відповідачем звіту

про виконання судового рішення, що може бути обтяжено накладенням штрафу в разі його неподання. Зазначено, що не може вважатися належним виконане рішення суду, що виявилось в ухваленні адміністративного акта суб'єктом владних повноважень, що при цьому не змінило сутності попереднього рішення органу влади у спірних правовідносинах.

Підкреслено, що функціонально застосування засобів судового контролю має переслідувати не перегляд судового рішення по суті, а подолання наявних перешкод, що унеможливають належність виконання судового рішення.

Визначено, що формами невиконання судового рішення в адміністративних справах є: недотримання строків розгляду заяви позивача; неприйняття рішення в належній формі; інші прояви ухилення адміністративного органу від виконання судового рішення.

Визначено, що належним виконанням має визнаватися прагнення суб'єкта владних повноважень, що виявляється у вчиненні неодноразових дій, спрямованих на відновлення порушеного суб'єктивного публічного чи приватного права особи.

Визначено, що, попри позитивні зміни, що були внесені до КАС України (зокрема, до його статті 382) у 2024 році, поки залишається негативна тенденція до зростання кількості судових рішень, що виконуються владними суб'єктами неналежно, що в тому числі обумовлюється браком коштів Державного бюджету України. За підрахунками 2022 року, обсяг коштів, які є необхідними для належного виконання рішень суду, покладених на державу, становить 1/4 ВВП України. Однак при цьому побудова структури Державного бюджету України не передбачає встановлення такого кошторису бюджету органів публічної влади, де б мали бути спрогнозовані обсяг заборгованості органів влади за попередні роки та можливості їх погашення за кошти резервного фонду відповідних бюджетів різних рівнів.

Визначено, що відмінною від функції судового контролю над виконанням судового рішення, встановленої ст. 382 КАС України, є

процедура визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених суб'єктом владних повноважень, що закріплюється положеннями ст. 383 КАС України.

Аргументовано, що сприятиме належності виконання судового рішення здійснення синхронізації Державного реєстру боржників, автоматизованої системи виконавчого провадження та Єдиного державного реєстру судових рішень.

Встановлено, що в умовах воєнного стану було запроваджено здійснення державної реєстрації виконавчих документів, інших документів виконавчого провадження, фіксування виконавчих дій в автоматизованій системі виконавчого провадження, яка обліковує виконавчі документи за категорією стягнення (характером зобов'язання), суб'єктом стягувача та боржника, суб'єктом видачі виконавчого документа.

Положення та висновки, досягнуті у другому розділі дисертації, опубліковано в ряді авторських наукових праць [71; 72; 73; 74].

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання щодо визначення нормативно-правової характеристики доступу до адміністративного судочинства як гарантії реалізації права на справедливий суд, обґрунтування напрямів забезпечення його ефективності в умовах євроінтеграційних процесів в Україні. Основні положення проведеної роботи полягають у такому:

1. Встановлено, що процесуальний статус особи реалізується не лише шляхом надання їй можливості в доступності правосуддя, але й у створенні можливості для того, щоб бути заслуханим, отримати справедливе й об'єктивне обґрунтоване рішення, що має бути ухвалено в розумні строки та з визначенням найбільш ефективного способу відновлення порушеного права, що є складником концепції *good governance* (доброго урядування), що була в 1970-х рр. проголошена у Європі.

Обґрунтовано багатоаспектність реалізації процесуального статусу особи у сфері публічно-управлінських відносин, де важливим є забезпечення не лише права особи на доступ до адміністративного суду, але й права особи на належне урядування, а отже, і задоволення її суб'єктивних публічних прав та інтересів.

2. Визначено, що гарантії доступу до адміністративного суду охоплюють як законодавчо закріплені норми, так і практичні механізми, спрямовані на забезпечення ефективного та своєчасного захисту прав громадян у сфері адміністративного управління. До системи гарантій доступу до адміністративного суду віднесено: право кожної особи на звернення до суду для оскарження дій або бездіяльності органів державної влади, що впливають на реалізацію її прав; встановлення належних судових процедур, які мають бути простими та зрозумілими для всіх учасників; забезпечення доступності інформації про роботу суду – розташування, години прийому,

порядок подання заяв та оскарження рішень; отримання безоплатної юридичної допомоги для малозабезпечених верств населення, що дає можливість кожному, незалежно від фінансових можливостей, звернутися до суду для захисту своїх прав.

3. Встановлено, що започаткована у 2016 р. конституційна та судова реформи своїм наслідком мають перегляд нормативних підходів до визначення основоположних засад забезпечення доступу до адміністративного судочинства. Визначено, що внаслідок конституційно-правової реформи 2016 р. було закріплено принцип презумпції відповідальності держави перед особою, а також право кожного подати адресне звернення до адміністративного суду для захисту суб'єктивних публічних прав та інтересів у процесі їх реалізації у сфері управлінської діяльності, у процесі взаємодії приватної особи й органів державної влади.

Обґрунтовано, що невирішеними на нормативному рівні є питання: забезпечення реалізації права на звернення до адміністративного суду неповнолітньою чи малолітньою особою; реалізації права подання колективного публічно-правового позову; надмірної формалізації вимог до подання позову до адміністративного суду, що створює загрози порушенню права особи на доступ до адміністративного судочинства та захисту її суб'єктивних публічних прав.

4. Доведено, що ЄСПЛ у своїй практиці сформував підхід, відповідно до якого право на доступ до суду повинно бути «практичним та ефективним», а не лише формальним чи теоретичним. Для цього ЄСПЛ визначив такі структурні елементи реалізації права на справедливий суд: можливість подати позов і отримати судові рішення, остаточність ухвалених судом рішень, а також своєчасне їх виконання. Це комплексне розуміння права на доступ до правосуддя допомогло уніфікувати підходи до його реалізації на рівні європейського правозахисту. Водночас ефективність цього права залежить від рівня спеціалізації судової системи конкретної країни,

особливостей апеляційного та касаційного оскарження судових рішень, а також дієвості механізмів їх виконання.

5. Визначено, що забезпечення доступу до адміністративного судочинства на підготовчій стадії розгляду та вирішення публічно-правових спорів нерозривно пов'язується: з належністю й ефективністю механізмів надання правничої допомоги, що потребує перегляду підходів до здійснення представництва адвокатами; з належністю регламентації механізму справляння судового збору; з ефективністю здійснення позасудових примирних процедур.

6. Обґрунтовано, що до заходів, які сприяють подоланню проявів затягування судового розгляду справи, належить встановлений п. 2 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», де визначено, що суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності у зв'язку з його неправомірною поведінкою, яка виражається в безпідставному затягуванні або невжитті заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволіканні з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасному наданні ним копії судового рішення для її внесення до ЄДРСР. Обґрунтовано, що усунення ймовірності порушення процесуальних строків розгляду та вирішення справи є можливим шляхом використання компенсаторних і стимулюючих засобів впливу на учасників спору. Встановлено, що в межах норм чинного законодавства України тлумачення строку пов'язується зі встановленням певного періоду часу або певної календарної дати, з настанням якої відбувається трансформація адміністративно-процесуальних правовідносин, тоді як за законодавством ЄС і практикою ЄСПЛ встановлення строків виходить із застосування недопустимості зволікань у реалізації права чи інтересу, управлінського акта чи рішення, має дотримуватися принципів неупередженості та незалежності.

7. Доведено, що підвищенням ефективності виконання судового рішення в адміністративній справі може бути вжиття таких організаційно-правових напрямів, як активізація процесів синхронізації Державного реєстру

боржників, автоматизованої системи виконавчого провадження та Єдиного державного реєстру судових рішень; перегляд підходів до нормативної побудови видаткової частини державного та місцевих бюджетів, де необхідно встановити цільові кошти, що мають спрямовуватися на виконання зобов'язань органів державної влади та місцевого самоврядування; нормативна визначеність процедури виконання судових рішень в адміністративних справах і встановлення чітких строків та відповідальності за їх невиконання; запровадження механізмів стимулювання добровільного виконання судових рішень відповідачами; вирішення проблем кадрового потенціалу виконавчої служби в Україні шляхом запровадження до державних стандартів підготовки юристів-правників окремих навчальних дисциплін, присвячених питанням вивчення структури та специфіки діяльності органів та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів; запровадження систем моніторингу виконання судових рішень в адміністративних справах; сприяння розвитку міжнародного співробітництва у сфері виконання судових рішень, обміну відповідним досвідом і передовими практиками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії і практики: настільна книга судді / за заг. ред. О. М. Пасенюка. Київ : Істина, 2007. 608 с.
2. Адміністративна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України (Автори-упорядники І. Б. Коліушко, Р. О. Куйбіда) Київ : Факт, 2003. 56 с. не відповідає ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».
3. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / за ред. В. Галунька, О. Правотворової. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
4. Адміністративне судочинство України: теорія та практика: монографія. / за заг. ред. О. М. Нечитайла. Київ : ВАІТЕ, 2015. 288 с.
5. Адміністративно-правова доктрина і практика в умовах сучасних викликів : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 4–5 червня 2020 р. / ред. кол. Гриценко І. С., Мельник Р. С. та ін. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 88 с.
6. Берназюк Я. Види процесуальних строків в адміністративному судочинстві. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/601833/> (дата звернення: 01.04.2025).
7. Берназюк Я. О. Поняття «розумні строки» в адміністративному судочинстві. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 4. С. 149–157.
8. Берназюк Я. Право на доступ до судового захисту в контексті додержання строків звернення до суду, практика ЄСПЛ. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/541546/> (дата звернення: 01.04.2025).

9. Берназюк Я. Як зберегти баланс забезпечення справедливого публічного розгляду справи та дотримання розумного строку. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/129577-yak-zberegiti-balans-zabezpechennya-spravedlivogo-publichnogo-rozglyadu-spravi-ta-dotrimannya-rozumnogo-stroku> (дата звернення: 01.04.2025).

10. Бокоч М. Місце і роль рішень Європейського суду з прав людини у системі джерел конституційного права : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Ужгород, 2021. 222 с.

11. Бояринцева М. Принципи адміністративного судочинства в Україні. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2019. August. С. 57–60.

12. Бояринцева М. А. Сучасні європейські стандарти адміністративного судочинства та можливості їх запозичення Україною (на прикладі норм окремих рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 17 (1). 123. С. 67.

13. Брацук І. З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів : монографія / за наук. ред. проф. М. М. Микієвича. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016.

14. Бучик А. Впровадження принципу процесуальної регламентації в адміністративному судочинстві. *Право України*. 2018. № 2. С. 164–166.

15. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#n305>. (дата звернення: 01.04.2025).

16. Верба І. О. Право на доступ до правосуддя як об'єкт наукового аналізу: юридичний аспект. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 6. С. 19–22.

17. Верба О. Право на доступ до правосуддя та його юридичне забезпечення: загальноправова характеристика : дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2016. 220 с.

18. Виборчий кодекс України: Закон України від 19 грудня 2019 року № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

19. Виконавче провадження: теорія та практика / заг. ред. Р. Ф. Ханової та С. О. Кравцова. Харків : Право, 2021. 672 с.

20. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України № 1-в/2016 від 20.01.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-16#Text>. (дата звернення: 01.04.2025).

21. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України 4-в/2019 від 31.10.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004v710-19#Text>. (дата звернення: 01.04.2025).

22. Гарієвська М. Судовий збір у контексті доступу до правосуддя: порівняльно-правовий аспект. *Університетські правові записки*. 2019. Т. 18. № 13 (7). С. 204–211.

23. Горещкий О. Медіація в адмінсудочинстві – неможливе можливо? *Юридична газета*, 2019, № 16 (670). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/mediaciya-v-adminsudochinstvi-nemozhli-ve-mozhливо.html>. (дата звернення: 01.04.2025).

24. Господарський процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

25. Громадянам має бути забезпечений доступ до правосуддя в умовах воєнного стану. *Голос України*. 22.03.2022. URL: <http://www.golos.com.ua/article/357628>.
26. Гуйван П. Д. Розумний строк розгляду справи. Українські законодавчі та правозастосовні реалії. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 144–146.
27. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках : монографія. Харків : Право, 2010. 352 с.
28. Данішевська В. Ситуація нагадує 90-ті роки, коли судові справи перевозили в багажниках власних автомобілів. *Укрінформ*, 13.04.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3226206-valentina-danisevska-golova-verhovnogo-sudu.html>. (дата звернення: 01.03.2025).
29. Деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ № 11 від 17.10.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).
30. Дотримання вимог справедливого судового розгляду у контексті виконання рішень Європейського суду з прав людини у групі справ «Світлана Науменко проти України» та «Меріт проти України». Рада Європи, 2021.
31. Дотримання принципів демократії, прав людини та верховенства права в умовах надзвичайного стану – міркування: *Венеційська комісія за демократію через право*, CDL-PI(2020)005rev, 26.05.2020. С. 4. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-PI\(2020\)005rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-PI(2020)005rev-ukr). (дата звернення: 01.03.2025).
32. Єдиний реєстр боржників. URL: <https://erb.minjust.gov.ua/#/search-debtors>. (дата звернення: 01.03.2025).

33. Завгородній В. А. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 15 (1). С. 19–22.
34. Завидняк А. Доступ до адміністративного судочинства та досудове врегулювання спорів. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 1. С. 182–187.
35. Завидняк А. В. Доступ до адміністративного правосуддя в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство (електронне наукове видання)*. 2022. № 5. С. 218–222.
36. Завидняк А. В. Доступ до адміністративного правосуддя згідно з прецедентним правом Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 1. С. 118–122.
37. Завидняк А. В. Доступ до адміністративного судочинства та обов'язок держави захищати права людини. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2022. № 2. С. 97–102.
38. Завидняк А. В. Право на доступ до адміністративного судочинства: дис... д-ра філос. : 081. Ужгород, 2023. 206 с.
39. Загальна декларація прав людини: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 01.03.2025).
40. Закопай А. Р. Альтернативні (позасудові) способи врегулювання правових спорів: генеза наукових досліджень. *Law. State. Technology*. 2024. № 2. С. 47–52.
41. Звіт Національної асоціації адвокатів України з актуальних питань функціонування системи безоплатної правничої допомоги в Україні за 2023 рік. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/Звіт%20БПД_2023_.pdf. (дата звернення: 01.03.2025).
42. Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз. пер. з фр. Київ, 1996. 420 с.

43. Зудіхін О. В. Правова природа права на судовий захист. *Актуальні проблеми політики*. 2011. № 42. С. 71–77.
44. Іваненко Т. М. Адміністративно-правове забезпечення доступності адміністративного судочинства як складової верховенства права : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 176 с.
45. Іваненко Т. М. Доступність адміністративного судочинства в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2020. № 47. С. 95–99.
46. Іваненко Т. М., Тильчик В. В. Доступність адміністративного судочинства як елемент верховенства права. *Право і суспільство*. 2020. № 6-2. Ч. 1. С. 160–164.
47. Кайсин та ін. проти України. заява № 46144/99, рішення від 03.05.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_013#Text. (дата звернення: 01.03.2025).
48. Кирилюк І. В. Право на апеляційне оскарження судового рішення в адміністративному судочинстві як елемент права на судовий захист. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2016. № 14. С. 91–94.
49. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс Верховної Ради України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36. 37. Ст. 446.
50. Коломоєць Т. О., Колпаков В. К. Поняття доктрини адміністративного права. *Вісник НАПрНУ*. 2020. № 2. С. 14–27.
51. Колпаков В. Адміністративне судочинство: співвідношення з адміністративним процесом і предметом адміністративного права. *Право України*. 2018. № 2. С. 160–164.
52. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види, організаційно-правові питання реалізації : монографія / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : НУВС, 2002. 336 с.

53. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25 червня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text. (дата звернення: 01.03.2025).

54. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

55. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text. (дата звернення: 01.03.2025).

56. Конституція України в ред. від 03.09.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

57. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

58. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 23 липня 1996 р. № 30. Ст. 141 (з урахуванням змін, внесених Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21.02.2014 № 742-VII).

59. Корчинський О. Принципи адміністративного судочинства як основа захисту прав людини і громадянина. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. Вип. 15 (876). С. 153–159.

60. Кравцова Ю. О. Адміністративна юстиція в Україні – становлення та розвиток. *Міністерство юстиції*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_4930. (дата звернення: 01.03.2025).

61. КСУ визнав неконституційними припис закону про судовий збір, який обмежує доступ особи до Верховного Суду у цивільних справах. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/321201-ksu-priznal-nekonstitutsionnymi-predpisanie-zakona-o-sudebnom-sbore-kotoroe-ogranichivaet-dostup-litsa-v-verkhovnyu-sud-po-grazhdanskim-delam>. (дата звернення: 01.03.2025).

62. Лазур Я. В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 392–398.

63. Легеза Ю. О. Свобода та розумність як правові цінності сучасного цифрового європейського суспільства. *Law. State. Technology*, 2024. № 3. С. 9–13.

64. Легеза Ю. О. Нормативно-правові засади недоторканності судді. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 564–566.

65. Легеза Ю.О., Борисенко А.О. Процесуальний судовий розсуд у врегулюванні виборчих спорів: практика ЄСПЛ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 831–834.

66. Лемак О. В. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект: монографія. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2014. С. 9–11.

67. Лужанський А. В. Доступ до правосуддя: окремі проблеми. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 3. С. 26–29.

68. Лукошкіна Ю.Ю. Забезпечення доступу до адміністративного судочинства на стадії виконання судових рішень. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2024. № 5(65). С. 207–213.

69. Лукошкіна Ю.Ю. Право особи на справедливий суд як складова частина правового статусу учасників публічно-управлінських правовідносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 666–668.

70. Лукошкіна Ю.Ю. Розуміння змісту права особи на справедливий суд. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. № 4(86). С. 218–222.

71. Лукошкіна Ю.Ю. Нормативне регулювання забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства в загальних умовах та в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 645–650.

72. Лукошкіна Ю.Ю. Зарубіжні та міжнародні стандарти нормативного регулювання забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства. *Право та державне управління*. 2024. № 4. С. 323–327.

73. Лукошкіна Ю.Ю. Право на безоплатну правничу допомогу як складник права на справедливий суд. *Proceedings of the international scientific conference “Advances in law: the view of domestic and foreign scholars”*, Riga, the Republic of Latvia, October 3–4, 2024. Riga : Publishing House “Baltija Publishing”, 2024. P. 330–332.

74. Лукошкіна Ю.Ю. Справляння судового збору та доступ до адміністративного судочинства. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 5–7 грудня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 453–455.

75. Лукошкіна Ю.Ю. Досудовий порядок врегулювання публічно-правового спору і право на справедливий суд. *Proceedings of the international scientific conference “Theoretical foundations of law, public management and practice of their application”*, Riga, the Republic of Latvia, December 25–26, 2024. Riga : Publishing House “Baltija Publishing”, 2024. P. 281–283.

76. Майже у півтора рази побільшало судових справ у 2023 році. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/court-2023>.

77. Малихіна В. Додержання процесуальних строків адміністративного судочинства. *Адміністративне право і процес*. 2020. № 10. С. 133–137.

78. Марочкін І. Є. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації. *Судова реформа в Україні. Проблеми та перспективи*: Мат. наук.-практ. конф. 18–19 квітня 2002 р. Київ : Юрінком Інтер, 2002. С. 33–35.
79. Мельник В. В. Актуальні питання визначення розумності строків в адміністративному судочинстві. *Молодий вчений*. 2018. № 5 (57). С. 628–630.
80. Мельник Р. С. Ще раз про сутність та ознаки публічно-правових відносин. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2008. № 4. С. 55–64.
81. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право. За заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : ВАІТЕ, 2014. 376 с. С. 345–350.
82. Миронюк Р. В. Особливості судового розгляду окремих категорій адміністративних справ : навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 351 с.
83. Михайленко О. Про систему елементів доступності громадян до правосуддя. *Вісник Академії прокуратури України*. 2007. № 3. С. 39–43.
84. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 01.03.2025).
85. Мірило правовладдя. Коментар. Глосарій. Rule of Law Checklist / пер. С. Головатий. Київ : ВАІТЕ, 2017. С. 23.
86. Навроцька Ю. В. Строки судового розгляду в цивільному процесі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридичні науки*. 2013. Вип. 3. С. 143–162.
87. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України. За ред. Ю. П. Битяка, Н. Б. Писаренко. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 292 с.

88. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України. Станом на 26 липня 2024. За заг. ред. Чубенка А. Г. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2024. 654 с.

89. Низька якість правничої допомоги порушила право на справедливий суд. ЄСПЛ у справі «Л. Т. проти України». URL: <https://sud.ua/uk/news/sudebnaya-praktika/313058-nizkoe-kachestvo-yuridicheskoy-pomoschi-narushilo-pravo-na-spravedlivyy-sud-espch-po-delu-lt-protiv-ukrainy>. (дата звернення: 01.03.2025).

90. Овсяннікова О. О. Доступність правосуддя як чинник, що впливає на формування громадської думки щодо судової влади. *Право і суспільство*. 2018. № 4. С. 48–54.

91. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2007. 20 с. С. 11–12.

92. Огнев'юк Г. З. Обов'язковість рішення суду як складова принципу правової визначеності. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 171–175.

93. Окремі рекомендації організації роботи судів та суддів в умовах воєнного стану: затверджено Радою суддів України від 14.03.2022 № 10. URL: <https://zib.com.ua/ua/print/150884.html>

94. Основи адміністративного судочинства в Україні. за заг. ред. Александрової Н. В., Куйбіди Р. О. Київ : Конус-Ю, 2006. С. 22–24.

95. Основні права людини: німецько-український правовий вимір / за ред. Р. С. Мельника. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 404 с.

96. Особливості здійснення правосуддя на території, на якій введено воєнний стан. 4 березня 2022 р. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1261727/>.

97. Пасенюк О. Розмежування конституційної та адміністративної юрисдикцій. *Право України*. 2016. № 2. С. 40 (38–44).

98. Пастернак В. М. Європейські стандарти адміністративного судочинства. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 104–112.

99. Писаренко Н. Б. Застосовність гарантій права на справедливий суд в адміністративному судочинстві: практика Європейського суду з прав людини та українські реалії. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3 (86). С. 214–228.

100. Посібник з європейського права з питань доступу до правосуддя. Агенція Європейського Суду з основних прав і Рада Європи. Люксембург: Офіс публікацій Європейського Союзу, 2016.

101. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 квітня 2020 р., справа № 607/15692/19. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/89252075>. (дата звернення: 01.03.2025).

102. Постанова Другого апеляційного адміністративного суду у справі № 591/6580/16-а від 15.07.2019. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83023767>. (дата звернення: 01.03.2025).

103. Постанова колегії Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у справі № 820/4556/17 від 18.06.2020. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88277371>. (дата звернення: 01.03.2025).

104. Постанова суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 12 вересня 2019 року у справі № 905/947/18 та № 905/946/18. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=87891116&red=10000320a78112ef0f141cb0530e4b316092c5&d=5>. (дата звернення: 01.03.2025).

105. Право на справедливий судовий розгляд протягом розумного строку: позиція ЄСПЛ. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/186855-pravo-na-spravedliviyy-sudoviy-rozglyad-protyagom-rozumnogo-stroku-pozitsiya-yespl>. (дата звернення: 01.03.2025).

106. Приймаченко Д. В., Віхляєв М. Ю. Отримання інформації про діяльність суду та доступ до судових рішень як гарантія ефективності громадського контролю за діяльністю суддів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 175-181

107. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>(дата звернення: 01.03.2025).

108. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

109. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.

110. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами : Закон України від 29 червня 2023 року № 3200-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#n470>. (дата звернення: 01.03.2025).

111. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль за виконанням судових рішень : Закон України від 21 листопада 2024 року № 4094-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4094-20#n237>. (дата звернення: 01.03.2025).

112. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України № 540-IX від 30.03.2020. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 18. Ст. 123. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#n156>. (дата звернення: 01.03.2025).

113. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n2>. (дата звернення: 01.03.2025).

114. Про внесення змін до розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо забезпечення сталого функціонування судової влади в період відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя : Закон України № 2128-IX від 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2128-20#n5>. (дата звернення: 01.03.2025).

115. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2112-IX>. (дата звернення: 01.03.2025).

116. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень: Закон України № 2352-IX у ред. від 19.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4901-17>. (дата звернення: 01.03.2025).

117. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#n534>. (дата звернення: 01.03.2025).

118. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20 листопада 2012 року № 5492-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

119. Про запровадження воєнного стану : Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

120. Про затвердження звіту про систему безоплатної правової допомоги в Україні: поточні проблеми та рекомендації щодо її реформування : рішення Ради адвокатів України від 13.11.2015 р. № 125. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/news/advocatura/2015.11.30-unba-report-legal-aid-ukr.pdf>. (дата звернення: 01.03.2025).

121. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації надання безоплатної правової допомоги місцевими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги : наказ Координаційного центру з надання правової допомоги від 5 січня 2023 року № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002419-23#n6>. (дата звернення: 01.03.2025).

122. Про затвердження Положення про автоматизовану систему виконавчого провадження: наказ Міністерства юстиції України від 05.08.2016 № 2432/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1126-16#Text> (дата звернення: 01.03.2025).

123. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : рішення Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

124. Про затвердження Порядку автоматизованого арешту коштів/електронних грошей боржників на рахунках/електронних гаманцях, відкритих надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків, емітентами електронних грошей : наказ Міністерства юстиції України від 16.04.2019 № 1203/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0399-19>. (дата звернення: 01.03.2025).

125. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень : рішення Вищої ради правосуддя від 19.04.2018 № 1200/0/15-18.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1200910-18#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

126. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

127. Про медіацію : Закон України № 1875-IX від 16.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

128. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*, 1997. № 24. ст. 170.

129. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

130. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1403-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

131. Про судовий збір : Закон України від 8 липня 2011 року № 3674-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

132. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

133. Протокол № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_537 (дата звернення: 01.03.2025).

134. Протокол № 16 до Конвенції про права людини і основоположні свободи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-13#Text. (дата звернення: 01.03.2025).

135. РАУ закликала уточнити процедури розгляду справ у цивільній, адміністративній та господарській юрисдикціях під час воєнного стану. *Національна асоціація адвокатів України*, 08.03.2022. URL: <https://unba.org.ua/news/7329-rau-zaklikala-utochniti-proceduri-rozglyadu-sprav-u-civil-nij-administrativnij-ta-gospodars-kij-yurisdikciyah-pid-chas-voennogo-stanu.html>. (дата звернення: 01.03.2025).

136. Рекомендації відносно шляхів полегшення доступу до правосуддя № К (81)7, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 14 травня 1981 р.. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf>. (дата звернення: 01.03.2025).

137. Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/2012 від 12.04.2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

138. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25.12.1997 № 9-зп/1997 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

139. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 09.07.2002 року № 15-рп/2002 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02#Text> (дата звернення: 01.03.2025).

140. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) від 25.11.1997 № 6-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

141. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 09.07.2002 № 15-рп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

142. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Заїченка Володимира Георгійовича щодо офіційного тлумачення положення пункту 18 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку зі статтею 129 Конституції України (про апеляційне оскарження ухвал суду) від 27.01.2010 № 3-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-10#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

143. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням військової частини А 1080 щодо офіційного тлумачення положення пункту 28 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України від 02.11.2011 № 13-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-11#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

144. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Суботи Артема Анатолійовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України (справа про забезпечення апеляційного оскарження ухвал суду) від 28.04.2010 № 12-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-10#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

145. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «ДІД Конс» щодо офіційного тлумачення положень пункту 15 частини першої статті 37 Закону України «Про виконавче провадження» у взаємозв'язку з положеннями частини першої статті 41, частини п'ятої статті 124, пункту 9 частини третьої статті 129 Конституції України, статті 115 Господарського процесуального кодексу України, пунктів 1.3, 1.4 статті 1, частини другої статті 2, абзацу шостого пункту 3.7 статті 3 Закону України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-

енергетичного комплексу» (справа про стягнення заборгованості з підприємств паливно-енергетичного комплексу) від 13.12.2012 № 18-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-12#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

146. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України та за конституційним зверненням громадянина Савчука Миколи Миколайовича про офіційне тлумачення положень Кримінального кодексу України 1960 року із змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України» від 22 лютого 2000 року № 1483-III, щодо їх дії в часі у взаємозв'язку з положеннями статті 8, частини першої статті 58, пункту 22 частини першої статті 92, частини другої статті 152, пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, статті 73 Закону України «Про Конституційний Суд України», частини другої статті 4, частин першої, третьої, четвертої статті 5, частини третьої статті 74 Кримінального кодексу України 2001 року (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі) від 26.01.2011 № 1-рп/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 10. Ст. 471.

147. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого, п'ятого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України та за конституційними зверненнями громадян Будинської Світлани Олександрівни і Ковриги Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положення абзацу четвертого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України (справа щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України) від 23.05.2001 № 6-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-01#Text> (дата звернення: 01.03.2025).

148. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22.09.2005 № 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text> (дата звернення: 01.03.2025).

149. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171⁻² Кодексу адміністративного судочинства України від 08.04.2015 № 3-рп/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15#Text> (дата звернення: 01.03.2025).

150. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Карякіна Едуарда Сергійовича, товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий дім «Еко-вугілля України» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини першої статті 79 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 24.06.2020 № 6-р(II)/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va06p710-20#Text> (дата звернення: 01.03.2025).

151. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Президента України та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про вибори Президента України», «Про Державний реєстр виборців», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України» та Кодексу адміністративного судочинства України (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України) від 19.10.2009 № 26-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v026p710-09#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

152. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Конторського Петра Федоровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 7 пункту 1 частини другої статті 4, частини першої статті 8 Закону України «Про судовий збір» (щодо доступу до суду касаційної інстанції у цивільному судочинстві) від 20 січня 2025 року № 2-р(П)/2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-25#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

153. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Татькова Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини п'ятої статті 190, пункту 1 частини першої, частини третьої статті 309 Кримінального процесуального кодексу України від 17.03.2020 № 5-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-20#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

154. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Глуценка Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України від 13.06.2019 № 4-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).

155. Рішення Ради суддів України від 24 лютого 2022 року № 9 щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/opublikovano-risenna-rsu-sodo-vzitta-nevidkladnih-zahodiv-dla-zabezpecenna-stalogo-funkcionuvanna-sudovoi-vladi-v-ukraini>. (дата звернення: 01.03.2025).

156. Рішення у справі «Креуз проти Польщі» (*Kreuz v. Poland*) від 16 червня 2001 року, заява № 28249/95, § 53. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/227756___227821. (дата звернення: 01.03.2025).

157. Робота судів України в умовах воєнного стану. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209874_robota-sudv-ukrani-v-umovakh-vonnogo-stanu. (дата звернення: 01.03.2025).

158. Розпорядження про визначення територіальної підсудності справ. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/?utm_source=chatgpt.com. (дата звернення: 01.03.2025).

159. РАУ закликала уточнити процедури розгляду справ у цивільній, адміністративній та господарській юрисдикціях під час воєнного стану. *Національна асоціація адвокатів України*. 08.03.2022. URL: <https://unba.org.ua/news/7329-rau-zaklikala-utochniti-proceduri-rozglyadu-sprav-u-civil-nij-administrativnij-ta-gospodars-kij-yurisdikciyah-pid-chas-voennogo-stanu.html>. (дата звернення: 01.03.2025).

160. Савчин М. Основні конституційні критерії обмеження прав людини і основоположних свобод. *Вибори і демократія*. 2008. № 2 (16). С. 21–28.

161. Савчин М. Порівняльне конституційне право. Ужгород-Київ : ВАІТЕ, 2020. 328 с.

162. Савчин М. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму. 2-ге вид. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 291–292.

163. Сакара Н. Проблеми доступності правосуддя в цивільних справах. *Право України*. 2004. № 1. С. 105–117.

164. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя в цивільних справах : монографія. Харків : Право, 2010. 256 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIJ_2010/Sakara_2010.pdf. (дата звернення: 01.03.2025).

165. Смокович М. За результатами виконання судових рішень громадяни оцінюють роботу судової влади URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1353562/>. (дата звернення: 01.03.2025).

166. Соломаха А. Г. Етапи становлення та сучасні тенденції розвитку науки адміністративного права: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2024. 514 с.

167. Справа «Ашингдейн проти Сполученого Королівства» (*Ashingdane v. the United Kingdom*) від 28 травня 1985 року, заява № 8225/78, § 57. <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/115490079/> (дата звернення: 01.03.2025).

168. Справа «Голдер проти Сполученого Королівства» (*Golder v. the United Kingdom*) від 21 лютого 1975 року, заява № 4451/70, § 36. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-57496"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{). (дата звернення: 01.03.2025).

169. Справа «Комнацький проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_493#Text. (дата звернення: 01.03.2025).

170. Справа «Л. Т. проти України» (заява № 13459/15). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_k18#Text. (дата звернення: 01.03.2025).

171. Справа «Файєд проти Сполученого Королівства» (*Fayed v. the United Kingdom*) від 21 вересня 1980 року, заява № 17101/90, § 65.

172. Справа Croissant v. Germany. Рішення Європейського суду з прав людини від 25.08.1992 № 13611/88. URL: <https://www.legislationline.org/documents/id/8260>. (дата звернення: 01.03.2025).

173. Стефанюк В. С. Поняття судового адміністративного процесу та його принципи в адміністративному праві. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 5. С. 49–53.

174. Стрельцова Є. Д. Теорія і практика уніфікації міжнародного права в умовах глобалізації (міжнародний та національно-правовий аспекти): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2020. 40 с.

175. Судді ВС у КАС протягом 2024 року розглянули понад 51 тис. справ і матеріалів. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/presentation/news/1749688>. (дата звернення: 01.03.2025).

176. Суддя КАС ВС Ігор Олендер взяв участь у VIII Податковому форумі TaxCruise. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/presentation/news/786456/>. (дата звернення: 01.03.2025).

177. Судова влада самостійно не здатна забезпечити свою незалежність. Вища рада правосуддя. Судово-юридична газета. 2025. 13 лютого. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/323115-sudebnaya-vlast-samostoyatelno-ne-sposobna-obespechit-svoyu-nezavisimost-vysshiy-sovet-pravosudiya>.

178. Тацій Л. В. Категорія «розумний строк» в адміністративному судочинстві: поняття та правова природа. *Публічне право*. 2014. № 1 (13). С. 36–41.

179. Ульмер М. М. Касаційне провадження в адміністративному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2014. 236 с.
180. Ухвала ВП ВС у справі № 826/9960/15 від 06.05.2019. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/81841943?_ga=2.91851802.1681090543.1600945326-2102391081.1583855090. (дата звернення: 01.03.2025).
181. Ухвала ВП ВС у справі № К/9901/19556/19 від 27.12.2019. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/86717439?_ga=2.105090947.1681090543.1600945326-2102391081.1583855090. (дата звернення: 01.03.2025).
182. Ухвала Закарпатського окружного адміністративного суду від 17.09.2018 у справі № 807/677/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76514031>. (дата звернення: 01.03.2025).
183. Ухвала Чернігівського окружного адміністративного суду у справі № 620/3182/19 від 21 липня 2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90492212>. (дата звернення: 01.03.2025).
184. Що потрібно знати боржникам. Набув чинності закон про примусове виконання судових рішень. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/sho-potribno-znati-borzhnikam/>. (дата звернення: 01.03.2025).
185. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 01.03.2025).
186. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. (дата звернення: 01.03.2025).
187. Цувіна Т. Право на доступ до суду: підхід ЄСПЛ. *Цивільне право і процес*. 2020. № 4. С. 58–70.

188. Чернишова В. Медіація в адміністративному судочинстві: чи дійсно вона необхідна та можлива. *LexInform. Юридичні новини України*. 26.06.2019. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/mediatsiya-v-adminsudochynstvi-chy-dijsno-vona-neobhidna-ta-mozhlyva/>. (дата звернення: 01.03.2025).

189. Шкурська І. С. Адміністративний розсуд у діяльності органів публічної адміністрації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 242.

190. Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні в умовах припинення повноважень ВРП та воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією з боку РФ: рішення Ради судді України від 24.02.2022 № 9. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/opublikovano-risenna-rsu-sodo-vzitta-nevidkladnih-zahodiv-dla-zabezpecenna-stalogo-funkcionuvanna-sudovoi-vladi-v-ukraini>. (дата звернення: 01.03.2025).

191. Юридична енциклопедія: в 6 т. Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.). Київ : Укр. енцикл., 2003. Т. 5: П–С. С. 129.

192. Як в Електронному суді отримати доступ до відеозаписів судового засідання після закінчення відеоконференції – алгоритм дій. URL: <https://sud.ua/uk/news/sud-info/321467-kak-v-elektronnom-sude-poluchit-dostup-k-videozapisyam-sudebnogo-zasedaniya-po-okonchanii-videokonferentsii-algoritm-deystviy>. (дата звернення: 01.03.2025).

193. A Framework for Measuring Access to Justice Including Specific Challenges Facing Women. Report commissioned by UN Women realized in partnership with the Council of Europe, October 2015. 148 p.

194. A retrospective review of 5 years of administrative mediation. 31.03.2022. URL: <https://www.conseil-etat.fr/it/le-conseil-d-etat/Pages-internationales/english/news/a-retrospective-review-of-5-years-of-administrative-mediation>. (дата звернення: 01.03.2025).

195. Acquaviva v. France.
URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":\["001-62505"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{). (дата звернення: 01.03.2025).
196. Airey v Ireland. 32 ECtHR Ser A (1979): 2 E.H.R.R. 305.
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-57420"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)(дата звернення: 01.03.2025).
197. Bellet v. France, app. № 23805/94. Judgment on 4 December 1995.
[https://hudoc.echr.coe.int/tur#{"itemid":\["001-57952"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{) (дата звернення: 01.03.2025).
198. Case of BEAUMARTIN v. FRANCE.
URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-57898"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{). (дата звернення: 01.03.2025).
199. Case of Comingersoll S.A. v. Portugal GC. app. № 35382/97. Judgment on 6 April 2000.
URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-58562"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{). (дата звернення: 01.03.2025).
200. Case of KÖNIG v. GERMANY (ARTICLE 50)
URL: [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{"itemid":\["001-57511"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{). (дата звернення: 01.03.2025).
201. Case of RICCARDI PIZZATI v. ITALY.
URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{"itemid":\["001-67442"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{). (дата звернення: 01.03.2025).
202. Case of VERNILLO v. FRANCE.
URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-57672"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{). (дата звернення: 01.03.2025).
203. Case of Proskurnikov v. Russia.
URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-203830"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{). (дата звернення: 01.03.2025).

204. CDL-AD(2006)015-e, Opinion on the Protection of Human Rights in Emergency Situations adopted by the Venice Commission at its 66th Plenary Session (Venice, 17–18 March 2006).

URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD\(2006\)015.aspx](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD(2006)015.aspx)[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD\(2006\)015.aspx](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD(2006)015.aspx) (дата звернення: 01.03.2025).

205. Court and tribunal fees. URL: <https://www.gov.uk/court-fees-what-they-are>. (дата звернення: 01.03.2025).

206. Décret n° 2022-433 du 25 mars 2022 relatif à la procédure de médiation préalable obligatoire applicable à certains litiges de la fonction publique et à certains litiges sociaux. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000045412363>. (дата звернення: 01.03.2025).

207. EctHR. Al-Nashir v Bulgaria. app. № 50963/99. Judgment on 20 June 2002. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{\"itemid\":\[\"001-60522\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{\) (дата звернення: 01.03.2025).

208. EctHR. Botazzi v. Italy. app. № 34884/97. Judgment on 28 July 1999. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-58293\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\) (дата звернення: 01.03.2025).

209. EctHR. Golder v. the United Kingdom, app. № 4451/70. Series A. № 18. Judgment on 21 February 1975. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-57496\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\) (дата звернення: 01.03.2025).

210. EctHR. Gregory v. United Kingdom, European Court of Human Rights, (1997) 25 E.H.R.R. 577. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-58018\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\) (дата звернення: 01.03.2025).

211. EctHR. H v. France. app. № 10073/82. Judgment on 24 October 1989. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{\"itemid\":\[\"001-57502\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{\) (дата звернення: 01.03.2025).

212. EctHR. Hornsby v. Greece. № 18357/91. 19 March 1997. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-58020"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{). (дата звернення: 01.03.2025).

213. EctHR. König v. Germany. app. № 6232/73, Judgment on 28 June 1978. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-57512"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 01.03.2025).

214. EctHR. Robins v. the United Kingdom, app. № 119/1996/737/936, Judgment on 29 September 1997. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-58095"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 01.03.2025).

215. EctHR. Shestakov v. Russia. app. № 48757/99, Judgment of ECHR on 18 June 2002. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-22555"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 01.03.2025).

216. EctHR. Zubac v. Croatia. № 40160/12. Judgment on 5 April 2018. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":\["001-181821"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{) (дата звернення: 01.03.2025).

217. EctHR. Humen v. Poland [GC], app. № 26614/95. Judgment on 15 October 1999. URL: <https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/10/Humen-Poland-1995.pdf>. (дата звернення: 01.03.2025).

218. Hasan and Chaush v. Bulgaria, app. no. 30985/96 Judgment on 26 October 2000. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-58921"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{). (дата звернення: 01.03.2025).

219. Immobiliare Saffi проти Італії, app. № №22774/93. Judgment on 28 July 1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_075#Text (дата звернення: 01.03.2025).

220. Judgments of 10 November 2020. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{"itemid":\["003-6849141-9176055"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{). (дата звернення: 01.03.2025).

221. Magna Carta: Muse and Mentor. Due Process of Law. URL: <https://www.loc.gov/exhibits/magna-carta-muse-and-mentor/due-process-of-law.html>. (дата звернення: 01.03.2025).

222. Mark L. Rienzi. Substantive Due Process as a Two-Way Street. URL: <https://www.stanfordlawreview.org/online/substantive-due-process-as-a-two-way-street/>. (дата звернення: 01.03.2025).

223. Pereira Da Silva v. Portugal. application № 77050/11. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-175642"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 01.03.2025).

224. Principle. *The Britannica Dictionary*. URL: <https://www.britannica.com/dictionary/principle>. (дата звернення: 01.03.2025).

225. Rec (2003) 17 of the Committee of Ministers to member states on enforcement, URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805df135. (дата звернення: 01.03.2025).

226. Recommendation № R (81) 7 of the Committee of Ministers of the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/168050e7e4e>. (дата звернення: 01.03.2025).

227. ReNEUAL. Model Rules on EU Administrative Procedure eds.: P.P. Craig, H.C.H. Hofmann, J.-P. Schneider, J. Ziller. ReNEUAL. URL: <http://www.reneual.eu/index.php/projects-and-publications/reneual-1-0>. (дата звернення: 01.03.2025).

228. Resolution (77) 31 on the protection of the individual in relation to the acts of administrative authorities. URL: <https://rm.coe.int/cmres-77-31-on-the-protection-of-the-individual/1680a43b6f>. (дата звернення: 01.03.2025).

229. Romashov v. Ukraine. № 67534/01. 27 July 2004. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{"itemid":\["001-61946"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{). (дата звернення: 01.03.2025).

230. The Bangalore principles of judicial conduct.
URL: <https://www.unodc.org/documents/ji/training/bangaloreprinciples.pdf>. (дата звернення: 01.03.2025).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ
ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Лукошкіна Ю.Ю. Забезпечення доступу до адміністративного судочинства на стадії виконання судових рішень. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2024. № 5(65). Р. 207–213. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2024.5.33>.

2. Лукошкіна Ю.Ю. Право особи на справедливий суд як складова частина правового статусу учасників публічно-управлінських правовідносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 666–668. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/156>.

3. Лукошкіна Ю.Ю. Розуміння змісту права особи на справедливий суд. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. № 4(86). С. 218–222. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.34>.

4. Лукошкіна Ю.Ю. Нормативне регулювання забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства в загальних умовах та в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 645–650. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.96>.

5. Лукошкіна Ю.Ю. Зарубіжні та міжнародні стандарти нормативного регулювання забезпечення права на доступ до адміністративного судочинства. *Право та державне управління*. 2024. № 4. С. 323–327. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.43>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Лукошкіна Ю.Ю. Право на безоплатну правничу допомогу як складник права на справедливий суд. *Proceedings of the international scientific conference “Advances in law: the view of domestic and foreign scholars”*, Riga, the Republic of Latvia, October 3–4, 2024. Riga : Publishing House “Baltija Publishing”, 2024. P. 330–332. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-493-1-85>.

2. Лукошкіна Ю.Ю. Справляння судового збору та доступ до адміністративного судочинства. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 5–7 грудня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 453–455. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-452-1-122>.

3. Лукошкіна Ю.Ю. Досудовий порядок врегулювання публічно-правового спору і право на справедливий суд. *Proceedings of the international scientific conference “Theoretical foundations of law, public management and practice of their application”*, Riga, the Republic of Latvia, December 25–26, 2024. Riga : Publishing House “Baltija Publishing”, 2024. P. 281–283. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-526-6-66>.

**Проект Закону України «Про забезпечення ефективності надання
правничої допомоги та доступу до правосуддя»**

Верховна Рада України постановляє:

I. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1.1. до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу»:

доповнити статтю 10 частиною 10 у такій редакції:

«10. Під час розгляду звернень щодо надання безоплатної первинної правничої допомоги органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування суб'єкт владних повноважень має керуватися положеннями Методичних рекомендацій щодо організації надання безоплатної правової допомоги місцевими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, розробленими Координаційним центром з надання правової допомоги»;

1.2. до Кодексу адміністративного судочинства України:

виключити частину 2 статті 133;

1.3. до Закону України «Про судовий збір»:

доповнити частину першу статті 4 абзацом другим у такій редакції:

«Розмір ставки судового збору зменшується на 10 % у разі подання заяви або скарги через систему електронного судочинства».

II. Прикінцеві та перехідні положення

2.1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

**Порівняльна таблиця до проєкту Закону України
«Про забезпечення ефективності надання правничої допомоги та доступу до правосуддя»**

Закон України «Про безоплатну правничу допомогу»		
<p>Стаття 10. Порядок розгляду звернень та порядок надання безоплатної первинної правничої допомоги органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування <...> Норма відсутня</p>	<p>Доповнити статтю 10 частиною 10 у такій редакції: «10. Під час розгляду звернень щодо надання безоплатної первинної правничої допомоги органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування суб'єкт владних повноважень має керуватися положеннями Методичних рекомендацій щодо організації надання безоплатної правової допомоги місцевими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, розробленими Координаційним центром з надання правової допомоги».</p>	<p>Стаття 10. Порядок розгляду звернень та порядок надання безоплатної первинної правничої допомоги органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування <...> 10. Під час розгляду звернень щодо надання безоплатної первинної правничої допомоги органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування суб'єкт владних повноважень має керуватися положеннями Методичних рекомендацій щодо організації надання безоплатної правової допомоги місцевими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, розробленими Координаційним центром з надання правової допомоги.</p>

Кодекс адміністративного судочинства України

<p>Стаття 133. Зменшення розміру судових витрат або звільнення від їх оплати, відстрочення та розстрочення судових витрат</p> <p>1. Суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою зменшити розмір належних до оплати судових витрат чи звільнити від їх оплати повністю або частково, чи відстрочити або розстрочити сплату судових витрат на визначений строк.</p> <p>2. Якщо у строк, встановлений судом, судові витрати не будуть оплачені, позовна заява залишається без розгляду або витрати розподіляються між сторонами відповідно до судового рішення у справі, якщо сплату судових витрат розстрочено або відстрочено до ухвалення судового рішення у справі.</p>	<p>Виключити частину 2 статті 133.</p>	<p>Стаття 133. Зменшення розміру судових витрат або звільнення від їх оплати, відстрочення та розстрочення судових витрат</p> <p>1. Суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою зменшити розмір належних до оплати судових витрат чи звільнити від їх оплати повністю або частково, чи відстрочити або розстрочити сплату судових витрат на визначений строк.</p>
---	--	--

Закон України «Про судовий збір»		
<p>Стаття 4. Розміри ставок судового збору</p> <p>1. Судовий збір справляється у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, – у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі.</p>	<p>Доповнити частину першу статті 4 абзацом другим у такій редакції:</p> <p>«Розмір ставки судового збору зменшується на 10 % у разі подання заяви або скарги через систему електронного судочинства».</p>	<p>Стаття 4. Розміри ставок судового збору</p> <p>1. Судовий збір справляється у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, – у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі.</p> <p><i>Розмір ставки судового збору зменшується на 10 % у разі подання заяви або скарги через систему електронного судочинства.</i></p> <p><....></p>